ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ В БЪЛГАРИЯ

II 6842

Класическа литература

Преводна рецепция на европейските литератури в България

БАН - Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Преводна рецепция на европейските литератури в България в 8 тома

Изданието се осъществява със съдействието на

Фондация „Културконтакт“ – Австрия

Център за изкуства „Сорос“ – София
SOROS CENTER FOR THE ARTS – SOFIA

II 6842
лит. бар губ

Преводна рецепция на европейските литератури в България

Том 3

Класическа литература

Съставител
Анна Николова

БАН-Институт за литература БИБЛИОТЕКА
БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

София • 2002
Академично издателство „Проф. Марин Дринов“

В164

Изданието е подготвено
от Съюза на преводачите в България
и Института за литература
при БАН

Инв. № 59

БАН
БИБЛИОТЕКА

ДАР

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

© Анна Бориславова Николова, съставител, 2002
© Богдан Николаев Мавродинов, художник на корицата, 2002

ISBN 954-430-889-X (т. 3) (АИ „Проф. М. Дринов“)
ISBN 954-8712-16-4 (т. 3) (ИЛ—БАН)

УВОД

Класическата литература присъства по-явно или по-скрито, в по-голяма или в по-малка степен, в литературата и културата на всеки европейски народ. Настоящият преглед няма претенцията да обхване в най-големи детайли и подробности процеса на приобщаване на българина към нея – това не позволява преди всичко скромният обем, който по начало бе определен за класическата литература в панорамата на цялостния преглед на превода.

Основните щрихи, очертаващи портрет – може би не абсолютно точен, но сигурно не неверен – са:

– четири исторически периода

– от 1800 г. до Освобождението;

– от Освобождението до Първата световна война;

– между двете световни войни;

– след Втората световна война;

– и осем най-важни автора:

– Омир, Езоп и тримата велики трагици Есхил, Софокъл и Еврипид за гръцката литература,

– Вергилий, Хораций, Овидий – за римската литература.

Към повечето статии е приложена подробна библиография. Заключителните размишления засягат и историята на обучението по класически езици у нас – т.е. подготовката на бъдещите преводачи – и правят опит за обобщение на тенденциите в пет общи за всички периоди характеристики.

Два индекса – на преведени частично или изцяло антични автори и на преводачите – дават и допълнителна хронологическа информация. Новите и преиздадените преводи след 1995 г. са представени в отделен списък. И той ориентира в посоките на новите интереси и предпочитания. Една от тях е в посока значително и качествено попълване на преводното представяне на някои автори, преди всичко Аристотел. Другата е все по-настоятелното обръщане към литературата на Средновековието – латиноезично и византийско, чието популяризиране става чрез сборници, антологии и нови поредици като Bibliotheca christiana или „Архив за средновековна философия и култура“. Преводи от латински и старогръцки намират място не само в традиционните медии, напр. в „Литературен вестник“ или новия „Прометей“ (кн. 1, 99): в ход е създаването на Интернет страница Romulus Bulgaricus за успоредно представяне на латински текстове и техните български преводи.

И в моментите на приспособяване към новите условия класическата литература, словесността на гръцки и латински, не губи стойност. Защото тя разполага с вече доказано от хилядолетията предимство пред режими и икономики: надживява ги.

ПРЕВОДНАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ СТАРОГРЪЦКИ И ЛАТИНСКИ ЕЗИК У НАС ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Макар белязаното с особен интерес към античността европейско Просвещение да си проправя трудно път в българската литература от периода на Възраждането, античната художествена словесност намира свое особено отражение. Но представянето ѝ като автори, жанрове, стилове, както и като тематика и сюжетност не се отличава с разнообразие.

Българските възрожденски книжовници превеждат съчинения или много често части от съчинения, водени от значимата цел на възрожденската ни епоха – оформянето на облика и възпитанието на личността на съвременния българин, неговото нравствено израстване. В преводната литература от антични автори е застъпен предимно, можем да твърдим и единствено (ако не взимаме предвид факта, че възрожденските учители все пак са ползвали в образованието латински език и латински автори) преводът от старогръцки език, като дори и това не е абсолютна закономерност. Голяма част от преводите са направени от език посредник – новогръцки или сръбски. Така, макар античната литература да присъства през Възраждането като знание у мнозина български възрожденски книжовници, все пак тя не получава нужното обширно място в българската литература от този период, не става достояние на широка аудитория и присъствието ѝ остава в определен смисъл косвено.

Водени от етико-нравствената си философия и стремеж за разпространението ѝ сред по-голяма публика, преводачите от Възраждането дават най-рано път за проникването на езоповите басни (нач. на XIX век) заради нравствените принципи, които се проповядват в тях. Мнозина правят преводи на Езоп – Софроний Врачански, Неофит Рилски, Райно Попович, Петко Славейков (вж. статията за Езоп).

Със същата просветна задача започват да се появяват и преводи от други древногръцки автори. През 1837 г. Г. Кръстевич включва откъс от I глава на II книга, 21-34 абзац от съчинението на Ксенофонт „Memorabilia“ в „Мудрост добраго Рихарда“ – това съчинение е превод от френски на „The way to Wealth“, сьч. на Бенджамин Франклин. Втората му част е превод от съчинението на Ксенофонт „Memorabilia“, озаглавено „Митос Продиков заради Ираклеевата младост“. Текстът не е случайно подбран, защото е ориентиран към прославата на мъдростта и нравственото достойнство у човека. Той обхваща разказа на Продик за това как Херакъл бива срещнат по пътя си от две жени, олицетворяващи добродетелта и порочността. Едната от тях го подканва да тръгне след нея по пътя на добродетелния живот, а другата го примамва към порочния. Разказът на оригинала е в прост, ясен стил. Стегнатостта на оригиналния текст е нарушена

на места в превода. Простата синтактична структура на текста дава възможност на преден план да изпъкне съдържанието му и неговият смисъл – важното е да бъде избран верният път, пътят на доброто. Несъмнено предаването на съдържанието е и основната цел, която си поставя Г. Кръстевич. Затова и неговият български е утежнен от прибавянето на синоними, от падежни форми. Стремежът за придържане към авторовия стил на оригинала не влиза в задачите, които преводачът си поставя. За него най-важно е да предаде вярно смисъла. Изпъстрен с диалектна лексика, като цяло преводът е свободен и типичен за преводите от епохата на Възраждането, в която българският език все още се формира.

През 1837 година излиза и преводът на Ив. Стоянов вероятно от сръбски на „Две советователни слова на Плутарха Херонеа и Исократа Ритора о благонравие юности", където е включен трактатът „За възпитанието на децата". Плутарх е един от античните автори, ползващ се с огромна популярност през Просвещението и Ренесанса и то именно като автор на „Moralia" – неговите етически трактати. В основата им стоят много битови и морални ситуации. Насочеността им е към обикновения човек и гражданин. За да бъде той достоен е трябвало да знае и следва редица лични и обществени, т. е. морални, правила във всекидневния си живот. Практическият му морал, съветите и мненията му са представлявали естествена притегателна сила за поучителните и нравоучителни стремления на възрожденските ни книжници. Личният живот заема централно място в съчиненията му. А привързаността му към семейството, дома, родния град са привличали подложения на множество изпитания родолюбив възрожденски дух. Неговата идея за целта на възпитанието – създаване още у детето на добродетелите на човека – преминава във всичките му трактати, посветени на възпитанието на младите.

Езикът на Плутарх е прост. Но едновременно с това стилът му е особен – съветите му постоянно се смесват с описания. Характеризират го и често срещаните персонификации на абстрактни идеи. Персонификацията на абстрактни идеи е една от общите стилови специфики на голяма част от превежданите през периода на Възраждането у нас антични съчинения (тя се среща в откъса от Ксенофонтовите „Възпоминания", в „Картина" на Кебет, в „Съновидение" на Лукиан). Рецепцията на подобни етико-философски понятия се улеснява и доближава с обличането им в човешки образ.

През 1874 г. Иван Добровски превежда друго нравоучително съчинение на Плутарх – „Заради как може някой от вразите да ся ползува". В обширни бележки след превода Иван Добровски е обяснил какво цели с превода на това съчинение и от какви методи се е ръководил в работата си. В поясненията личи от една страна стремеж към вярно предаване на съдържанието на оригинала, което според разпространеното схващане за преводаческата практика от този период се постига с максимално буквален превод. От друга страна, е заявено ясното съзнание за редицата трудности, с които се сблъсква всеки преводач, засягащи езика на оригинала, отдалечеността на епохата, в която е писано съчинението. „За да се представят по-вярно идеите на списателя, преводителя почете за посгодно да го превежда почти буквално, *доколкото е възможно,* или поне слога на списателя да се запази и в превода до толкоз покрайней мере, колкото е потребно, за да се изразява същата смисъл на списателя, но и от туй произлязват или остават още некои неудобства, каквито са следующите: обикновения стил

(слог) на онази стара епоха и особено на някои тогашни списатели, от които е и Плутарх, често е не лесно разумителен; особените свойства на старите езици, които много различават от нинешните; на много места дето са развалени старите ръкописи или от времето или от преписачите, несъгласни помежду си, места сбъркани или развалени, които и до днешния ден се още поправят и забележват (коментируват) издавателите, а не рядко и те сами още не могат да се съгласят въз поправките и поясненията си...“ Фактът, че преводачът си дава сметка дори за състоянието на ръкописите и ръкописната традиция, е значим момент във възрожденската преводаческа мисъл и практика.

Преводът на Иван Добровски е буквален, като буквализмът е пренесен както на лексикално, така и на синтактично ниво. Вследствие на това на места българският език е излишно утежнен и е изгубена простата стилистична схема на оригинала. Плутарх като идейност е съхранен, но като художественост е притъпен и асимилиран. Стремежът към буквално заместване на лексикалните единици на оригинала с техни преводни съответствия става причина за неестествено словообразуване, а оттам и за множеството бележки на преводача: „страна беззверна“ за ἄθηρος и обяснението: „която нема зверове или дивеч въобще“, „предръчно“ за πρόχειρον и обяснението: „готово, като нещо пред ръцете“, „а ти различавай“ за διάφερε и обяснението: „различен бъди“. Всъщност на повечето места бележките представляват пояснения на смисъла на преведеното изречение. Както сам признава, Иван Добровски е срещал редица затруднения в работата си, затова и на места преводният текст остава напълно непонятен. Сентенциозността на оригиналния стил остава незабележима под натиска на претоварения преводен език.

Преводачът си е позволил да вмъкне и един разказ, близък по тематика до проповядвания в трактата морал. „Тъй смешно е въобще да укорява някой и да се подиграва на други за нещо, за което може да са противоукори, както Лев Византиецът като се похули от гърбат за болестта на очите му: человеческо, каза, страдание ругаеш, на гърба си носиш Божето наказание...“ Прибавени в ред случаи са и еквиваленти на дадени лексеми на френски език. Този факт както и споменаването на една мисъл на Ж. Ж. Русо относно Плутарх в бележките след превода ни навеждат на мисълта, че Иван Добровски може би е ползвал някакъв помощен текст на френски език: стои в засада (embusquer), коршуните (les vautours), водостоци (égouts), фиалки (violettes).

В този ранен период у нас се разпространява и в ръкопис романът „Александрия“ на Псевдо-Калистен. Този роман заема особено място в световната литературна традиция, поради което си проправя път и в книжнината на нашето Възраждане. Интересът към него датира още от епохата на Средновековието, когато се появяват първите негови преводи обикновено от език посредник – румънски или гръцки. Първият печатен превод на тази творба е на Хр. П. Василев през 1844 г. Фактът, че тя претърпява още две издания през 1851 г. и 1867 г., доказва, че интересът към нея не стихва и през Възраждането. Но и тук преводът е от сръбски, т. е. отново е направен от език посредник. „Романът за Александър“ или, както се нарича още, „Александрия“ дължи неимоверното си разпространение на характера на тази творба да предава увлекателно историите и събитията от живота на една неотменно присъстваща през много епохи и култури личност на античността и най-вече в елинската, която в много отношения е образец за българската култура в периода на Възраждането.

Романът за живота на Александър носи атмосферата на елинистическата монархия, на схващанията на нейния поданик за неговото частно битие, за добродетелите на чувството и духа. „Александрия“ е първата голяма повествователна творба – тя носи чертите на средновековната книжнина, но е представлявала интерес като исторически разказ, като съчетание на фантастични елементи, приказка, диалог, писмо, в една художествена събитийност. Героят на Александър в романа е притежател на много ценни за възрожденската ни духовна култура черти – милосърдие, висока нравственост. Богатството на неговия образ го прави изключително популярен герой на Изток. А творбата се радва на огромна популярност, която през Византия просъществува и в старобългарската книжнина. Преводът на Хр. П. Василев е от новогръцки, доста свободен, отличаващ се с редица добавки и пропуски. Но античният роман има гъвкава и свободна форма и позволява подобни намеси в текста (това е една от причините, които се изтъкват за неговото разпространение и успех). Като един от образците на т. н. античен роман появата на „Александрия“ в литературата на българското Възраждане е бележита и вероятно продиктувана от факта, че героят на Александър Велики в него се е превърнал в идеал на обикновения човек и на поданика. Сравнение обаче е възможно отново като цяло в духа на жанра, но не и езиково, в отношение оригинален – преводен език, защото преводът е направен от новогръцки. И в този случай рецепцията остава косвена чрез език посредник.

Най-голямо разпространение на съчинения от древногръцки автори се наблюдава в средата на 40-те год на 19 век. Освен романът на Псевдо-Калистен за живота на Александър Велики се появяват и редица други образци на античната литература. Един разказ от „Характери“ на Теофраст излиза в сп. Любословие от 1844 г. вероятно в превод на К. Фотинов – „Нечувствителност“ –’Αναισθησίας. „Характери“ на Теофраст е съчинение, което няма прецедент в древногръцката литература. Като композиция не представя някакви особености. Като стил характерите са суховати, от тях лъха дори известна научна сухота и еднообразие. Този сух и прост език, въпреки че води до еднообразност, все пак достига до необикновена прозрачност и естественост. През всичките характери преминава една почти недоловима ирония като придържането към обекта е изключително стриктно. Външната композиция обикновено се свежда до едно единствено изречение, понякога съставено от 20-25 паралелни инфинитивни пропозиции, зависещи от едно и също относително местоимение. Множеството алюзии за античния свят често водят до неясноти. В българския превод на този характер на Теофраст е съхранена стилистичната простота. Съдържанието в по-голямата си част е вярно пресъздадено. В пасажите, в които преводачът не е разбрал текста, се е задоволил с буквалното им предаване на български език. Така се е получила безсмисленост на някои изречения или се е изгубила иронията. И тук се среща характерното за преводачите книжовници от разглеждания период поясняване или допълване на някои еквиваленти с техни синоними. Ако е избран русизъм за лексемно съответствие, след него е дадена българска дума или пък турцизъм. Ако се съди по семантиката на разширените с допълнителни лексеми преводни единици, може да се предположи търсене и стремеж за запазване на ефекта на оригинала: счет (есап), съседник (комшия), благим случаем (честито да е), денги (пари), свидетел (шаитин), огурци (краставици). Трябва да отбеле-

жим и неразбирането на думата παῖς в случая в смисъл на „роб“ и неточното ѝ превеждане с „момък“.

Пак в Любословие от 1844 г. се появява „Съновидение“ на Лукиан в превод на Е. Васкидович и И. Константинов (творбата има пряка смислова връзка с преведения по-рано у нас фрагмент на Ксенофонт, с превода на П. Константинович на произведението на Кебет от Тива „Pinax“, както и с превода на „Към Демоник“ на Исократ – същият мотив се среща и в много оригинални съчинения на български възрожденски книжовници). Лукиановият език, високо ценен от посредниците византийци, е представител на т. н. умерен атически диалект. Вероятно изящната литературна форма е причината за неговото възприемане от византийската култура. Той е обичан и в европейското Просвещение заради просветителската си яснота. Може би именно това е и причината, поради която той намира свое място и в литературата на нашето Възраждане. В своята декламация „Съновидение“ Лукиан разказва за раздвоението в своя живот – да избере скулптурата като жизнено поприще или образованието (παιδεῖα), т. е. занаята на интелектуалното поприще. Фактът на представянето на това Лукианово произведение на българския възрожденски читател е продиктувано от общия просветителски дух на епохата и стремежа за приобщаване на по-голяма публика към ценностите, изповядвани от самия Лукиан – образованост, свободомислие, независимост. Въпреки че биографията на Лукиан от Самосата е само един пример за съдбата на отделен човек в културните граници на древна Гърция от II в. , в българската възрожденска епоха той се превръща в модел на личен житейски път, който трябва да бъде следван. Субективно хуманистичната просветителска гледна точка на този автор представлява идеалният образец за поучително словесните цели на възрожденските ни книжовници. Преводът на това съчинение на български език е един от достойните образци на преводаческата практика през Възраждането. Ако оставим настрана естествената анахроничност и остарялост на езика, преводният текст върви гладко, без значителни отклонения в съдържанието и формата на оригинала. Като пример за премерено отклонение от оригиналния текст, с което е постигнато засилване на смисъла, може да се посочи пасажът, в който жената, олицетворение на Ученето (както е предадена παιδεῖα в случая) изтъква недостатъците на занаятчийския живот: „ един помежду многото человеци, *като една помежду стадото овца* „ за ἀλλ’ αὐτὸ μόνον ἐργάτης καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δῆμου. И в този текст на много места преводачът прибягва до синонимия в скоби – колесница (талига), раболепен (робски), сопа (дебела тояга), прииди (ела), художества (занаяти), състояние (хал), мужествена (юначна).

През 1846 година се появява откъс от съчинението на Исократ „Към Демоник“, озаглавено „Исократ увещава и поучава Димоника“, отново в сп. Любословие. Исократ е един от древногръцките автори на IV в. пр. Хр. , ползващ се с репутацията на човек, за когото активното прагматично образование, пряко насочено към обществения живот, е най-достойното нещо, към което трябва да се стреми всеки. Затова и в неговите речи се проповядва близост на ретора с конкретните обществени практики. Векове наред съчиненията му са модел и образец със стилистичната си хармония и чистота и с точността в лексиката. Неговата реч „Към Демоник“, макар и да бива поставена под съмнение за авторството на Исократ, не прави изключение като присъствие през вековете. Не-

що повече – именно тази реч се радва на огромен интерес още от най-ранни епохи. Множество сборници сентенции и поговорки и в по-широк смисъл – нравоучителни съчинения, както и трактати по реторика и граматика използват заемки от тази Исократова реч. От началото на християнската епоха тя достига до византийската книжнина, където става включването ѝ в литературния контекст на византийската епоха. Именно тук (макар че латинското Средновековие от 11 – 12 век, когато процъфтяват латинските антологии, съставени от заемки от древногръцката литература, също я приема в своя контекст) подобава да търсим причините и основанията за появата на това съчинение във възрожденската ни книжнина.

Преводът на тази Исократова реч е запазил духа на оригинала. Отделните елементи на практическия морал, съдържащи се в нея, присъстват в преводния текст в почти напълно съответствие с оригиналния. И все пак преводът е свободен, на места авторизиран. Единството на авторовия стил е разчупено – паралелните и сравнителни синтактични пропозиции, опозициите, които допринасят за стегнатост на стила и мисълта, са разрушени с редица допълнения на отделни лексеми – обикновено синоними, а понякога и цели подчинени изречения: ἀτυχίαι – нещастия и скорби, βασανίζομεν – искушава и опитува, χρήσιμα - полезно и успешно, βλαστήματα – саждения и цветове. Буквалното предаване на лексикални единици от оригинала с техни еквиваленти в превода води в някои случаи до неяснота и безсмислие:

„Предуготовувай и показувай себе си, че можеш да имаш повече неща преизлишни, но бъди благодарен да имаш средствено; за да се покажеш, че обичаш и предпочиташ правдина, не за невозможност, но за снизхождение и милост."

Преводачът, повлиян от собствената си културна среда си е позволил да промени и реалии от оригинала: в 13 параграф думите на Исократ са следните: „Πρῶτον μὲν οὖν εὐσέβει τὰ πρὸς τουὺς θεοὺς μὴ μόνον θύων ἀλλὰ καὶ τοῖς ὅρκοις ἐμμένων." В българския превод това изречение е предадено по следния начин: „Перво и перво да си благочестив, сиреч Богочестив, твърд и постоянен в своя си вяра не само словом, но според реченное: „вяра, още дел не имат, мертво ест и делом". В бележка под черта е направена следната уговорка: „Тука Исократ говори инак, според онова време, язически сиреч." Очевиден е опитът за християнизация на пасажа и неговото въведение в българския възрожденски контекст.

Честата употреба на синоними (било то в скоби или свързани със съюз) се очертава като една от спецификите не само на този превод, но като цяло на преводите от периода на Възраждането. Езикът е утежнен, но без това да става пречка в случая за вярното предаване на авторовата мисъл. Изгубена е обаче отличителната за оригинала чистота и точност на лексиката.

Мотивът за верния път в живота, за доброто и злото се среща и в превода на П. Константинов „Кевита Тивейскаго таблица", издаден през 1850 г. Сравнителният анализ на старогръцкия оригинал и превода дава основание на Афродита Алексиева (вж. op. cit. в библиографската справка) да твърди, че преводът е създаден по новогръцки оригинал. Така отново се натъкваме на използването на език посредник при представянето на съчинение от античната литература. Темата на оригиналния текст засяга описанието на една картина и разговора на един старец с чужденец, на когото той тълкува алегорично изобразеното на нея – зло и добро, вярната житейска посока.

И тук се върви по пътя на добродетелта за постигането на истинско възпитание, независимост и щастие. Езикът на превода е несъвършен и се характеризира с големи несъответствия с оригинала.

През 1858 Цариградски вестник публикува откъс от „История“ на Херодот в превод на Т. Шишков, кн. 1 „Клио“. Появата на подобен текст се отклонява малко от духа на тематичната преводна традиция на нашето Възраждане. „*История*“ на Херодот за съвременната читателска аудитория представлява извор за историята или, нека кажем, „художествен“ (защото творбата притежава чертите на художествено описание и се причислява към старогръцката художествена проза) извор за историята на Древна Гърция от V в. пр. Хр. От краткия встъпителен абзац на Т. Шишков става ясно, че той гледа на съчинението на Херодот именно като на исторически извор. Така той прави своята заявка за целите и задачите, които си поставя с превода на първата книга. Преводният текст се отличава с неточности от типа на прибавяне на някои обяснения за по-голяма яснота, на пропуски на думи от оригинала, вследствие на което се е получила неяснота или недоизказаност на авторовата мисъл, припомняне на съдържанието на предишни изречения, като това става с интегриране на изречения или части от изречения в оригиналния текст, тогава когато преводът продължава в следващ брой на вестника, предаването на името на Хера с Юнона (една характерна черта и за други преводи на антични съчинения от този период) или заместването на ἡ μήτηρ с „попадията“. Преводачът си е позволил повече да прибавя, отколкото да отнема, но смисълът е съхранен навсякъде, без да са направени прекалено големи отклонения от оригинала. Макар и свободен преводът на Т. Шишков върви повествователно гладко. Дългите изречения от оригинала, а понякога и някои по-кратки, са разкъсани, с което е постигната яснота и естественост на преводния език. Преводът на Т. Шишков е текст, претендиращ за художественост и целящ художествено представяне на разказа.

Д. Войников в „Сборник от разни съчинения“, издаден 1860 г. включва съчинение на автора от I век Филон Александрийски – „Първите християне“. Преводът е кратък и представлява всъщност откъс от съчинение на Филон. В сборника според изричното уточнение на Д. Войников са подбрани текстове, преведени от френски език. Лексиката е силно християнизирана, изпъстрена с остарели форми и думи, вследствие на което се е получила неестествена езикова съчетаност (срв. поганство – галерия).

Ст. Захариев превежда „Македонско пируване“ от Атеней. Преводът е от известното под наименованието „*Deipnosophistae*“ съчинение на този автор от I в. и представлява описание на сватбено пиршество у Каран, един от военачалниците на Александър Македонски. Целта на преводача, както сам той я очертава, е да помогне за просвещението и образованието на сънародниците си „щото да ся възвисим и ние малко по малко пред Европа, която толкова недостойно презира народа ни“. Подборът на оригиналния текст е строго направен, за да се покаже „цивилизацията на македонците славяни в що се е състояла на времето Александрово и образованието им догде е стигало щото да употребляват елините за присмех и сегашното им заблуждение и невежество, в което са ги хвърлили гръкофенерските владици...“

Преводът на Стефан Захариев се характеризира със стриктно спазване на атмосферата на оригинала (ако изключим присъствието на български фолклорни реалии като „самодиви“ и „самовили“), дори в подробности като придаване-

то на ироничия (напр. „Между тем доведоха и смехотвореца Мандразин, който много ни разсмя най-паче кога начна да играе с жената си, баба осемдесетгодишна."). Описанията на трапезите и блюдата са изчерпателни и следват точно оригиналния текст. Потърсени са еквиваленти за всички видове ястия и съдовете, в които те са поднесени.

През 70-те год. се появяват първите преводи на Омир в България през Възраждането (вж. статията за Омир).

Така рецепцията на античната литература през епохата на Възраждането у нас се свежда до появата и създаването на преводи единствено от старогръцки автори и то много често през език посредник. Остават неотпечатани и единственото съчинение превод от латински език на Салустий „История на Катилина и Югурта" на В. Нейчев и преводът на „Антигона" от Софокъл, направен от И. Константинов.

Софроний Врачански е единственият книжовник, който оставя следи от римската литература в българската книжнина от този период. Антични образи и стихове от Вергилий, Овидий, Хораций се появяват в неговия превод на „Theatrum Politicum" на Амброзий Марлиан (XVII в.). Това е единственото място, където се среща някакъв превод на автори от древния Рим, но през новогръцки език. В този смисъл е трудно да се направят каквито и да е сравнителни наблюдения, що се отнася до взаимодействията и отношенията оригинал – превод или език на оригинала и преводен език. Неспазването на формата (преводът е направен без оглед на стихосложение) е само една от пречките за вярното и адекватно предаване на естетиката и смисъла на даден пасаж. Това е довело до разрушаването на духа на оригиналния език и творба. Поради фрагментарността на преведените стихове от Овидий, Хораций и Вергилий не могат да бъдат направени задълбочени заключения за присъствието на тези автори във възрожденската ни литература. Тяхната рецепция преминава един път през филтъра на гръцкия език и гръцката култура като цитати в съчинение от XVII в. и след това през схващанията на един автор от XIX в. от българското Възраждане, чиято строго просветителска цел е далеч от целта за еквивалентното представяне на оригиналите и техните създатели.

„Хрисоития или благонравие" на Райно Попович е също така преводна от гръцки творба. Античната културна среда тук е очертана с използването на сентенции и други мъдри мисли на знаменити писатели и философи, както и бележки за живота и дейността на личности като Омир, Платон, Сократ, Аристотел, Диоген, Антифон, Питагор. Той е един от мнозината възрожденци превеждали Езоповите басни (вж. ст. за Езоп).

Един от най-разпространените начини за приобщаване на Възрожденския българин към литературата на античността си остава гръцкото образование в училищата. Пример за това може да бъде наблюдаван в просветителската дейност на Сава Доброплодни, който като учител по старогръцки език в котелското класно елинско училище и карловецката гимназия е преподавал гръцките класици и е превеждал текстове от Езоп, Лукиан, Ксенофонт, Плутарх, Демостен на новогръцки език, но със съпътстващ граматически разбор, обяснения и тълкувания на български език.

Античното светоусещане се илюстрира в учебникарската практика също така и с т. н. жанр на „мъдри съвети", където са представени антични филосо-

фи, държавници, военачалници, изобразени в характерни ситуации, и изричащи присъщи им слова.

Преводната дейност на възрожденските ни книжовници от античната литература оформя една добре обособена тематика. Причината за тази обособеност е въздействието на концептуалните категории на епохата върху подбора на текстовете за превод. Това въздействие е толкова по-силно, колкото по-млада е една литература. По тази причина и преводът играе първостепенна роля във възрожденската ни литературна история. Сюжетите са грижливо подбирани – „Съновидение“ на Лукиан разказва за това как трябва да започне и да протече живота на един млад човек, откъсът от Ксенофонтовите „Възпоминания“ предава разказ на Продик за младия Херакъл, изпречен пред необходимостта да избере път в живота си, преводът на един от характерите на Теофраст също не е случайно подбран – „Нечувствителност“ и той засяга поведението на човека в обществото, съветите на Исократ към Демоник, образците на практическия морал на Плутарх – възпитанието на децата и как да се възползваме от враговете си, философският диалог на Кебет от Тива, третиращ отново в алегорична форма опозицията добро – зло, и разбира се на първо място басните на Езоп, които получават най-широко разпространение още от началото на XIX век – всички те са подчинени на една много важна за периода на Възраждането тема, която бележи неговата специфика – нравоучението. Смисълът на преводите от антична литература възрожденските ни книжовници виждат не толкова в усилието и намерението да се представят нейните класически образци на зараждащата се българска читателска публика (ако изключим примера с превода от Херодот и донякъде „Македонско пируване“ на Ст. Захариев, въпреки че този текст също е избран с образователна цел), но в просветителското усърдие да се възпитава, да се покаже на младия в буквален и преносен смисъл, по ум и по възраст, българин кое е добро и кое зло, кой е верният житейски път, как се постига душевно спокойствие и щастие. Поучението се оформя като основа за подбора на оригиналите и съставянето на преводите от античните автори. По този начин се осъществява пренасянето на антични модели на житейски път като модели в културния и литературен контекст на нашето Възраждане. Този пренос не остава незасегнат от специфичното за тази епоха побългаряване. В този контекст трябва да разглеждаме и лексикалните и стилови особености на преводната ни литература на антични творби от този период – нейната главна цел е пресъздаването на съдържанието на оригиналите. Вярното и точно следване на авторовата стилистика и език остават на заден план. Така се очертава една специфика на преводните текстове на античната литература в преводаческата практика през периода на Възраждането: когато целта на преводача е предаване на описания или разкази, очевиден е стремежът за постигане на еквивалентност и вярност с оригинала; но когато в античния текст присъства поучителен момент – тогава преводачите си позволяват по-голяма свобода, като украсяват стила и дори мисълта на автора с прибавяне или промяна на лексика, реалии или синтактични структури. Прибавянето на цели разкази показва, че преводачът гледа на оригиналния текст от страна на неговата функция в съвременното нему общество. Не е от важност фиксираната във времето и езиковите характеристики идентичност на оригинала, а неговата роля в настоящето, в преводаческото тук и сега. Подобна представа за текста характе-

ризира по-скоро читателската рецепция и процеса на четене, отколкото процеса на превод. Четенето на художествената творба предизвиква у читателя асоциации, свързани с възгледите на приемната култура. Тези асоциации, макар и повлияни от извънлитературната среда, обаче са индивидуални при всеки прочит, т. е. за всеки читател. Те остават скрити за другия. Изразяването им в текста на превода означава, че на оригинала се гледа по-скоро като на обект на четене, отколкото като обект на превод. Незачитането и разрушаването на идентичността на оригинала се очертава като една от основните специфики на възрожденската ни преводаческа практика. Преводът през Възраждането създава оригинала в деконструктивисткия смисъл на това схващане. Субективните възприятия на читателя-преводач имат силно разрушително влияние върху текста. Свидетелство за това отношение към предмета на превода е и честото използване на език посредник. Художествените достойнства на творбата се пренебрегват за сметка на съдържанието, намесата в което бележи силното субективистично присъствие на преводача. Преводачът от епохата на Възраждането е на първо място читател, доколкото читателят е свободен от автора и текста на оригинала.

Като ярка особеност на възрожденските преводи от антични автори се очертава използването на синоними. Една от причините за тази тяхна характерна черта би могла да се търси в неопитността на преводачите в подбора и взимането на решение за най-подходящ еквивалент на дадена лексема. От друга страна, множеството синоними (обясненията в скоби) са насочени и към читателската аудитория, чието речниково поле е било ограничено. Така отново се извежда на преден план функцията на преводния текст в културната среда. Издигането на целите на образоваността и просвещението в началото на периода не надхвърлят рамките на конкретната българска действителност, по-късно обаче те излизат в съревнование с европейските нагласи и ценности, първите стъпки към чието приобщаване се правят именно с превеждането на античните литературни образци. В този смисъл преводът има предназначението да оформя идентичността на българина като човек и гражданин и същевременно да го приобщи към цивилизоваността на Европа посредством нейните антични извори.

Така до началото на XIX век рецепцията на античната литература у нас се изчерпва с образователните задачи, които са поставени в обучението в училищата и със заниманията на отделни в+ъзрожденски книжовници с класическите езици и техните представители. С новия тласък в развитието и обособяването на художествената литература в началото на същия век се разширява творческата и преводаческата дейност. Някои произведения се превеждат заради тяхната художествена стойност или стойността им на извор на знания за историята и обществото на античността. Същевременно в образователния процес преподаването и натрупването на знания продължават да се поддържат с примери и образци от класическата древност.

Античната литература като цяло остава откъслечно представена за българската публика през Възраждането и съизмервана основно с културните особености и цели на българското Възраждане.

ЛИТЕРАТУРА

I. Възрожденски извори

Г. Кръстевич, *Митос Продиков заради Ираклеевата младост, в:* Мудрост добраго Рихарда, Будим, 1837г. (И-та част е откъс от съчинението на Ксенофонт – „*Memorabilia*“, II книга, I глава, 21-34)

К. Фотинов, „*Нечувствителност*“ (от „Характери“ на Теофраст). в: сп. Любословие, Смирна, 1844, кн. 8

Е. Васкидович, И. Константинов, „*Соновидение или живот Лукиана Самосатеа*“. в: сп. Любословие, Смирна, 1844, кн. 5-6

Исократ увещава и поучава Димоника. (откъс от речта на Исократ „Към Демоник“.) в: сп. Любословие, Смирна, 1846 г., кн. 2

Ив. Стоянов, „*За възпитанието на децата*“, в: Две советователни слова Плутарха Херонеа и Исократа Ритора о благонравие юности, Белград, 1837 г. (1845 г.?)

Ив. Добровски, „От *Плутарховите нравствени поучения. Заради как може някой от вразите да сеползува*“ в: сп. Читалище, 1 874, кн.14

П. Константинович, *Кевита Тивейскаго таблица,* 1 850 г.

Хр. П. Василев, *История на Великий Александра Македонца, която описува неговото рождение, живот, юначество и смърт...,* Белград, 1 844 г. (II изд. – 1851, Цариград; III изд. – 1867)

Т. Шишков, „*История. Кн. 1. Клио.*“, (откъс от Херодот), Цариградски вестник, 1858 г.

Д. Войников, „*Първите християне*“ (от Филон Александрийски), в: Сборник от разни съчинения, Цариград – Галата, 1 860 г.

Ст. Захариев, „*Македонско пируване*“ (от Атеней). в: сп. „Читалище, кн.1-7

II. Литературна критика

Алексиева, А. *Преводната проза от гръцки през Възраждането*, С. 1987г.

Аретов, Н. *Преводната проза от първата половина на XIX век*, С., 1990 г.

Бетева, Хр. *Българските преводи от антични автори от 1800-1900 г.* – изв. на семинара при Ист.-филол. фак., С., 1942 г.

Енциклопедия на българската възрожденска литература, Велико Търново, 1996 г.

Леков, Д. *Българската преводна белетристика и „побългаряването“ през Възраждането.* – Лит. мисъл, 1967 г., №1

Леков, Д. *Преводът в живота, борбите, в творческия свят на българина през Възраждането.* – в: Преводът и българската култура, С., 1981 г.

III. Антични текстове

Athenaeus, *The Deipnosophists*, II, The Loeb Classical Library, 1928

Lucian, III, *The Dream or Lucian's Carrer*, The Loeb Classical Library, 1947

Plutarch's *Moralia*, II, The Loeb Classical Library, 1962

Isocrate, *Discours*, I, Collection Guillaume Budé, 1928

Йоана Сиракова

РЕЦЕПЦИЯ НА АНТИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Следосвобожденската епоха е време на продължаване и разгръщане на възрожденските енергии за приобщаване към един цивилизационен модел, който се гради и на поддържаната през вековете и дори съзнателно конструирана убеденост в културния континуитет на европейската традиция. Започналите през Възраждането контакти на българската култура с античната се засилват и обогатяват. Новите моменти в рецепцията на античната литература в този период са твърде забележителни и значими. Макар и сравнително бавно и постепенно, българската публика вече придобива шанса да се докосне не само до старогръцката, но и до римската литература. В първите десетилетия след Освобождението не стихва просветителският патос и стремежът на образованите хора към обогатяване на информираността на българското общество относно духовните опори на Европа. Голямо значение за тези процеси има изграждането на нова единна образователна система, което поставя на дневен ред и необходимостта от осигуряването на качествени преводи на признати в цяла Европа за образцови и с универсално звучене антични литературни произведения. От не по-малка важност е и осъзнаването от страна на набиращата размах българска историческа наука на факта, че античните литературни паметници съдържат ценен изворов материал за нашите земи в древността. Най-сетне трябва да отбележим и изключително съществения обстоятелство, че за няколко десетилетия в редиците на националната ни интелигенция се вливат нови десетки и стотици възпитаници на чуждестранни учебни заведения, които носят със себе си не само импулса за „догонване“ на другите културни народи, но и компетентността, позволяваща им да съдействат за тази кауза. Това създава благоприятен обществен климат за рецепцията на античната литература като цяло, а същевременно на преводаческото поприще започват да се изявяват специалисти с добра филологическа подготовка и широк културен хоризонт.

При все че всички тези обстоятелства дават силен тласък на рецепцията на античната литература, не бива да си представяме, че тя преживява един мощен и буен разцвет. По-важно е да си дадем сметка за засилването на интереса към древните литератури като тенденция в българския културен живот. Когато се вгледаме в изявите на нашите преводачи от онези десетилетия, ще открием множество пръснати из периодиката откъслеци от антични произведения, поднесени без представяне на техния исторически, литературен и общокултурен контекст, често заимствани от непосочени чужди източници, които са били поставени в съвсем друга интелектуална среда; ще открием преводи от език посредник, чиито автори не познават добре античната култура, поднесени без да се

БАН - Институт за литература БИБЛИОТЕКА
БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

държи сметка за рецептивната нагласа и подготовката на читателя за срещата с тях; ще открием и преводи, които са дело на компетентни специалисти и са снабдени с пояснения и коментари, но не се отличават с високо преводаческо майсторство и художественост, които да им осигурят трайно присъствие в българската култура. Общо погледнато, много по-голям ще се окаже делът на онези текстове, които си поставят повече информационно-просветителски задачи, отколкото на преводите, които се явяват с ясната претенция да завоюват на оригиналното произведение и на самите себе си едно високо положение на литературния небосклон. От друга страна, литературната критика рядко обръща поглед към преводите от антични автори, може би поради липса на достатъчно подготвени критици. Рецензират се главно преводите на най-прочутите антични творби, а другите остават в сянка. В различните отзиви твърде придирчивото и критично отношение към някои преводачески опити съжителства с необяснимо снизходително и дори наивно приемане на други. Допуска се като нещо нормално да се превежда от език посредник[1], правят се преводи на поетични произведения в проза, а понякога в периодиката се появяват и авторизирани и компилативни текстове. Доста често преводачът изобщо не се подписва, или пък не осигурява и най-малката яснота относно изданията и другите източници, които е използвал.

Всичко това говори за все още неразвита чувствителност както към проблема за принципите и стойността на преводаческия труд, така и към значението и ролята на художествения превод в една национална култура, а също и за често скромните, популяризаторски или „приложни“ цели, които преводачите си поставят. Ето как в края на деветдесетте години на XIX век Д. Т. Душанов се старае да легитимира своя прозаичен превод на „Илиада“: „Работил съм с убеждение, че докато не може да има у нас най-хубаво, не е грях да имаме и по-малко хубаво; че само тъй малко по малко ще можем и ние като други да имаме най-хубави съвременни работи“.[2] Тази позиция добре илюстрира относително

[1] Показателна в това отношение е една кратка бележка на Н. Бобчев за превода на „Илиада“ от Г. Попов, публикувана в сп. „Развитие“, кн. 1 от 1919 г., с. 170, в която авторът отбелязва, че „преводът на г. Попов не е от оригинала – той и не ни казва от какъв език превожда“, но това не му пречи да го похвали и да завърши с думите: „Преводът на г. Попова заслужава признание и ние го препоръчваме на любителите на класическата поезия, особено на възрастната учаща младеж.“ Разбира се, това положение не се отнася само до преводите на антична литература. Поради характера на образователните традиции у нас използването на език посредник е обичайна практика през Възраждането и в първите десетилетия след Освобождението, която не засяга само руските и до голяма степен френските и немските литературни произведения. От многото възможни примери ще спомена само преводите на Сервантес от руски и френски, на Петьофи от немски, на Д. Дефо от руски, френски и немски; за Шекспир може да се каже, че е превеждан повече от руски и в проза, отколкото от английски и в стихове.

[2] Подобна уговорка, както и фактът, че е направен първи опит за представяне на пълния текст на Омир у нас, не възпира по-късно К. Кръстев да разкритикува остро прозаичния превод на „Одисея“, който Д. Душанов печата в „Българска сбирка“ през 1894 – 98 г. („Мисъл“ 1898, 8, с. 663). По-снизходителен е Б. Цонев, който приема, че е „по добре понятна, проста проза, отколкото лоши стихове“ („Училищен преглед“ 1898, 2, с. 1253). Без да оспорваме правото на съществуване на прозаични преводи на поетични текстове, ще отбележим неизбистреното съзнание за това, че те предполагат специфични цели и аудитории и не могат да претендират за адекватно представяне на съответната литературна творба пред широка читателска публика.

скромните претенции и просветителския идеал на мнозина от нашите ранни преводачи, които се опитват да съберат в едно разбягващите се посоки на съзнанието за труднопреодолими културни липси и на нелеката задача да се поставят основи и да се проправят пътища за приобщаване към класическото наследство. Не всички обаче са склонни да заявят такава добронамерена и самокритична непретенциозност. Дори в края на разглеждания период е възможна появата на един неиздържан в много отношения и вероятно непочиващ директно на оригинала превод на „Илиада“, който въпреки унищожителната критика на елинист като Александър Балабанов десет години по-късно излиза в ново луксозно издание.[3]

Съвсем естествено в тези първи десетилетия на самостоятелен политически и културен живот у нас най-голям интерес преводачи и критици проявяват към най-утвърдените поети на Древна Гърция, чиито произведения закономерно намират място в школските програми. От 1878 до 1918 г. на бял свят като самостоятелни книги се появяват три превода на Омировата „Илиада“ (плюс две адаптации за деца на Ран Босилек и на Ангел Каралийчев), а в различни списания и сборници се печатат още няколко превода на откъси. Излизат осем различни превода на Есхилови трагедии в общо 14 издания и две публикации в периодиката; четири превода на произведения от Софокъл в общо 12 издания; 12 превода на Еврипид в 17 издания, както и осем превода на Езопови басни – 4 сборника и 4 отделни публикации в периодиката.[4] От останалите старогръцки автори на подобен интерес се радват донякъде само Аристофан, Платон, Плутарх и Лукиан.

Като изключим Омир и трагиците, които са и най-добре представените у нас антични автори въобще, старогръцката поезия присъства твърде слабо в нашата преводна литература. Единствените изключения са няколко отделни превода на Александър Балабанов от Анакреон и Сафо, преводите на Аристофан и два предвода на Теокрит. Две стихотворения от Сафо са публикувани от Ал. Балабанов за пръв път в сп. „Художник“ в 1906 г. и са озаглавени от него „Любовта“ и „Томление“.[5] Първото представя най-ранния опит за предаване на български на т. нар. сапфическа строфа, а второто, една съвсем кратка лирическа миниатюра, е снабдено от преводача с рими. И двата превода притежават сила и поетичност, въпреки че по начало Ал. Балабанов има склонност към употребата на редки и диалектни думи и форми. В случая това поне донякъде може да се обясни със стремежа да се постигне звучене адекватно на твърде своеобразния език и стил на архаическата лирика; в същата посока действат и смелите анжамбмани, които накъсват хода на мисълта. Ето

---

[3] Става дума за превода на Г. Попов, публикуван в 1918 и 1928 г. Тук следва да направим уговорката, че всички библиографски данни, с които не желаем да обременяваме самото изложение, могат да се намерят в приложението към настоящия текст.

[4] На всички тези изключително важни за хода на рецепцията на старогръцката литература у нас публикации тук не се спираме, тъй като те са предемет на самостоятелни очерци.

[5] По-късно те са включени в юбилейния сборник „Александър Балабанов. Из един живот“ (С. 1934, с. 55). В студията на Ал. Балабанов „Еволюция на мотивите в гръцката поезия в класическия период“ (1911) освен тях присъства и стихотворението на Сафо „Молба към Афродита“, предадено в проза. В различни статии на автора могат да се открият и други фрагменти от старогръцки поети, които не са печатани отделно.

как звучи прочутата песен на Сафо, описваща емоционалното състояние на влюбената героиня:

Равен на боговете ми се вижда
оня, който, близо до теб седнал,
слуша те как страстно говориш и
нежно се смееш.

Аз пък, само щом те сетя нейде
отдалече, в уплаха изведнъжка
трепне и свий се в гърдите сърце ми,
секва гласът ми.

Езикът ми засъхне; тънък пламък
под кожата ми запълзи, налегне
тежък мрак очите ми; а ушите
глухо бучат ми.

Пот студена ме избива; нозе ми
се подкосват; ставам по-жълта от
вехката трева в полето, свест ми се
вие; замирам...

Ал. Балабанов е превел още един шедьовър на старата гръцка лирика – стихотворението на Анакреон за старостта. Тук обаче неговият подход е съвсем различен и творческата сполука по-оспорима. Стихотворението не само е предадено с рими и без опит да се наподоби размерът на оригинала, но и смисловите отклонения от него са по-смели и като цяло се е получило едно донякъде полековато и тривиално звучене:

Пред старостта

Бели къдри по главата,
кухи зъби във уста,
ти потъна, младост злата,
с времето във пропастта.
От живота ми, аз зная,
не остават много дни;
и затуй сега ридая
зарад свидни младини.
Страшно зинал е веч ада,
зъзен, мраз и грозен звек.
Всеки, който в него пада,
не излиза дор до век.

Тези ранни преводи на лирически текстове дълго време остават единствени

и дори днес едва ли разполагаме с по-сполучливи опити в тази област. Но като преводач професор Балабанов, който е сред нашите най-изявени филолози, литератори и общественици от първата половина на века, проявява най-траен интерес към старогръцката драма. На него принадлежат осем от преводите на трагедии. Освен това той превежда и четири комедии на Аристофан: „Облаци“ (първо издание 1915 г.), „Ахарняни“ (под заглавие „Ахарняни или война и мир“, 1914 г.), „Жените в народното събрание“ (под заглавие „Женска управия“, 1914 г.) и „Жаби“ (1917 г.). Всичките четири превода са прозаични, но не следват дословно оригинала[6]; снабдени са с необходимите уводни думи и коментарни бележки. (Тук му е мястото да спомена, че уводите и бележките на Балабанов никога не са сухи и академични, те преливат от патоса на ценителя и познавача, който от все сърце желае да направи читателя съпричастен на своите литературни пристрастия). Езикът е естествен, жив и разговорен, тук-там изпъстрен с диалектизми, и допринася за приобщаването към духа и изобретателния комизъм на автора. От тези комедии само „Жаби“ не е преиздавана, останалите имат по три и повече издания. Несъмнено по-ниско стоят като преводачески постижения другите три превода на Аристофан, които излизат приблизително по същото време – „Облаци“ в превод на Н. Соколов (София 1914) и на Р. Леваков (Шумен 1915) и „Жаби“ в превод на Ив. Шишков (Пловдив 1917). За последния преводач не сме в състояние да кажем нищо определено, вторият ни е известен като автор на две популярни религиозни четива, а първото име е псевдоним на Г. Бакалов, под който той публикува немалко преводни творби, в това число и антични. Въпреки че не превежда от оригинала, а най-вероятно от руски (ако се съди по увода и бележките от В. Алексеев), неговите „Облаци“ изглежда също са се радвали на успех, защото по-късно претърпяват още две издания.

От елинистическата поезия са ни познати два превода на Теокрит. Единият представя идилията „Рибарите“ (Двадесет и първа идилия), която Константин Величков превежда и включва в „Българска христоматия“ през 1884 г., а другият – „Магьосница“ (Втора идилия) – е публикуван в „Българска сбирка“ в 1903 г. и е интересен с това, че е един от малкото опити на Гаврил Кацаров да осъществи стихотворен превод на антична поезия. Това са и единствените преводи от следкласическата гръцка поезия, които се появяват у нас в продължение на повече от един век.

Накрая в обзора на преводите на старогръцка поезия ще спомена и една доста загадъчна публикация в „Обновление“ от 1914 г. Тя предлага на български сравнително малко известните „Златни стихове на Питагорейците“, за автор на които е посочен ученикът на Питагор Лизис. Странното е, че произведението не е сред популярните антични творби, при това е намерило място в едно списание, посветено почти изцяло на политическа проблематика. Преводът е от френски, а преводачът е останал анонимен, въпреки че е добавил увод и бележки. За неговите познания върху античното стихосложение говори направеното уточнение, че „преведени на французки тия стихове са изгубили своята рима“, а пък

[6] Отклоненията са свързани с отбягването, в никакъв случай крайно и пуританско, на някои характерни за Аристофановия комизъм обсценни моменти. Ето какво казва за „*дръзките волности*“ преводачът в предговора към „Женска управия“: „*Те не са, за да гъделичкат сладострастието. Ето защо на някои места си позволих да изменявам*“ (цит. по четвъртото издание от 1925 г., с. 9).

той изоставил и ритъма на френския превод. Публикацията е подчинена на познатата ни нравоучителна загриженост – неизвестният преводач препоръчва на читателите не просто да се запознаят с тези „*пленителни и удивително сбити*“ стихове, съдържащи „*длъжностите на човека*“, но и да ги препрочитат, наизустят и следват.

Към старогръцката проза още от Възраждането образованите хора у нас са проявявали дълбок и траен интерес. Това се дължи както на естествената географска и историческа близост на българи и гърци, така и на огромната роля, която гръцкото образование изиграва за формирането на значителна част от българската възрожденска интелигенция. Мнозина от най-видните просветни дейци не само са познавали добре старогръцкия език и вероятно в голяма степен и богатата гръцка литературна традиция, но и са си давали сметка за качествата на много нейни творби, които ги правят подходящо учебно и възпитателно четиво. Просветителският плам на нашите възрожденци впрочем не е бил насочен само към техните малки ученици, те са съзнавали необходимостта от повдигане на културното равнище на възможно най-широки кръгове от българското население. Искрица от този просветителски плам се съхранява и след Освобождението. Подборът на голяма част от преводните творби от старогръцки носи белезите на този просветителски и същевременно нравоучителен подход.

От големите атически прозаици от V – IV в. пр. Хр. на най-сериозен интерес се радва Платон – негови произведения се явяват в седем превода. Трябва да направим уговорката обаче, че от богатото му творчество вниманието привличат съвсем ограничен кръг диалози, предимно свързаните с поведението и думите на Сократ пред лицето на смъртта, което ясно показва нравоучителните съображения на преводачите, а и насочването им към най-популярните и достъпни, „учебни“ текстове на философа. Още в 1888 г. в поредицата „Библиотека Свети Климент“ излиза превод на диалога „Критон“, направен от старогръцки и снабден с някои бележки от И. Държилов, а на следващата година същото списание публикува „Апология на Сократ“. Преводът вероятно е от оригинала, ако се съди по поставените тук-там в скоби гръцки думи. Накрая са поместени обяснителни бележки; преводачът не е подписан, но е твърде възможно той да е същият, или пък Марко Балабанов, който сътрудничи на изданието и с други преводи. Доста по-късно, през 1914 г., отново се превежда „Апология на Сократ“ и този път излиза в самостоятелна книжка, но преводът не е от оригинала. Той е дело на Г. Бакалов и вероятно е от руски.

В 1901 г. в „Родина“ е отпечатан материалът „Смъртта на Сократа“, за който е отбелязано, че е по Е. Е. Барух из сп. Success. Става дума за съкратен (обхваща само две страници) и наивно разкрасен преразказ по диалога „Критон“. Пак там през 1907 г. е публикуван още един вариант на същия диалог, този път действителен превод, под заглавие „Критон или за длъжността“. Тук няма никакви индикации за това от кого и откъде е направен преводът, но малко вероятно е той да е от оригинала. В същата година в Бургас излиза като самостоятелна книга „Смъртта на Сократа“ в превод на Ст. Андрейчин.

Пак през 1907 г. в „Библиотека“ се появява и първият български превод на един от най-прочутите Платонови диалози „Федон“. Той е дело на Ал. Балабанов и е снабден с кратък увод, представяне на участващите в диалога лица и бе-

лежки, които обясняват не само реалии, но и „нишката на мислите“, т. е. хода на аргументацията, а понякога и понятия, за които според преводача българските думи са слаби или неточни; не липсват дори коментари за силата и обаянието на текста. Твърде интересни мисли за превода Ал. Балабанов изказава в уводните си думи: „Най-дълбокото съчинение на Платона и най-хубавото е „ФЕДОН“. Тъй говорят от векове всички и всички притурят още, че то е и най-дълбокото съчинение на всички времена и народи. Който може да го прочете и да погледне в дълбините, които разкрива светлият гений на поета на поетите, ще почувствува у себе си благодатта на Божията искра. Разбира се, свежестта на оригинала е увяхнала в тоя превод. Няма оня лъх като от разорана пръст, който иде из гръцките думи. Но все пак, поради суровостта, поради недодялаността и неустановеността на българския език, а най-много поради липсата на философски термини, един малко-много свестен превод на български може да даде по-живо представление за самия оригинал, отколкото преводът на който и да било друг културен език. Не е чудно. Платоновите думи са пресни, те са, тъй да се каже, плодове, откъснати от него самия. Всеки ще разбере сега, защо поради обилността на философски термини в друг език Платон поувяхва. Там печели преводачът, губи читателят; у нас губи преводачът, но печели преводът и читателят“. Независимо как ще преценим този оригинален възглед и самия превод, не може да не ни направи впечатление патосът и пристрастието на един човек, който е едновременно високо квалифициран грецист и страстен почитател и популяризатор на античната литература. Неговото присъствие в преводната ни литература от антични автори ѝ придава напълно различен облик от този, който тя би имала, ако беше останала само с опитите на хора, повечето от които или не са подготвени филолози, или не гледат на преводаческото дело като на своя културна мисия.

Големите старогръцки историци от класическата епоха остават почти непознати у нас. Един откъс от Херодот излиза през 1905 г. в Пловдив под заглавие „Съкровищницата на цар Рамзеси“ (името е сбъркано само в заглавието). Преводът е направен от руски от Хр. Вълев. Преводачът го препоръчва като школско четиво. Той е твърде отдалечен от оригинала и като цяло звучи доста наивно, но същевременно някак „четивно“, като модерен роман. Естествено при превода от руски са се появили синтактични несъобразности и погрешно предадени имена.

От Тукидидовата „История“ в „Периодическо списание“ в 1903 г. са предложени откъси, отнасящи се до древните траки. Те са преведени от видния наш филолог и историк проф. Г. Кацаров и както подборът, така и научният характер на изданието показват, че целта на превода е преди всичко да се даде в достъпна форма изворов материал за историята на нашите земи в древността. На тази кауза Гаврил Кацаров и неговият верен сътрудник и приятел, големият наш класически филолог акад. Димитър Дечев, посвещават много от своите преводи от старогръцки и латински. През 1915 г. излиза техният сборник „Извори за старата история и география на Тракия и Македония“.

Три преводни материала представят третия голям историограф от класическата епоха Ксенофонт, но те не са из историческите, а из сократическите му съчинения и са подчинени на познатата ни просветителско-нравоучителна линия

в българското преводно дело. В тази връзка можем да си припомним публикацията „Митос Продиков“ на Гаврил Кръстевич, датираща още от 1837 г., която представлява превод на откъс от Ксенофонтовите „Спомени за Сократ“. Оттам са и трите откъса, които се появяват в периодичния печат след Освобождението. Единият е озаглавен „За възпитанието на държавния мъж“ и е публикуван през 1902 г. в сп. „Летописи“, а другите два излизат през 1911 г. във „Възраждане“, съответно под заглавие „Кое е прекрасно и кое добро (Спор между Сократ и Аристип)“ и „Познай себе си. (Разговор между Сократа и Евтидемий[7])“. Преводач на първия откъс е Г. Т. Данаилов, а на другите два – Д. Ив. Вапцаров. Нито един от тези преводи не е от оригинала. За първия преводачът уточнява, че е използвал руски и немски преводи, а другите два са означени като превод от английски. За целите, които си поставят подобни преводни материали, красноречиво говорят уводните думи към първата публикация. В тях Г. Данаилов с приповдигнат тон излага схващането си, че у нас липсват подготвени политици и че покрай другите „неизмерими по дълбочина и вярност мисли, които се приписват на Сократ“, у Ксенофонт се намират и разсъждения по темата за необходимостта от специално образование на държавния мъж. В края на публикувания материал, без никаква индикация, че тук свършва авторовият текст, преводачът патетично възкликва: „При тая изразителност и сила на класичната мисъл, модерната немее!“ Този начин на предлагане на античен литературен текст ясно показва, че мнозина от културните дейци от края на XIX и началото на XX век виждат в древните литератури преди всичко съкровищница от екземплярни поучителни четива. Същото може да се каже с още по-голяма сила за другите два откъса от Ксенофонт, като се има предвид, че изданието, в което се появяват, е толстоистко и преследва нравствено-възпитателни цели, а самите преводи са твърде тромави и очевидно нямат претенции за художественост. Съвсем различно по съдържание и съответно по начин на представяне пред българската публика е едно друго малко произведение на Ксенофонт, диалогът „Учение за стопанството“, който е отпечатан в „Училищен преглед“ в 1908 г. в прецизен превод на Г. Кацаров.

Към жанра на сократическия диалог принадлежи и т. нар. „Кевитова картина“, която М. Балабанов превежда и публикува през 1888 г. в „Библиотека Свети Климент“. Става дума за малко известния на широката публика днес диалог „Картина“, приписван на Сократовия ученик Кебет от Тива, който сега единодушно се счита от филолозите за късноелинистическа имитация без особена философска и литературна стойност. Прави впечатление, че в началото преводачът дава някои пояснения както за самия автор, уточнявайки, че името му може да се предаде и като Кевис, и като Кебет[8], така и за автентичността на диалога; той добавя още: „Хубавата и поучителна Кевитова картина е преведена не само на латински, но и на всички по-главни европейски езици. Следующия превод на български е извършен направо от елинския текст, като са се имали пред вид разни оригинални издания.“ Както виждаме, видният възрожденец, учен и държав-

[7] Името е дадено така от преводача вместо правилното Евтидем. Откъсите представляват съответно Глава шеста от Трета книга, Глава осма от Трета и Глава втора от Четвърта книга на Ксенофонтовия текст.

[8] Съответно според различните принципи на произношението в старогръцки и новогръцки.

ник, който е следвал право в Атина и Париж и е преподавал известно време старогръцки език и литература в Софийския университет, си е давал сметка за онзи минимум от информация, който един преводач на антично произведение трябва да предостави на читателя, а също и за някои основни принципи, които налага работата с античен текст – превод директно от оригинала и сравняване на различни издания. Същевременно самият текст на български звучи твърде книжно и изкуствено, а и очевидно просветителско-поучителните цели не са му чужди. Това може да се каже и за една друга публикация, която също остава единствена по рода си сред преводите от класически езици – отпечатаните през 1897 г. в сп. „Цвят“ мисли и анекдоти за седемте древногръцки мъдреци, които са преведени от Райко Горанов.

От прочутите атински оратори от V – IV в. на българската публика са представени с по едно произведение само Лизий и Демостен. През 1888 г. в „Библиотека Свети Климент“ излиза „Реч против Ератостена от Лизия“, преведена от старогръцки от П. Николов и снабдена с кратък увод за епохата и обстоятелствата на произнасянето ѝ, а в 1898 г. в Пловдив излиза книга под заглавие „Словото на Димостена за венеца. Превел от първообразното Никола К. Лица“. В сравнително подробен увод (8 страници) преводачът запознава читателя с живота и творчеството на Демостен, с предисторията на съставянето на речта и накратко и с биографията и творчеството на Есхин. Към текста са приложени и някои обяснителни бележки под линия. Самият превод обаче звучи изключително архаично и „недъгаво“ и на места направо неясно. Навсякъде при обръщенията преводачът оставя междуметието пред звателната форма и фразата „мъже атиняни“ при него става „о, мъжие Атинейци“. Дългите старогръцки периоди са запазени като синтактични цялости, което затруднява извънредно много възприемането, наред с изрази като: „че ако би Есхин не беше мя укорил“ или „аз прочее, имах уверение на себе си (може би че зле съдех)“ и пр.; такива примери могат да се намерят в изобилие на всяка страница. Някои понятия са неуместно осъвременени – оказва се, че Демостен говори за князове, конституция, депутати и т. н. От всичко това може да се съди, че Н. К. Лица може и да е владеел старогръцки, но в никакъв случай не е владеел добре български език. За критиката на Ив. Вазов към друг негов превод ще стане дума по-нататък. Едно обаче не можем да отречем на злополучния преводач – той е направил опит за превод на български на един от най-прочутите (и най-трудните) старогръцки автори, който задълго ще остане единствен у нас.

През разглеждания период Аристотел е представен на български език с едно малко съчинение – „Атинската държавна уредба“, вещо преведено и коментирано от Г. Кацаров в 1904 г.[9] Аристотеловият ученик Теофраст, чиито философски и специални научни съчинения са в голямата си част загубени, в последните три-четири века се е радвал на голяма популярност в цяла Европа, особено в Англия и Франция, със своите „Характери“. У нас, освен един откъс, печатан още в 1844 г. от К. Фотинов в неговото сп. „Любословие“, през 1888 г. излизат две извадки

[9] Вниманието на преводача към този текст очевидно е предизвикано от съвсем скорошното му откриване върху папирус (първата публикация на този папирус, собственост на Британския музей, е през 1891 г.), както и от изключителната му стойност като исторически извор. Добре познатите, фундаментални за европейската философска традиция трудове на Аристотел обаче не са предизвикали интереса и смелостта на никой преводач.

в „Мисъл“ (преводачът, подписан с инициалите И. П. П.[10], не посочва езика, от който превежда, във всеки случай едва ли е старогръцки), а в 1914 в самостоятелна книжка се появява пълен превод на Александър Балабанов.

Трайно присъствие в българската преводна литература още преди Освобождението има прозаикът от I в. сл. Хр. Плутарх, благодарение на морализаторския характер на неговото творчество. В 1886 г. в Търново излиза „Живота на Александър Велики. Исторически разказ“ с неизвестен преводач; в 1890 и 1891 в Пловдив са издадени „Живота на Александър Велики, македонски цар“ и „Живота на Ромула и Рема, основатели на Рим“ в превод на Н. К. Лица. Работата на Лица върху Плутарх се отличава със същите предимства и недостатъци, както и върху Демостен – и двата превода са снабдени с въведение и бележки, но езикът е архаичен или неумело модернизиращ античните реалии и, което е по-лошо, много изрази звучат буквалистки нелепо, а синтактичните връзки са често толкова безпомощно накачени, че се стига до пълно безсмислие. По повод на първия превод Ив. Вазов излиза в редактираното от него сп. „Денница“ (1891, 3, с. 134) с унищожителна критика. Като подчертава стойността на автора и произведението и изтъква, че то „заслужава да заема първо място в библиотеката на българската преводна литература, която безразборно се обогатява с купове преводи на други безполезни и нелепи съчинения“, Вазов напълно отхвърля предлагания преводачески опит и заключава: „Като гледаме такава пълнейша невежественост спрямо най-простите закони на езика ни, ние дохождаме до заключение, че само един чужденец, незнаещ български език, би могъл да превожда така. А това заключение се подкрепя и от самото име на преводача, Никола Лица (вероятно грък), и който се е пазил да не обади от какъв език превожда, по осветений обичай у нас.“ Тази Вазова критика е не само справедлива, но и показва съзнание за общокултурната и литературна ценност на античните произведения и заедно с това наличие на високи изисквания към достойнствата на превода и добросъвестността на преводача. По-късно действително се появяват и преводи на Плутарх от компетентни хора – в 1901 г. Г. Кацаров превежда за „Летописи“ „Животът на Агида“, а в 1914 г. заедно с Д. Дечев издава сборника „Знаменити люде. Сравнителни биографии“.

Със своя поучителен тон и нравствен патос вниманието на българските преводачи привличат и двама философи от I – II в. сл. Хр. През 1887 г. като премия към сп. „Цвят“ читателите получават „Полезни мисли“ от Епиктет, преведени от руски заедно с предговор от преводач, който се е подписал Богдан. В годишното течение на списанието ще открием още, освен споменатите вече мисли на седемте мъдреци в превод на Р. Горанов, и две публикации с разсъждения на Марк Аврелий озаглавени „Към душата“ и „Как да се отнасяме с хората“. Те представляват отделни извадки от съчинението на императора-философ „Към себе си“, но издателят не ни съобщава нито това, нито каквито и да било сведения за преводача и източника на материалите. Цялото произведение е преведено от френски от Рачо Стоянов и излиза в 1914 г. със заглавие „Размишления към самия мене“. През 1899 г. в „Съкровище“ е публикувано още едно кратко поучително четиво от Епиктет под заглавие „Приятелството и братството (според Епиктета)“ подписано от А. Свакяров, без каквито и да било коментарни бе-

[10] Хр. Бетева допуска, че зад тези инициали може да се крие Иван Пеев Плачков, вж. Хр. Бетева. Български преводи на антични автори от 1800 – 1900 г., с. 93.

лежки и неизвестно от какъв източник. За това списание е характерно, че препечатва повечето материали от френски издания.

От късните историци на българските читатели са предложени три превода; два от тях с „приложна“ цел, т. е. от гледна точка на стойността им като исторически извор. През 1891 г. в „Сборник за народни умотворения и народопис“ излиза „Плаването на философа и историка Ариана около бреговете на Черно Море“ в превод на Иван Брожка[11], а в 1904 г. Г. Кацаров публикува в „Периодическо списание“ извадки от Ариан, отнасящи се до древните траки. През 1905 г. в Пловдив е издадена Първа книга от „Юдейската война“ на Йосиф Флавий в превод отново на Н. К. Лица. И в този случай трябва да признаем, че преводачът има поне тази заслуга, че се е насочил към едно по-малко познато у нас произведение.

На значителен интерес се радва плодовитият писател от II в. Лукиан. Популярността на неговите творби се дължи на безспорните им качества едновременно на поучителни и на твърде оригинални, интересни и забавни четива. Първоначално те намират място в различни периодични издания. Като преводач на Лукиан в края на XIX век се изявява Г. В. Ангелов, учител по старогръцки език в Българската класическа гимназия в Битоля. В сп. „Мисъл“ той публикува през 1982 г. диалога „Икароменип или пътуване над облаците“, а през 1984 г. – деветнадесет „Разговори между мъртвите“. И двата превода са снабдени с обяснителни бележки и не са лишени от художествени достойнства. В 1900 г. те излизат заедно в отделна книга с предговор за творчеството на автора и с многозначителното мото: *Quod potui feci, faciant meliora potentes.*[12] Г. В. Ангелов публикува в 1895 г. в „Българска сбирка“ и превод на Лукиановия „Сън“, който е превеждан и преди Освобождението от К. Фотинов в неговото „Любословие“. В 1901 г. Г. Кацаров печата в „Летописи“ превод на „Харон“, а в 1912 г. се появява сборникът „Разговори на куртизанките“ в превод на Г. Бакалов от руски.

Накрая нека спомена още едно произведение на старогръцката проза, което предлага на читателя не толкова поука и полза, колкото удоволствие и наслада – пасторалния любовно-авантюрен роман „Дафнис и Хлоя“ на писателя от II в. Лонг. За съжаление и той се появява на български в превод, който не почива на оригинала и се отклонява значително от него. Преводът е направен по руската редакция на Мережковски от преводач с псевдоним Кармен и изглежда се е радвал на немалък успех, тъй като претърпява две издания в 1911 г. и още едно в 1918 г.[13]

---

[11] Иван (Ян) Брожка е чешки имигрант, който пристига у нас през 1880 г. и остава завинаги в България. Той е дългогодишен учител по латински в Първа мъжка гимназия, за известно време преподавател в Софийския университет, автор на няколко учебни помагала. Това е единственият му преводачески опит.

[12] Направих каквото можах, нека по-добро да направят онези, които могат (лат.). Сведението дължим на Хр. Бетева; самото издание и мястото на издаване са ни непознати.

[13] Освен изброените преводи в българската периодика се срещат и някои нравоучителни или любопитни четива с антични сюжети, които вероятно представляват волни преразкази на антични текстове, взети от втора ръка и още веднъж преработени от българския преводач; тяхната история е трудно проследима. Такива са например печатаните в „Здравец“ през 1882 – 83 г. „Пет разказа за Троянската война“, „Странстванията на Одисей“, „Малкий Юстинианчо“, както и поместеният от Илия Блъсков още в в първия брой на „Градина“ от 1879 г. разказ за Диоген. С подобни съвсем кратки четива е изпъстрена и „Христоматия за долните класове на гимназиите“, съставена от Д. Мишев и Ст. Костов в 1890 г. Само някои от тях са представени като принадлежащи на определен автор, повечето са поднесени без всякакъв коментар.

* * *

В сравнение със старогръцката римската литература е доста по-слабо представена в преводите от 1878 до 1918 г., не толкова от гледна точка на броя на превежданите автори, колкото на броя и обема на публикациите. Това е лесно обяснимо – за разлика от старогръцкия латинският език преди Освобождението е бил изучаван от много ограничен кръг от хора (предимно получили образованието си в чуждестранни учебни заведения или български католици), а и контактите на българската култура като цяло с латиноезичния запад през вековете са били твърде слаби и спорадични. Западноевропейският Ренесанс обръща поглед най-напред към образците на римската литература поради естествената географска, историческа и културна близост на западния свят с нея, а богатствата на старогръцката култура преоткрива с известно забавяне и първоначално чрез посредничеството на римската. Българското Възраждане, ситуирано в съвсем други политически и културни условия, също търси опора в чужди образци, но се обръща към гръцката литература и, разбира се, към постиженията на „славянството“. Преводи от римски автори преди Освобождението изобщо не са правени, ако изключим може би промъкнали се тук-там отделни сентенции. Това положение се променя постепенно в продължение на няколко десетилетия след Освобождението. В напъпилата с множество нови издания периодика, която в голямата си част редовно се подхранва с преводни материали, логично проникват и някои творби от римски автори; именно поради това обаче те по правило не се превеждат от оригинала. До края на XIX век единственият сериозен опит в тази насока са преводите на Райко Горанов на текстове от Вергилий, Овидий и Хораций, които, както и неговата първа песен на „Илиада“, се печатат през 1896 г. в „Български преглед“, а на следващата година излизат и в самостоятелна книга под заглавие „Преводи из старите класици“. Пионерският характер на тези преводи се състои в това, че те са не само от езика на оригинала, но и се стремят да предадат античните размери. Освен чрез тях, през разглеждания период българската публика се запознава с тези трима най-популярни у нас римски поети и посредством пълния превод в проза на Вергилий, осъществен от епископ Теодосий и издаван в 1911 и 1918 г., чрез трите произведения на Хораций, преведени от Ив. Вазов (Ода 3, 30) и К. Величков (Втора епода и Сатира 1, 3) и включени в тяхната „Българска христоматия“ (1884), както и чрез отделни прозаични преводи на стихотворения от Овидий.[14]

От другите римски поети на известен интерес се радват Плавт, Марциал и Ювенал. През 1907 г. в сп. „Родина“ е отпечатан един съвсем кратък откъс от комедията на Плавт Trinummus под заглавие „Монолог из действие второ (поява 1) на комедията Frinummus (sic!) от Т. М. Плавта“. Преводачът, подписан само с инициала Н., съобщава, че е превеждал от руски. Текстът обхваща една страница и е подбран вероятно с оглед на нравоучителното му съдържание, поднесено, разбира се, в комична форма (героят се колебае дали да предпочете любовта или парите). Цялостен превод на Плавтова комедия излиза в 1915 г. Той е

[14] За повече информация и коментар относно рецепцията на тези поети вж. съответните очерци.

направен от латински от А. Д. Пиронков[15], а уводната статия е взета от руско издание и е дело на А. Алексеев[16]. Става дума за комедията „Гърнето“, предадена в проза и снабдена с някои обяснителни бележки, които невинаги са прецизни и уместни. Преводът, макар и сравнително точен, звучи доста многословно, тромаво и архаично; като цяло може да се каже, че преводачът не се е справил успешно с един текст, чието основно предназначение е да разсмива.

В осемдесетте години на XIX век българският читател е имал възможността да се запознае с три сатири на Ювенал (I – II в. сл. Хр.), публикувани в авторитетни литературни сборници. В „Българска христоматия“ на Вазов и Величков в 1884 г. са поместени две сатири под заглавие „Сатира против управлението на Домицияна“ и „Против пороците и разврата на римското общество“. Те са преведени от К. Величков, първата в стихове, а втората в проза. В стихове е преведена от Д. Мишев и част от Трета сатира за съставената от него и Ст. Костов през 1898 – 99 г. Христоматия, предназначена за целите на литературното обучение на учениците от горния курс. Вероятно този ранен интерес към Ювенал се дължи на морализма и изобличителния патос на неговата поезия.

Ако разлистим страниците на сп. „Дума“ от 1890 г., ще попаднем и на един любопитен опит върху лирика Катул (I в. пр. Хр.). Поради неговата уникалност в рамките на разглеждания тук период се изкушаваме да го цитираме дословно:

На Лезбия
От Катул – римски поет

Ти ми каза: „О аз те люба сърдечно,
Юпитер да ме иска, би го презряла!“
И, влюбен, смятах словото ти за вечно,
А не се сещах, че ти си ме лъгала!

О, Лезбия, на ли си и ти жена,
Лъжата е твое достояние!
Жената е: от любов, умраз, лъжа –
Едно ужасно съчетание!

Да се открие тук една от най-хубавите лирически миниатюри на Катул е и лесно, и трудно – познаваме я по мотива за отказа на Лесбия да замени любимия дори с Юпитер, но оттам нататък произведението е станало неузнаваемо. Не само не може да става и дума за еквиметричност и еквилинеарност (текстът е „украсен“ с несръчни рими и е два пъти по-дълъг от оригинала), но и съдържанието е напълно променено. На мястото на драматичния лаконизъм на Катул и поантата с прекрасния образ за думите, написани „на вятъра и бързата вода“, тук на финала се е появило едно бъбриво и банално разсъждение. Преводачът, явно доволен от себе си, ни е осведомил за точното време и място на създава-

[15] Преводачът е известен като автор на книги на литературни, езикови и исторически теми.

[16] Тя е преведена от Н. Соколов. Както вече отбелязахме, под този псевдоним Г. Бакалов превежда доста заглавия от руски и всички те са снабдени с коментарни статии от А. Алексеев.

нето на своя стихотворен опит, но не и за името си или за източника, който е ползвал.[17] Несъмнено това е авторизиран превод на Катул, и то лош авторизиран превод. Все пак трябва да отчетем факта, че макар и понякога в такава преобразена и осакатена форма, римската поезия започва бавно да прониква у нас още в края на XIX век.

От прозаиците от I в. пр. Хр. в преводната литература до 1918 г. са представени само Цицерон и Корнелий Непот. Един кратък откъс от Цицероновия трактат „За природата на боговете“ се появява още в 1898 г. в „Съкровище“ под заглавие „Има ли, няма ли богове? (По Цицерона)“. В началото има няколко думи за Цицерон и съчинението, а накрая е направен извод за „плиткия ум на Цицерона, неприспособен за философски работи“. Това ясно показва, че издателят Н. Йонков-Владикин, при цялото му старание да предложи на читателите интересни и стойностни четива, немалко от които свързани с античността, не познава добре античната литература и нейната специфика. Пак той публикува през 1890 г. в своето списание „Дума“ извадки от Корнелий Непот под заглавия „Аристид“, „Трасибул от Корнелиус Непос“ и „Откъсляци на Корнелиус Непос. Писмо от Корнелия, матрис Гракхорум“. Последното заглавие навежда на мисълта, че преводачът (най-вероятно самият издател) не само превежда от „французски“, но и няма никакво понятие от латински език.

На активната издателска и редакторска дейност на Н. Йонков-Владикин от началото на деветдесетте години на XIX век дължим и отпечатването на редица откъси от по-късни римски прозаици в списанията „Съкровище“, „Дума“ и „Разум“. Някои от тях са свързани със забележителни личности и събития. Такива са „Влизането на Александър Велики във Вавилон“ („Дума“ 1890) и „Съзаклятието против Александр Македонски“ от Курций Руф („Разум“ 1893). Други са подбрани очевидно с оглед на значението им като извор за историята на нашите земи в древността: „Старата география на Тракия“ („Дума“ 1890) и „Географията на Тракия“ („Разум“ 1893) от Помпоний Мела; „Дълбоката древност на Македония“ и „Амазонките“ от Юстин („Разум“ 1893). Всички преводи са правени от френски и, както става ясно от една бележка, вероятно повечето са заимствани от сборник, посочен като Collection des Auteures Latins, Nisard. Имената на авторите и персонажите са дадени с номинативните им окончания (понякога има и грешки), една практика, която още в онези години е била изоставена от повечето филолози, преводачи и издатели. Въпреки всички слабости на тези публикации трябва да признаем заслугата на Н. Йонков-Владикин като един от малцината популяризатори на римската история и литература в края на XIX век. В тази връзка нека допълним, че той е публикувал и една обширна компилация по Светоний и Тацит, озаглавена „Нерон и ласкателите му (Рисунка от римските нрави). По Суетона и Тацита“. Печата я в поредица от книжки на „Съкровище“ през 1898 – 99 г. Това е един увлекателен разказ, който стои много близо до текстовете на двамата писатели, отнасящи се до живота и управлението на Нерон. „Съшиването“ на двата източника почти не се усеща, ако из-

[17] Непосредствено преди стихотворението на Катул е поместен и един превод на Пушкин, както изглежда от същия преводач. Би могло да се предположи, че източникът на превода е някакъв Пушкинов текст, но това произведение на Катул не е преработвано от големия руски поет.

ключим изрази като „По този въпрос Тацит уточнява...“ и някои бележки под линия, които предлагат буквални цитати от античните автори. Така и не става ясно какъв е източникът, вероятно френски, на тази обемна и доста сръчна компилация, но тя несъмнено е дело на добър познавач на римската литература. Много по-късно у нас излиза и сериозно издание на едно от малките произведения на големия римски историк Тацит – монографията „Германия“ се явява на български през 1918 г. в превод на Д. Дечев.

Римският философ от I в. сл. Хр. Сенека е представен в периодиката от онова време с отделни мисли и сентенции – такива са поместени още в 1879 г. в „Градина“, а по късно и в „Свят“ (1893), наред със сентенции от Платон, Хораций и модерни автори, както и в „Родина“ (1907), в рубриката „Мисли на велики люде събрани от граф Л. Н. Толстой“, където се срещат и доста размишления от Епиктет и Марк Аврелий. В самостоятелна книга през 1911 г. излизат „Избрани писма“, преведени от Рачо Стоянов от френски език. Това издание има по-скоро информативен хатактер – писмата са снабдени със заглавия и са силно съкратени. Адресатът им е наречен „Люцилий“, а самият автор носи името „Люций“ и се оказва роден в „Кардуб“ (вм. Кордуба или, според съвременното наименование, Кордова).

От останалите прозаици от императорската епоха на интерес се радват Петроний и Апулей. Една от най-интересните и добре запазени части от романа на Петроний „Сатирикон“, разказът за угощението в дома на Трималхион, е поместена в „Българска сбирка“ в 1903 г. под заглавие „Гощавка у Трималхиона. Картина из римския живот“. Преводът е дело на Г. Кацаров, а стихотворните партии са пресъздадени от Ал. Балабанов. Същата година този превод излиза и като отделна книга и се преиздава в двадесетте и петдесетте години на века.

По подобен начин като самостоятелна новела се превежда и издава приказният разказ за любовта на Амур и Психея, който е част от романа на Апулей (II в.) „Метаморфози“. Той е представен на българската публика в два превода. Единият принадлежи на Г. Бакалов и е претърпял две издания. През 1911 г. излиза подписан с псевдонима Н. Соколов, а в 1918 г. – с истинското име на преводача. И в двете издания липсват каквито и да било коментари и бележки. Преводът, който най-вероятно е правен от руски, е доста несръчен и изглежда почива на един твърде буквален превод от оригинала. Пак през 1918 излиза още един превод на „Амур и Психея“ от „Апулеюс“, този път от немски. Преводачка е Бл. Пенева, а изданието е „под редакцията“ на К. Сагаев. Зад тази претенциозна фраза се крие съставителството на един кратък и доста некомпетентен увод и на бележки, поместени след текста, които също издават колко далеч стои „редакторът“ от доброто познаване на предмета. Самата преводачка се е справила сравнително добре със задачата си, или по-точно вероятно е ползвала по-добър превод от Г. Бакалов. Нейният текст звучи по-гладко и естествено, но и в него се срещат недомислия и модернизиращо сантиментално звучащи фрази. Можем да предположим, че голямата популярност, която тази част от романа на Апулей е имала в цяла Европа, е подтикнала към нейното пресъздаване на български заинтересовани преводачи, на които е липсвала нужната подготовка за издаване на античен текст.

Направеният преглед недвусмислено показва, че в рецепцията на античната

литература от Освобождението до 1918 г. старогръцката литература има значителен превес над римската. Елинската словесност е застъпена с над двадесет автора и над 40 публикации, голяма част от които представляват самостоятелни издания на цели произведения, докато превежданите римски автори са наполовина по-малко. Тези десетина имена са представени в около 20 публикации, повечето от които са откъси, печатани в периодиката. Не повече от една трета от тези преводи могат да се окачествят като поне отчасти значими явления в българския културен живот. И тъй като много от преводните материали, за които стана дума, са поместени в литературната периодика, добре е да посочим кои издания са най-гостоприемни към античните текстове. Това са преди всичко авторитетните литературни списания „Мисъл“ (редактирано от д-р Кръстев и П. П. Славейков), „Библиотека Свети Климент“ (ръководено от П. Каравелов), „Български преглед“ (списвано от неколцина видни университетски преподаватели)[18], „Българска сбирка“ (редактирано от С. С. Бобчев), „Летописи“, както и по-малко влиятелните „Дума“, „Разум“, „Съкровище“ (всичките на Н. Йонков-Владикин), „Родина“, „Възраждане“. Някои значими произведения на античната литература подбират и превеждат за своя амбициозен проект „Българска христоматия“ Ив. Вазов и К. Величков. Тези преводи, макар и да не са правени от оригиналите, носят следите от големия талант на своите автори. Много от другите преводи обаче са плод на неуспели усилия на неподготвени хора. Затова нека накрая откроим имената на най-изявените преводачи от класически езици. За най-ранния период трябва да се спрем на неколцина възрожденски дейци и учители, които с любов и преданост към просвещенското дело превеждат старогръцки автори. Такива са Д. Т. Душанов (1837 – 1904), учил в Казанлък, Одрин и Цариград, учителствал в много градове и автор на редица учебни помагала; Г. В. Ангелов, учител по старогръцки в Българската мъжка гимназия в Битоля; Марко Балабанов (1837 – 1921), учил на о. Халки, в Атина и Париж, взел дейно участие в черковно-националните борби, след Освобождението виден политик и дипломат, преподавател по старогръцки език и литература и по римско и византийско право в Софийския университет, действителен член на БАН. Райко Горанов е първият преводач от класически езици, който е следвал класическа филология в Западна Европа, бил е и лектор по старогръцки език в Университета.[19] Той проявява определено пристрастие към поезията и е първопроходник на идеята за еквиметризма.

От началото на XX век все по-силно е присъствието в българската преводна литература на неколцина млади класически филолози, възпитаници на първата у нас класическа гимназия в София и на германски университети, които определят облика на класическата филология в България в първата половина на века. В продължение на около четвърт столетие Г. Кацаров (1874 – 1958) и Д. Дечев (1877 – 1958) превеждат по над десет произведения съответно от старогръцки и латински, а Ал. Балабанов (1879 – 1955) осъществява около двадесет художествени превода на старогръцки литературни творби. Тяхната дейност

[18] Качеството на преводите, публикувани в „Български преглед“, е критикувано от П. П. Славейков, но това се дължи до известна степен и на съперничеството между „Мисъл“ и „професорското“ списание.

[19] Класически филолог е и Н. Бончев, който е учил в Москва. Ранната му смърт не му позволява да продължи преводаческите си опити, започнати с Първа песен на „Илиада“.

за популяризирането на античната литература у нас е не по-малко активна и през следващите десетилетия. При това преводаческите им цели и стратегии видимо се разминават. Докато Д. Дечев и Г. Кацаров се интересуват главно от онези текстове, които представляват интерес предимно за историка и изследователя на античността, и ги поднасят с научна вещина и строгост, Ал. Балабанов, сам поет и публицист, е привлечен преди всичко от идеята за приобщаване на българската публика към богатото духовно наследство на античната литература и нейното уникално и универсално присъствие в европейската културна традиция. Онова, което обединява тези забележителни фигури, е филологическата компетентност и прецизност, трайното присъствие в историята на преводната рецепция на античните текстове, дългогодишните усилия в полза на една културна и научна мисия, като и безспорните им заслуги за постепенното изграждане на научна, а и на преводаческа школа и традиция.

ЛИТЕРАТУРА

Хр. Бетева. Български преводи на антични автори от 1800 – 1900 г. В: Известия на семинарите при Историко – филологическия факултет на Университета Св. Климент Охридски, т. I, с. 85 – 118. София 1942

Ал. Милев. Българските преводи на „Илиада“, Училищен преглед, год. 35 (1936), кн. 7

Б. Геров. Преводи на латинските автори от Освобождението досега, Прометей, год. 8 (1943), кн. 1, с. 22

Л. Б. Павлов. Древни автори на български език. В: Преводът и българската култура (Към историята на превода в България). София 1981

Г. Михайлов. Александър Балабанов и неговите преводи. (Портретна скица). В: Александър Балабанов. Избрани преводи. София 1989

Библиографско приложение

1. Преводи на старогръцки автори, публикувани в самостоятелни издания.

Аврелий, Марк. Размишления към самия мене, прев. Рачо Стоянов, 1914
Аристотел. Атинската държавна уредба, прев. Г. И. Кацаров, 1904
Аристофан. Женска управия, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1917, 1917, 1925
Аристофан. Ахарняни или Война и мир, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1918, 1919
Аристофан. Облаци, прев. Н. Соколов (Г. Бакалов), 1914, 1918, 1925
Аристофан. Облаци, прев. Р. Леваков, 1915
Аристофан. Облаци, прев. Ал. Балабанов, 1915, 1917, 1918, 1925 (2), 1939
Аристофан. Жаби, прев. Ив. Шишков, 1917
Аристофан. Жаби, прев. Ал. Балабанов, 1917
Демостен. Словото на Демостена за венеца, прев. Никола К. Лица, 1889
Еврипид. Алкестида, прев. Н. Соколов (Г. Бакалов), 1914
Еврипид. Вакханки, прев. Г. Кацаров, 1903, 1919
Еврипид. Вакханки, прев. Г. С. Шопов, 1913
Еврипид. Ион, прев. Р. Г. Леваков, 1914
Еврипид. Ифигения в Авлида, прев. Ас. Младенов, 1914, 1918
Еврипид. Ифигения в Авлида, прев. Ас. Младенов, 1914, 1918
Еврипид. Ифигения в Таврида, прев. Л. Попов, 1902
Еврипид. Ифигения в Таврида, прев. Ас. Младенов, 1914
Еврипид. Медея, прев. Г. Бакалов, 1912, 1918, 1925
Еврипид. Медея, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1916, 1917, 1921

БАН-Институт за литература БИБЛИОТЕКА
БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

Еврипид. Циклоп, прев. Н. Лазаров, 1907
Езоп. Басни, прев. Р. Попович, 1891
Езоп. Езопови басни, 1891
Езоп. Поучителни басни, прев. Н. Ц. Влахов, 1898
Езоп, Избрани басни, прев. Хр. Драганов, 1898
Епиктет. Полезни мисли, прев. Богдан, 1897
Есхил. Агамемнон, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1921, 1925
Есхил. Евмениди, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1919, 1925
Есхил. Орест, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1919, 1925
Есхил. Перси, прев. отец Шишков, 1916
Есхил. Перси, прев. Н. Вранчев, 1918
Есхил. Прикованият Прометей, 1902
Есхил. Прометей, прев. Ал. Балабанов, 1905
Есхил. Приковани Прометей, прев. П. Желев, 1914, 1920
Йосиф Флавий. Юдейската война или Историята за превземането на Йерусалим Кн. 1, прев. Никола К. Лица, 1905
Кацаров Г. – Д. Дечев. Извори за старата история и география на Тракия и Македония, прев. Г. Кацаров, Д. Дечев, 1915
Лонгус. Дафнис и Хлоя, прев. Кармен, 1911, 1911, 1918
Лукиан. 19 избрани разговори между мъртвите и Икароменип, прев. Г. В. Ангелов, 1900
Лукиан. Пет Лукианови разговори между мъртвите, прев. М. Балабанов, 1891
Лукиан. Диалози на куртизанките, прев. Г. Бакалов, 1912
Омир. Омирова Илиада, прев. Ф. Велиев, т. 1 – 3, 1982 – 1884
Омир. Омирова Илиада в проза, прев. Д. Душанов, 1899
Омир. Илиада, прев. Г. Попов, 1918, 1928
Платон. Смъртта на Сократа, прев. Ст. Андрейчин, 1907
Платон. Апология на Сократа, прев. Н Соколов (Г Бакалов), 1914
Плутарх. Александър Велики, македонски цар. Ист. разказ, 1886
Плутарх. Живота на Александър Велики, македонски цар., прев. Никола К. Лица, 1890
Плутарх. Живота на Ромула и Рема, прев. Никола К. Лица, 1891
Плутарх. Знаменити люде. Сравнителни биографии, прев. Г. Кацаров и Д. Дечев, 1914
Софокъл. Антигона, прев. П. П. Славейков, 1893 и др.
Софокъл. Антигона, 1914
Софокъл. Едип цар, прев. Ал. Балабанов, 1911, 1914, 1917, 1919, 1921, 1925, 1927, 1932
Софокъл. Едип в Колона, прев. Ал. Бобошевски, 1914
Софокъл, Електра, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1919-20, 1937
Теофраст. Характери, прев. Ал. Балабанов, 1914, 1937
Херодот. Съкровищницата на цар Рамзеса, прев. Хр. В-в (Хр. Вълев), 1905 (в заглавието „Рамзеси“)

2. Преводи на старогръцки автори, публикувани в периодични издания.

Аврелий, Марк. Към душата; Как да се отнасяме с хората, Цвят 1897, год.1, кн. 7, с. 288 -291; 9/10, с. 357 – 361, 1897
Ал. Велики и гимнософистите, прев. Р. Горанов, Цвят 1897, год.1, кн. 2, с. 63-64, 1897
Ариан, Откъси за траките, прев. Г. Кацаров, Периодическо списание, 1904
Ариан. Плаването на философа и историка Арияна около бреговетe на Черно Море, прев. И. Брожка, СНУНК, год. 6, 1891
Мисли на велики люде събрани от граф Л. Н. Толстой, Родина, год. 9, кн. 9/10, с. 282 продължава в кн. 11/12 (сред тях: Епиктет, Сенека и Марк Аврелий), 1907
За Диоген, прев. Ил. Блъсков, Градина 1879
Еврипид. Медея I д., Младежка мисъл, 1907
Езоп. Басни, прев. Тодор Бъчваров, Родина, год. 3, кн. 1, с. 33; 2, с. 77; 10, с. 363, 1901
Езоп. Басни, прев. Ал. Балабанов, Семейно огнище, год. 1, кн. 4, с. 132, 1909
Езоп. Басни, прев. Ив. Ст. Андрейчин, Художествена култура, год. 2, кн. 20, с. 51, 1920

Епиктет. Приятелството и братството, прев. А. Свакяров, Съкровище, год. 1, кн. 5/6, с. 665, 1899

Есхил. Прометей, прев. Ал. Балабанов, Българска сбирка, год. 12, кн. 1, 1905

Есхил. Прикованият Прометей, прев. Бойчо Липовски = Никола Василев, Литературна беседа, год.1, кн. 4/5, с. 114 – 149, 1911

Кебет. Кевитова картина, прев. М. Балабанов, Библиотека Св. Климент, год. 1, кн. с. 448 – 466, 1888/89

Ксенофонт. Сократ за образованието на държавния мъж, прев. Г. Т. Данаилов, Летописи 1900, год. 4, кн. 5, с. 107, 1902

Ксенофонт. Учение за стопанството, прев. Г. Кацаров, Училищен преглед, 1908

Ксенофонт. Memorabilia. Кое е прекрасно и кое добро (Спор между Сократ и Аристип) год. 5, кн. 9, с. 570; Познай себе си (Разговор между Сократа и Евтидемий) кн. 10, с. 579, прев. Д. Ив. Вапцаров, Възраждане, 1911

Лизий. Реч против Ератостена от Лизия, прев. П. Николов, Библиотека Св. Климент, год. 1 кн. 4 с. 602, 1888/9

Лукиан. Икароменип или пътуване над облаците, прев. Г. В. Ангелов, Мисъл, год. 1, с 532; 623, 1892

Лукиан. Разговори между мъртвите 19 бр., прев. Г. В. Ангелов, Мисъл, год 3, с 215; 688, 1894

Лукиан. Сън, прев. Г. В. Ангелов, Българска сбирка, год. 2, кн. 10, с. 994, 1895

Лукиан. Харон, прев. Г. Кацаров, Летописи 1900, Год. 3, кн. 12, с. 274, 1901

Омир. Одисея, прев. Д. Т. Душанов, Българска сбирка

Омир. Илиада. I песен, прев. Р. Горанов, Български преглед, год. 3, кн. 5, 1895

Омир. Илиада, прев. Г. Кацаров, Български преглед, год. 3, кн. 1 и 12, 1895

Омир. Одисея. VI песен, прев. Ал. Балабанов, Знание

Платон. Критон, прев. И. Държилов, Библиотека Свети Климент, год. 1, кн. 1, с. 262, 1888/89

Платон. Апологията на Сократа, прев. неизвестен, Библиотека Св. Климент, год. 2, кн. 13 – 14, с. 129, 1890

Платон. Смъртта на Сократа, Родина, год. 3, кн. 10, с. 393, 1901

Платон. Федон, прев. Ал. Балабанов, Библиотека 1904, год. 5, кн. 10, с. 1 – 83, 1907

Платон. Федон, прев. С. А., Възраждане 1907, год. 11, кн. 10, с. 303, 1922

Платон. Критон или за длъжността, Родина 1899, год. 9, кн. 2/3, с. 82, 1907

Плутарх. Животът на Агида, прев. Г. Кацаров, Летописи, год. 2, кн. 7, с. 164; следва в кн. 8, с. 183, 1901

Сафо. Любовта; Томление, прев. Ал. Балабанов, Художник, год. 2, кн. 9/10, с. 29; (загл. са на преводача), 1906

Седемте мъдреци. Анекдоти и мисли, прев. Р. Горанов, Цвят 1897, Год. 1, кн. 1, с. 28 (Талес, Хилон, Питак, Биас, Клеобул, Периандър, Солон), 1897

Софокъл. Еант биченосецът, прев. Д. Т. Душанов, Дума, год. 1, кн. 3 и сл., 1894

Софокъл. Антигона, прев. П. П. Славейков, Мисъл, год. 3, с. 193; 295; 441, 1894

Теокрит. Рибарите, прев. К. Величков, Българска христоматия, 1884

Теокрит. Втора идилия, прев. Г Кацаров, Българска сбирка, год. 10, кн.1, с. 30, 1903

Теофраст. Под пепелец въгленец, Угодливост, прев. И. П. П., Мисъл, год. 3, кн. , 1888

Тукидид. Г. Кацаров, Българска сбирка

Тукидид. Откъси за траките, прев. Г. Кацаров, Периодическо списание С., 63 / 1903, 1903

3. Преводи на римски автори, публикувани в самостоятелни издания

Апулей, Луций. Амур и Психея, прев. Н. Соколов, 1911

Апулей. Луций. Амур и Психея, прев. Г. Бакалов, 1918

Апулей, Луций. Амур и Психея, прев. Б. Пенева, 1918

Вергилий Марон, Публий. Енеидата, Буколиките и Георгиките, Теодосий, 1911, 1918, 1930

Омир, Вергилий, Овидий, Хораций. Преводи из старите класици Хомера, Вергилия, Овидия и Хорация, прев. Р. Горанов, 1897

Петроний. Гощавка у Трималхиона. Картина из римския живот, прев. Г. Кацаров; Ал. Балабанов, 1903, 1924

Плавт. Гърне, прев. А. Д. Пиронков, 1915

Сенека. Избрани писма, прев. Рачо Стоянов, 1911

Тацит. Германия, прев. Д. Дечев , 1918

4. Преводи на римски автори, публикувани в периодични издания.

Афоризми. Свят, год. 1, кн. 6/7; 8; 9/10, 1893

Лат. сентенции, прев. Ил. Блъсков, Книжки за прочитание от секиго 1879, Русе и др., 1879

Вергилий. Енеида. II песен, прев. Р. Горанов, Български преглед, год. 3, кн. 9/10, 1895

Катул. На Лезбия, Дума, год. 1, кн. 6, 1890

Курций Руф. Влизането на Ал. Велики в Вавилон, Дума 1890, год. 1, кн. 6, с. 450, 1890

Курций Руф. Съзаклятието против Александр Македонски, прев. Н. Й.-Владикин (?), Разум, год. 1, кн. 3, с. 166 прев. от французский; авт. даден Квинтий Курций, 1893

Непот. Извадки, Дума, год. 1, кн. 6, с. 436; Трасибул от Корнелиус Непос, 1890

Овидий. Четирите века, прев. Р. Горанов, Български преглед, год. 3, кн. 11, 1895

Овидий. Метаморфози – 2 откъса, прев. Силиций, Листопад, год. 1, кн. 7, с. 36 Нарцис и Ехо; кн. 23, ц. 164 Орфей и Евридика, 1914

Петроний. прев. Г. Кацаров, Българска сбирка

Петроний. Угощение у Трималхион. Картина из римския живот, прев. Г. Кацаров, Българска сбирка, год. 10, кн. 7, с. 439; кн. 8, с. 494; кн. 9, с. 564; кн. 10, с. 617, 1903

Плавт. Frinummus (sic!) Монолог от II д., прев. Н., Родина, год. 9, кн. 9/10, с. 315, от рус., 1907

Помпоний Мела. Старата география на Тракия, Дума, год.1, кн. 7/8, с. 553, 1890

Помпоний Мела. Гроргафията на Македония, прев. Н. Й. – Владикин Разум, год. 1, кн. 6/7, с. 481 (под общо загл. Стародревна Македония заедно с Юстин); авт. даден Помпониус Мела, 1893

Светоний и Тацит. Нерон и ласкателите му, прев. Н. Й. – Владикин, Съкровище, год. 1, кн. 1/2, с. 131; кн. 3/4, с. 321; кн. 7/8, с. 752 (компилативен разказ, един вид авторизиран превод), 1899

Хораций. Селският живот (Epod. 2); Против ония, които осъждат чуждите недостатъци (Sat. 1, 3), прев. К. Величков, Българска христоматия, 1884

Хораций. Към Мелпомена (3, 30), прев. Иван Вазов, Българска христоматия, 1884

Хораций. Сатира 1, 1, прев. Р. Горанов, Български преглед, год. 3, кн. 12, 1895

Цицерон. Има ли, няма ли богове, прев. Н. Й. – Владикин, Съкровище, год. 1, кн. 7/8, с. 779, 1899

Ювенал. Сатира против управлението на Домициана, прев. К. Величков, Българска христоматия, част втора с 272, 1884

Ювенал. Против пороците и разврата на римското общество, прев. К. Величков, Българска христоматия, част втора с 267, 1884

Ювенал. Древни Рим, прев. Д. Мишев, Христоматия за долните класове на гимназиите и общинските класни училища, съст. Ст. Костов и Д. Мишев, част втора с 477, 1889

Юстин. Амазонките, прев. Н. Й. – Владикин, Разум 1893, год. 1, кн. 4/5, с. 220; от френски, 1893

Юстин. Дълбоката древност на Македония, прев. Н. Й. – Владикин, Разум 1893, год. 1, кн. 6/7, 1893

Виолета Герджикова

ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЯ НА АНТИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1918 – 1944 Г.

Периодът между двете Световни войни е време на подем за преводната литература у нас като цяло и тази тенденция се проявява и в рецепцията на антични текстове. Напредъкът в тяхното представяне на български език не се отнася толкова до количеството, колкото до качеството на публикуваните преводи. Причината за това се крие както в неуморната активност на вече придобили опит и утвърдени в предишните десетилетия фигури, така и в израстването на някои млади преводачи, които пристъпват към пресъздаването на античните литературни произведения с творчески ентусиазъм и професионална амбиция. Именно сега римската литература преживява своя „реванш“ и почти се изравнява със старогръцката по степен на присъствие в българската преводна книжнина. Това не е чудно, като се има пред вид, че възможностите за изучаване на латински език у нас след Освобождението постоянно нарастват. Нещо повече, сравнително големият брой на изучаващите латински език в гимназиите е фактор, който способства за формирането на потенциалната читателска публика на римските автори. Някои преводи очевидно са правени с цел да улеснят учениците в мъките им над четенето на римските класици в оригинал. С това можем да си обясним онзи „бум“ в преводите на традиционни „школски“ автори като Цезар, Цицерон и Салустий, които в предишния период почти не са докосвани от преводачите.

Друга тенденция, която наблюдаваме през тези две десетилетия, е отливът на преводите на антични текстове от периодичните издания. Това навярно може да се обясни с относително по-слабото присъствие на типичните за следосвобожденския културен живот широкоспектърни издания с просветителска насоченост. Наистина такива не липсват и сега, но те са някак по-безлични и не се втурват да публикуват престижни класически творби. Авторитетните литературни списания също странят от античната литература – те като че ли са твърде заети с представянето на най-новите естетически търсения на модерните европейски автори. Затова пък през 1937 г. в София започва да излиза сп. *Прометей*, издание на Дружеството на приятелите на класическата култура в България, редактирано от видните класически филолози и изявени преводачи проф. Александър Балабанов, проф. Димитър Дечев и проф. Веселин Бешевлиев (в различните годишнини в редакционната колегия участват още Б. Илиев и Б. Геров). На неговите страници намират място десетки преводи от антични автори, осъществени както от университетски преподаватели, така и от учители, и дори от ученици. Макар и за кратко, у нас се създава благоприятна атмосфера за изграждането на нови поколения преводачи, които имат своя трибуна и своя интелектуална среда. Впрочем осем (непълни) години не са толкова кратък период, ако ги

сравняваме с продължителността на живота на огромния брой литературни периодични издания от онези години. Същевременно трябва да признаем, че повечето от преводите, публикувани в *Прометей*, не представляват някакви изключителни завоевания в българската преводаческа традиция, а някои са направо безпомощни. Списанието не си и поставя за цел да съдейства пряко за повишаване на равнището на преводите от класически езици, то се стреми да популяризира античната култура и да подтиква интереса към нея у възможно по-широки кръгове с възможно по-разнообразни средства. На неговите страници се печатат извадки от трудове на изтъкнати чуждестранни класически филолози и изследователи на античността, както и статии на български учени, написани едновременно компетентно и достъпно. Що се отнася до преводите, като правило те са в ограничен обем, съобразно с възможностите и профила на самото списание. Някои от тях представят произведения (по-често кратки откъси от произведения), които по преценка на преводача са интересни за широка публика, други са подбрани с оглед на значимостта им като извор за историята на нашите земи, трети са опити върху изучавани в училище текстове и са публикувани по-скоро за насърчение на преводачите – учители и ученици, отколкото заради реалните им достойнства.

Най-значимите публикации през този период следователно не са в периодиката, а са издадени като самостоятелни книги. Като цяло не само се запазва, но дори се засилва тенденцията от предишните десетилетия да се превеждат предимно най-прочутите антични автори и произведения, принадлежащи на утвърдения литературен канон. В някои случаи вече са налице признати от публиката преводи, които отново се преиздават. Има и такива автори, с които българският читател се среща за пръв път. Такива са Лукреций, Катул, Тибул, Проперций, Цезар, Салустий – все значими имена в римската литература.

Въпреки всичко казано дотук относно видимото наличие на вече оформящи се традиции в превода от класически езици, все още не са малко и случаите, в които антични произведения се предлагат на книжния пазар в превод от език посредник. Това се отнася главно за най-популярните автори, чиито произведения се изучават в училище – Омир, Есхил, Софокъл, Еврипид. В тези години интересът на преводачи и издатели към тях не стихва, въпреки че те са доста превеждани и по-рано. Появяват се два нови превода на „Илиада“ (претърпели общо седем издания) и цели осем превода на „Одисея“ (общо тринадесет издания). Излизат нови три публикации на Езопови басни, четири нови превода на Есхилови трагедии (в седем издания), девет нови превода на Софокъл (общо 15 издания) и седем нови превода на Еврипидови трагедии (в общо 13 издания)[1]. Както проличава от тези данни, интересът на преводачите (а очевидно и на читателите) към най-прочутите старогръцки автори у нас е много силен и траен, както преди Първата световна война, така и след нея. Именно при тях особено често се пристъпва към превод от език посредник, те се оказват и примамливо предизвикателство за видни поети като Гео Милев и Асен Разцветников. Повечето от преводите на други антични автори обаче са вече дело на специалисти по класическа филология. Въпреки че далеч не винаги са блестящи като художествени постижения, те свидетелстват за наличието на две много важни предпоставки за осъществяване на качествен превод – владеенето на езика на оригина-

[1] За всички тях вж. очерците за съответните автори.

ла и доброто познаване на историческата и културна среда, в която са създадени и ползвани конкретните произведения.

Извън посочените по-горе автори почти не са превеждани други старогръцки поети. Може да се каже, че това важи въобще за рецепцията на старогръцка поезия у нас – много силно присъствие на Омир и трагиците и доста слабо на останалите поети и поетични жанрове. Изключение прави само Аристофан, но в продължение на много десетилетия той никога не е бил превеждан в стихове. През разглеждания период продължават да се преиздават преводите на Ал. Балабанов на „Облаци“ и „Женско народно събрание“ и се осъществява един нов превод на втората комедия под заглавие „Жените в парламента“. Той е дело на Димитър Симидов и излиза през 1940 г.[2] Едно безпрецедентно явление в рецепцията на старогръцката поезия у нас са стихотворните преводи на няколко епиграми от Платон, които Крум Димитров печата през 1943 г. в сп. *Прометей*.

От друга страна, през разглежданият период се наблюдава известно запълване на една сериозна празнина, съществуваща дотогава в представянето на старогръцката литература у нас. Става дума за произведенията на големите историци от класическата епоха. Наистина Херодот и Тукидид все още остават почти непознати на българската публика. Тукидид изобщо не е превеждан, а Херодот е представен само в едно издание с по-скоро приложен, учебникарски характер. В 1941 г. се появява непретенциозен превод на избрани откъси от неговата „История“, комбиниран с части от речи на Демостен и съобразен с набора от текстове, включени в учебната програма на класическите гимназии. Както става ясно от многословното заглавие („Херодот и Демостен. Отбрани откъслеци според програмата за VII кл. на класическия отдел. Точен превод. Прев. Иваго и Нип“) и от крайно ограничения обем на подборката, целта на съставителите съвсем не е да представят на широка публика произведението на Херодот заради самото него. По-различно стоят нещата с творчеството на Ксенофонт. Наистина през 1941 г. се появява една подобна книжка, съдържаща части от „Анабазис“ в „буквален“ превод на Михаил Молчанов, която нарича себе си „помагало за ученици и студенти“, но на следващата година излиза пълен превод на това най-популярно Ксенофонтово произведение, направен от оригинала от Милко Мирчев. Преди това, през 1939 г., е публикувана и Първа книга на „Киропедия или възпитанието на Кира“. Преводът е от старогръцки и е дело на Драгомир Карадимчев. В предговора той споделя, че при избора на текста не се е ръководил нито от литературния си вкус, нито от желанието си да превежда, а от педагогическата ценност на тази „често и незаслужено пренебрегвана книга“. За работата върху самия превод отбелязва, че се е стремил да постигне добро звучене на български, но същевременно се е опитвал по възможност да превежда дословно, както за да се разграничи от онези, които превеждат от друг превод, така и от уважение към автора. Самото наличие на такъв авторефлексивен коментар от страна на преводача, както и заявената позиция, представлява красноречиво свидетелство за появата на по-строго и избистрено отношение към принципите на превеждане на античен текст, което отхвърля като дилетантски и безотговорни често прилаганите дотогава прево-

[2] Преводачът е известен поет и белетрист, завършил е стоматология в Брюксел. Той е превел над 150 книги от руски, френски и сърбохърватски; от какъв език е направен преводът му на Аристофан, не е известно.

дачески подходи. Интересно е също, че ориентирайки своя труд към широката публика, преводачът умишлено се е отказал от прибавяне на коментарни бележки, които според него биха обременили възприемането на текста. Освен това той изказва и доста своеобразното мнение, че Първа книга е напълно достатъчна да представи цялото произведение, издаването на което би било невъзможно и ненужно. Преводът на Др. Карадимчев наистина оставя приятно впечатление – той е ясен, точен, чете се леко, като само на отделни места личат следите на известен буквализъм. Подобни белези на относителен напредък в качеството на преводаческата работа са налице и в други публикации от интересуващия ни период. Показателно е обаче отношението към античния текст, който, можем да кажем по традиция, не се оценява сам за себе си. В него все така се търси поука и обществена полза; приема се, че е по-достъпен, по-отворен към публиката без коментари; представянето на част от цялото се счита за достатъчно смислена творческа задача. За сметка на това максималната близост до оригинала се схваща като особено достойнство, маркиращо съзнателното оттласкване от овехтялата практика на препревеждане и авторизиране на античните произведения.

От големите гръцки философи през тези две десетилетия са превеждани Платон и Аристотел, при това от Аристотел е представено само едно съчинение, принадлежащо към така наречената практическа философия. „Поетиката на Аристотеля. Пълен превод от старогръцки с критически увод и бележки от Кръстьо Генов и Петър Радев“ излиза в 1941 г. В известен смисъл тази книга може да се определи като събитие сред себеподобните си. Тя е подготвена изключително грижливо и отговаря на изискванията към едно съвременно издание на античен текст. В кратък предговор двамата преводачи посочват две основни издания (немско и френско) и три превода на модерни езици (два френски и един руски), които са ползвали. Уводната статия от Кр. Генов е необичайно обширна за тогавашните стандарти – обхваща почти 40 страници и поглежда към произведението от различни гледни точки, предлага сведения дори за историята на текста. Следва още една статия от същия автор, посветена на проблема за Аристотеловия трагически катарзис. Самият текст звучи удивително ясно и гладко с оглед на текстологичните проблеми на този трактат. Бележките са доста изчерпателни, а накрая е приложен и показалец на собствените имена, както и подробно съдържание. Уточнено е също, че със скоби се означават добавени от модерни коментатори думи, а многоточията бележат пропуски или повреди в оригинала. По този начин читателят косвено се приобщава и към темата за специфичните проблеми на издаването и тълкуването на един античен текст, които преводите (не само тук и тогава) обикновено му спестяват. Навярно научният характер на текста е подтикнал преводачите да подходят към него по този начин и те определено са се постарали да направят издание на европейско равнище. Единственият им сериозен пропуск е пренебрегването на пагинацията, но те все пак са споменали за нейното съществуване (погрешно отнасяйки я към „ръкописния оригинал“).

Въпреки наличието на това амбициозно и прецизно издание трябва да отчетем, че за целия период до 1944 г. от прочутия философ у нас са преведени само две малки произведения и нито едно от основните му философски съчинения. Малко по-добра е участта на Платон, от чието творчество българската публика има шанса да опознае едни от най-прочутите произведения. Диалогът „Федон“,

който Ал. Балабанов печата още през 1907 г. в сп. *Библиотека*, сега излиза в самостоятелна книжка (1925). Други три много популярни и вече познати у нас Платонови творби, след серия повече или по-малко несполучливи появи на български език, сега излизат в добри преводи от старогръцки. Това са „Апология на Сократ", преведена в 1925 г. от Г. Кацаров и преиздадена в 1943 г., и диалозите „Критон" и „Евтифрон", публикувани заедно през 1928 г. в превод на Боян Ботушаров.

Ораторската проза на древните гърци, която и до днес е малко превеждана у нас, в този период напълно отсъства от полезрението на издатели и преводачи. Единственото изключение е споменатото школско помагало с текстове от Херодот и Демостен. На традиционен интерес от по-късните прозаици се радва Плутарх. Неговите съчинения, едновременно поучителни и любопитни, са обект на голямо внимание от страна на преводачите още от епохата на Възраждането. Няколко от излезлите изпод перото на този извънредно плодовит писател биографии на велики мъже са публикувани през тридесетте години в превод на видни класически филолози. През 1923 г. Г. Кацаров и Д. Дечев издават „Успоредни животописи. Агид и Клеомен. Тиберий и Гай Гракх" (книгата се преиздава в 1929 г.); през 1930 г. в превод на Иван Велков излизат поотделно биографиите на Александър и Цезар, които през 1920 г. са издадени заедно; същата година младият тогава филолог, бъдещ професор в Софийския университет, Борис Геров превежда биографията на Перикъл. Всички тези преводи се отличават с точност и добросъвестност, снабдени са с множество коментарни бележки, но остават повече или по-малко в плен на желанието за пълна вярност към оригинала и на известна книжност и „строгост". На този фон от произведения, които са интересни и отчасти вече познати на широката публика, неочаквана изглежда появата на български език на едно съвсем различно съчинение на Плутарх – трактата „За музиката". Той е преведен от старогръцки от Андрей Андреев и е издаден в Ямбол през 1939 г.[3]

Още един старогръцки писател се е радвал на значителна популярност у нас благодарение на забавното и увлекателно съдържание на своите творби. Това е Лукиан и неговото име отново присъства в не твърде дългия списък на превежданите през разглеждания период гръцки автори. Този път творчеството му не е представено с преобладаващи публикации в периодиката, а със сборника „Разговори на мъртвите", излязъл в 1920 г. в Пловдив в превод от новогръцки на А. И. Дочков, и с „Избрани съчинения", публикувани в 1928 г. в превод на Г. Кацаров. Последното издание включва четири произведения и носи типичните белези на „Дечево – Кацаровия" стил – кратък увод, много обяснителни бележки, донякъде книжен и архаизиращ език, повече информационна, отколкото художествена стойност. Точно при автор като Лукиан слабостите на този стил изпъкват, въпреки че преводът в никакъв случай не може да се нарече несполучлив. Свои преводи из „Разговори на богове" и „Разговори на мъртви" публикува на „страницата на младите" в *Прометей*, и ученикът във Варненската класическа гимназия Александър Ничев, бъдещият известен учен и преводач.

В сп. *Прометей*, най-често в редовно поддържаната рубрика „Гръцки и латински извори за историята на България", се печатат и откъси от историци, които иначе почти не са представяни на български език. Това са Апиан, Ариан, Ди-

[3] Преводачът е известен и с други свои преводи, излезли в провинциални издателства, и най-вече с няколко студии по история и теория на музиката в древността.

одор, Дион Касий, Полибий и Прокопий; превеждани са и извадки от някои византийски автори.

Както виждаме, през двадесетте и тридесетте години на века преводната рецепция на старогръцки текстове се свива като брой на автори и произведения. Все още липсват представителни преводи на много основни автори като Хезиод, Херодот, Тукидид, Демостен, лириците и елинистическите поети, до голяма степен и на Платон и Аристотел. Традиционно силен остава преводаческият интерес към творчеството на Омир и трагиците. При останалите автори, които не са толкова известни сред широките читателски кръгове, се наблюдава една важна тенденция – макар и сравнително скромни като брой и обем, публикациите представляват значителна стъпка напред в традицията на превода от старогръцки език. Те почти винаги са дело на квалифицирани филолози и не са пръснати в различни, повече или по-малко престижни списания, а се обособяват в самостоятелни издания. Може да се заключи, че ерата на безразборно подхасяне на всякакви откъси, компилации и преразкази, преминали през втора и трета ръка и превеждани от всякакви модерни езици, започва да отминава.

* * *

Както вече изтъкнахме, във времето между двете Световни войни преводната литература от римски автори бележи видим напредък. Наистина и тук броят на авторите и произведенията не е особено голям. Но все пак и като количество, и като качество преводите от латински език в този период несъмнено заслужават внимание. Както и в предходните десетилетия на преден план излизат прочутите поети от Августовата епоха Овидий, Хораций и особено Вергилий.[4] Въпреки че и тук се натъкваме на някои преводи от език посредник, впечатление правят преводите на „Енеида“ от Д. Дечев и на „Буколики“ и „Георгики“ от Крум Димитров.

Комедията на Плавт „Гърне“ Д. Дечев превежда в проза, както и предишният преводач на същата пиеса А. Пиронков, през 1919 г. (книгата се преиздава по-късно три пъти). Той запознава с автора в един съвсем кратък увод и поясняват много места в текста в бележки. Този превод е изпълнен по-прецизно от първия, но най-общо погледнато има неговите недостатъци – прозаичният текст не дава представа за динамиката и „тонуса“ на оригинала, а комичният ефект е до голяма степен изгубен. Текстът и на двата превода е предложен заедно с допълненията на модерни филолози, тъй като комедията не е запазена изцяло.

Лириката на Хораций се радва на силен интерес от страна на различни преводачи с различна подготовка и преводаческа дарба. Овидий все още не е представен с цяло произведение, но на мястото на преобладаващите по-рано несръчни прозаични преводи на части от „Метаморфози“ сега се явяват серия публикации в периодиката, в които Крум Димитров не само превежда Овидий в стихове, но и посяга към различни произведения от богатото му творчество.[5]

[4] По-подробно за тях вж. съответните статии.

[5] Тъй като този почти забравен днес преводач има своето значимо място в историята на преводите на антична поезия у нас, нека кажем няколко думи за него. Роден е през 1893 г. в София, образованието си получава в Одеса и Москва, а след завръщането си в България през 1917 г. до преждевременната си смърт в 1948 г. работи като гимназиален учител по руски и класически езици. Той издава както свои оригинални стихове, така и преводи от руски и френски. Едни от най-интересните и успешни негови начинания са преводите на Ботевата поезия

Този надарен и ентусиазиран преводач започва да сътрудничи на различни издания с преводи на антична, предимно римска поезия, от средата на двадесетте години. В 1937 г. публикува Вергилиевите „Буколики“ и „Георгики“. Неговото дело е до голяма степен пионерско, защото стихотворни преводи на антична поезия в целия период преди Втората световна война у нас са правени извънредно рядко. В своята работа над стихотворната форма Кр. Димитров следва два различни подхода. Хекзаметъра и елегическия дистих той предава по начин, който се стреми максимално да наподоби размера и звученето на оригинала. Що се отнася до лирическите размери, при тях преводачът напълно се отказва от този принцип и ги замества със свободно избрани от него размери, като при това навсякъде поставя рими. Затова неговите преводи на лирически текстове звучат силно осъвременено и донякъде олекотено, видимо жертвайки формалната близост до оригинала в полза на близостта до литературните вкусове и навици на съвременната публика.

Макар и фрагментарно, Кр. Димитров представя за пръв път на български език поезията на цяла плеяда значими римски поети. През 1939 г. той публикува в *Прометей* превод на около 160 стиха от Втора книга на дидактическата поема „За природата на нещата“ от Лукреций. Това е единственият превод от този поет до 1950 г. Още в 1927 – 28 г. Кр. Димитров печата в списанията *Българска реч* и *Книгопис* няколко стихотворения от Катул. Този римски поет от I в. пр. Хр. много рядко е превеждан у нас. Ето как звучи неговото прочуто стихотворение за целувките (Vivamus, mea Lesbia, atque amemus):

Да любим, Лесбия, догде сме още млади,
и буйните си дни прекараме в игра!
Потайният брътвеж на старци белобради
не струва, вярвай ми, ни счупена пара!

Ще грейне слънцето, след туй ще се забули,
на ясното небе ще блесне сетне пак,
но нашта светлина веднъж сияе – чу ли?
Подире всинца ни ще грабне вечен мрак.

Стотици, хиляди несдържани целувки,
отново хиляди, стотици ти ми дай,
и други хиляди, стотици без преструвки...
стотици, хиляди... и все така без край!...

Кога пък хиляди се струпат вкупом много,
в забрава сметката ще можем заличи:
не ще ги злобният тогаз изброи, строго
изгледал двама ни с завистливи очи.

на руски, латински и старогръцки. По наше мнение латинските му преводи на Ботев, колкото и ексцентрични да изглеждат в нечии очи, са може би най-сполучливото му поетично творение и заслужават висока оценка.

Ето и още един стихотворен превод от творчеството на Катул:

Квинтия, едра на ръст, белолика и с хубава стойка,
с туй съм съгласен и аз – буди у всекиго жар;
ала при всичко това не намирам, че тази девойка
крие, за мене поне, в себе си някакъв чар.
Друго е Лесбия: тя и Венера, единствена двойка,
всички увличат наред с своя пленителен дар.

Тези примери са достатъчни да ни дадат представа за качествата и слабостите на Кр. Димитров като преводач на поезия. От една страна неговите преводи по смисъл стоят доста близо до текста на оригинала и въпреки това се възприемат извънредно леко и непосредствено. От друга страна обаче осъвременяването на формата и особено добавянето на рими принуждава преводача да вмъква някои фрази, които нямат съответствие в оригинала и водят до ненужно многословие; често се срещат архаични думи и отклонения от езиковата норма. Понякога за днешния читател преводният текст придобива известно наивно, шлагерно звучене[6].

Крум Димитров е първият преводач у нас и на двамата прочути елегици от Августовата епоха – през 1942 – 43 г. той публикува в *Прометей* по една елегия от Тибул (1, 1) и от Проперций (4, 13).[7] Той превежда и редица стихотворения от Хораций, между тях „Песен на столетието“ (Carmen saeculare) и „Поетическото изкуство“. Пак на него дължим и превода на седем епиграми от Марциал, които са поместени през 1938 г. в сп. *Прометей*. Преди него стихотворни преводи на Марциал предлага Д. Дечев – той публикува 24 епиграми в сп. *Слънце* през 1919 г.[8] Преведените от Кр. Димитров седем епиграми са дадени и на латински, и на български, нещо, което е напълно естествено както поради характера на списанието, така и поради тяхната краткост – всичките са двустишни и всички, с едно изключение, са в елегически дистих. Преводите сполучливо предават специфичния хумор и хапливия тон на оригиналите. Ето един пример:

[6] По този повод Ал. Ничев отбелязва: „Ние няма да забравим, че на места речта му звучи старомодно поради поетически волности. <...> Българският език, дълго преди появата на неговите преводи, познава високите поетически постижения на П. П. Славейков, П. К. Яворов, Д. Дебелянов, Н. Лилиев. Но последните са литературни първенци, поети от най-висок разред, виртуози на словесната музика. Както е знайно, и в музиката, и в словесното изкуство има не само непостижими изпълнители: има и просто даровити оркестранти и хористи, които никога няма да станат солисти, и поети, чиято продукция, без да се равнява с тази на литературните корифеи, има своето безспорно значение.“ Вж. Ал. Ничев, Ревностен претворител на древна поезия, в: Крум Димитров. Избрани преводи, София 1984, с. 12.

[7] Както вече отбелязахме, при превод на елегически дистих преводачът спазва размера на оригинала. Изключение прави любопитният експеримент с две стихотворения от Катул (86 и 92), които са снабдени и с рими (едното от тях цитирахме по-горе). Очевидно Кр. Димитров е обичал да експериментира със стихотворната форма – известното стихотворение на Катул за смъртта на врабчето на Лесбия той предава на български във формата на сонет.

[8] Доколкото ни е известно, това е единственият опит на Д. Дечев да превежда в стихове, и не случайно. Той е крайно несполучлив – стиховете са неумело натъкмени, с множество неправилни форми и изопачени думи, изпускане на краесловни гласни, неестествено поставени ударения, и въпреки всичко това ритъмът често трудно се възприема. Ще приведем един от по-сполучливите примери:

Твойта жена те зове слугински любовник; сама пък
люби един носач: вие, Алавда, сте квит.

Питаш в село Номентан каква полза виждам аз, Лине.
Ползата, Лине е таз: тебе не виждам аз там.

Макар и толкова скромен по обем, този преводачески опит ни се струва посполучлив от повечето други преводни стихотворения на Кр. Димитров. Тук липсват обичайните архаизми и сантиментални допълнения и въпреки трудността, произтичаща от спазването на ритъма, текстовете звучат естествено и живо.

Не бива да оставаме с впечатлението, че Кр. Димитров е единственият преводач на римска поезия у нас през двадесетте и тридесетте години; той обаче е единственият, който никога не замества поезията с проза. Едно важно издание прави през 1925 г. Д. Дечев – той включва в една книжка избрани сатири от Ювенал (първа сатира е печатана преди това в 1919 г. в *Слънце*). Те са преведени в проза, с изобилие от пояснителни бележки. Стойността на този превод се състои преди всичко в неговата точност и във факта, че и до днес не разполагаме с по-нов превод на този автор. Други преводачески опити излизат на страниците на сп. *Прометей*. В края на тридесетте години там се появяват преводи от Катул от бъдещия професор Георги Михайлов. Те са включени в една неголяма студия за творчеството на поета и имат илюстративна функция – повечето са съвсем буквални, не са цялостни и са прозаични; текстът на две стихотворения е преведен изцяло и е нареден в стихове и строфи, но без опит за предаване на ритъма. По същия начин изглеждат и някои от другите преводи, публикувани в списанието. Ученическите опити, които намират място в него, са върху Вергилий, Хораций и Овидий и са направени в свободно избрани размери и с рими. От тях известни качества показват само преводите на откъси от Овидиевите „Метаморфози“ от ученичката Блага Димитрова (5, 1; 4-5).

Накрая нека споменем още една интересна инициатива на Кр. Димитров. През 1933 г. той издава книга със сентенции от сборника, приписван на римския мимограф от I в. пр. Хр. Публилий Сир. Книгата е озаглавена „Мъдри мисли“ и се преиздава още веднъж в 1939 г.

Сред прозаиците на най-голям интерес през разглеждания период се радва римският държавник, пълководец и писател от I в. пр. Хр. Гай Юлий Цезар. До тридесетте години неговото творчество изобщо не е превеждано. Несъмнено появата на многото преводи, които изведнъж заливат книжния пазар, е свързана с ролята му на основен учебен автор. Това се отнася и за другите прозаици, които се превеждат интензивно – Цицерон и Салустий. Най-ранният превод на извадки от „Записки за Галската война“ излиза през 1928 г. Той е в комбинация с откъси от Цицерон и Ливий и има чисто приложна цел. Книгата е озаглавена „Латински преводи“, преводачът не е посочен, но затова пък се подчертава, че преводите са буквални, пригодени за ползване от студенти и ученици. Подобен характер имат и други издания с части от „Галската война“ на Цезар. През 1937 г. в Пловдив е издаден „Коментар и превод на Хелветийската война. (De bello Gallico 1, 2 – 29)“. Преводът и коментарът са дело на Борис Царчински. Същата година пак в Пловдив излиза и „Превод на латинските прозаици Цезар и Салустий. Избрани отделни части от Д. Дечев за V и VI клас – полукласици и класици в българските гимназии“. Преводът е направен от Ат. Танчовски и в следващите три години се преиздава още два пъти, макар и в неголям тираж, а в 1939 г. излиза и допълнение „Притурка към преводите на латинските прозаици Цезар

и Салустий“ от същия преводач[9]. През 1941 г. той издава и цялостен превод на произведението под заглавие „Галската война. 8 книги коментари“. Това издание без угризения можем да наречем безобразно. Още на първата страница се натъкваме на „Предговор от преводчика и издателя“[10], адресиран към „четеца“ и призоваващ „българската младеж ... да извлече за себе си поука на културен и обичащ отечеството гражданин“. Самият превод е мъчително четиво – едновременно буквален и изобилстващ с пропуски и неточности. Често се прибягва до поставени в скоби думи и фрази – някои допълват казаното от автора за яснота (като че ли тя не можеше да се постигне с други средства), някои предлагат напълно излишни синоними, например „водят война (воюват)“. Всичко това би имало някакъв смисъл, ако изданието беше съпроводено с уговорката, че е предназначено само за учебни цели, но в този случай това не така. Езикът е изумително неестествен, изпъстрен с русизми и недомислици като „хелветийците се заграждат от всички страни от природата“ или „бяха всичко два пътя, през които...“, а някои от по-дългите синтактични периоди са направо непонятни. Всичко това оставя впечатление за слабо владеене не само на езика на оригинала, но и на българския език, а и за откровено скудоумие. Учебни издания на части от „Галската война“ излизат и в превод на М. Марков (1937 г.) и на Ат. Памуков и Г. Латинов (Ямбол 1939 г.). Първото издание обхваща Шеста книга, от край време една от най-често изучаваните в училище, и представлява билингва с паралелен текст на латински и български, придружен от подробен коментар на латинските изрази и синтактични особености и от речник на думите по глави. Преводът е буквален съобразно с предназначението си – той изглежда точен и ясен, ако се чете успоредно с оригиналния текст, и доста монотонен и блед, ако се възприема самостоятелно. Публикацията на Памуков и Латинов предлага и извадки от „Войната с Югурта“ на Салустий. Съставителите и преводачите на подобни помагала са били предимно гимназиални учители, желаещи да подпомогнат самостоятелната работа на своите ученици. Такъв е и Стефан Илчев, чийто пълен превод на „Галската война“ излиза в София през 1937 г.; пет години по-късно се явява и второ издание. Тук текстът на произведението е поднесен без увод и почти без бележки, но с подробно съдържание. Преводът е буквален, макар и не колкото този на М. Марков. В него личи повече свобода например в разчленяването на периодите и в промяната на словореда. Като цяло обаче той също не е убедителен, както поради буквализма, така и поради други недостатъци като неподходящо подбрани съответствия на някои понятия и фразеологизми.

Сходно е положението и с представянето на български на Цицерон. Освен в споменатите по-горе „Латински преводи“ негови текстове са застъпени и в два сборника в комбинация с текстове на Салустий и на Ливий. Едното помагало е съобразено с учебните латински текстове, подбрани и издадени от М. Бърдаров, и излиза в 1941 г., а другото е съставено съобразно с програмата за горните класове на гимназиите и е издадено в 1937 и преиздадено в 1939 г. И двата превода са дело на Ат. Танчовски. Извън тези школски читанки, чийто съставител

[9] На страниците на Прометей този преводач е критикуван много сериозно за некомпетентните си помагала и лоши преводи. Изглежда съображенията за преводаческата му активност са били чисто комерсиални.

[10] И едното, и другото е все Ат. Танчовски; кой знае защо накрая пък стои подпис „От автора“.

съвсем целенасочено превежда изучаваните в училище текстове, разчитайки вероятно на пазарен успех, заслужава да отбележим, че през 1919 г., излизат в самостоятелна книга „Речи против Катилина“ в превод на Д. Дечев. През следващите двадесет години те претърпяват още четири издания (1920; 1925; 1929; 1941). През 1930 г. излиза и диалогът „Лелий или за приятелството“ в превод от латински на Н. Даскалов. Този доста сполучлив превод си позволява необходимата дистанция спрямо текста на оригинала и благодарение на това съчинението звучи добре на български и носи потенциала да пробуди непринуден интерес сред по-широка аудитория.

Множество преводи се правят и на текстове от Салустий. За почти всички обаче вече стана дума покрай Цезар и Цицерон. Единственият художествен превод принадлежи на Драгомир Карадимчев. Той издава в 1940 г. историческата монография на Салустий „Съзаклятието на Катилина“. В сравнително обширен увод преводачът представя живота и творчеството на автора, след което излага на цяла страница разсъждения за евентуалната възпитателна стойност на съчинението за българското общество, чийто морал е разклатен и в което виреят наклонности към бунтарство и революционерство. Карадимчев завършва тези мисли с думите, че предлага на вниманието на публиката съчинението на Салустий „не само като литературно произведение, а като един паметник за поука на всички“. Следват обяснения за стила на автора и накрая няколко думи за самия превод. Както при превода си на Ксенофонтовата „Киропедия“, и тук преводачът се е отказал от всякакви бележки, тъй като ги смята за излишни за широката публика, към която е адресиран неговият труд. По-нататък той говори за преводаческите си принципи и стремежа си „да помири латинския с българския“. Според него при Салустий дословният превод е невъзможен, а и целта на един превод е „да установи и предаде със средствата на другия език мисълта на автора“, а не да копира буквално оригинала. Освен тези общи разсъждения за превода Др. Карадимчев прави и някои конкретни уточнения относно работата си, като споменава например, че е изоставил номерацията на главите, защото му се видяло ненужно и необичайно за един български текст да поставя цифри във от новите редове.[11] Очевиден е стремежът на преводача да съчетае максимално свободата с точността в превода. Неговото постижение е действително забележително, текстът се възприема с лекота и носи белезите на адекватност и четивност. В него няма архаизми или неясни пасажи, някои понятия са умерено и умело осъвременени. На места все пак се промъква известна книжност или неудачен подбор на думи и изрази (Цезар се обръща към сената с „господа сенатори“). С всичките си резерви към част от съображенията на преводача, изказани в увода, трябва да признаем, че той показва впечатляващо самочувствие, талант и ангажираност към проблема за превода.

Големия историк от Августовата епоха Тит Ливий също е бил изучаван в училище, както личи от две от посочените по-горе помагала. Той е представен и с един по-амбициозен превод, обхващащ Първа книга на неговата „История на Рим“ и направен от М. Марков през 1940 г. Към историческата проза можем да отнесем и един твърде интересен епиграфски паметник, който Г. Кацаров превежда за сп. *Прометей* през 1938 – Делата на Август (Res gestae Divi Augusti). Откъси из творчеството на Тацит и Плиний Млади превежда (с помощта на

[11] „Животът“ е опровергал преводача. В екземпляра в Народна библиотека нечия ръка е нанесла липсващите номера.

френски преводи) и големият наш белетрист Й. Йовков. Те са печатани скоро след смъртта му във в. *Зора*.

В средата на двадесетте години се появяват и два важни превода на философски произведения от Сенека. Единият е „За щастливия живот“ и е преведен от Руси Русев в 1927 г., а другият е „За краткостта на живота“ и е издаден от Д. Дечев година по-рано. Изобщо, когато говорим за представянето на римската литература в български преводи, не можем да не откроим името на акад. Димитър Дечев, който в продължение на няколко десетилетия неотклонно служи на тази кауза. Той превежда толкова много и толкова разнообразни по жанр и характер творби, че цялостният му принос оставя впечатлението за умишлено и планомерно насочване към всеки следващ автор, чиято неизвестност за българския читател сама по себе си е представлявала стимул и предизвикателство за специалиста. Но докато в началото на XX век големият латинист е почти единственият утвърден преводач на римски автори у нас, в двадесетте и тридесетте години израства едно по-младо поколение преводачи, което се изявява с опити в различни жанрове.[12]

Повечето от преводите от антични езици, осъществени преди Втората световна война, днес могат да бъдат оценени като безвъзвратно остарели, а някои са осъдени на забрава поради появата на по-съвременни и художествено по-зрели текстове. Без усилията и неуморния труд на всеотдайните филолози от първата половина на века обаче тези днешни „по-добри“ преводи едва ли биха били възможни. Защото те не само са проправяли пътя на преводаческата традиция, но и са създали условия за формирането на школа и с преподавателската си дейност са допринесли за професионалното израстване на следващите поколения преводачи.

Показателно за мястото на преводите от антични езици в българския книжовен и общокултурен живот между двете войни е основаването на специализирани поредици, в които са включени много от посочените по-горе книги. През двадесетте и тридесетте години много произведения на антични автори излизат във *Всемирна библиотека* и в добре оформената *Класическа библиотека*, издавана от Министерството на просвещението, която е инспирирана от неуморните Г. Кацаров и Д. Дечев и която между 1925 и 1930 г. представя 15 заглавия.[13] В началото на четиридесетте години се появяват две отделни поредици – *Гръцки класици* и *Латински класици*, чийто живот за жалост е твърде кратък. Разбира се, антична литература се печата и извън рамките на тези библиотеки. В някои провинциални издателства също се правят опити за основаване на подобни поредици.

В заключение можем да кажем, че направеното в областта на превода на антична литература в периода между двете войни е и много, и малко. Цялата наша следосвобожденска култура – оригинална и преводна литература, критика и издателска дейност, образование и наука – за сравнително кратко време е успяла да направи огромни крачки и това е факт, който не може да бъде отречен.

---

[12] За съжаление за много от преводачите, които споменахме в този очерк, не сме в състояние да дадем никакви по-подробни сведения. Някои от тях вероятно са били възпитаници на специалността класическа филология в Софийския университет, които по-късно са учителствали.

[13] Навсякъде личи един и същ почерк – освен самия текст се предлага неголям увод, сравнително многобройни бележки, задължително се посочва използваното издание на текста.

Същевременно във всички тези области се наблюдават и явни черти на комплекса за догонване на цивилизована Европа, на епигонско напъване и на често трескаво и хаотично „попиване“ на чуждия духовен опит.

На античната култура в този процес се пада твърде особена роля. Западноевропейските народи са имали на разположение векове за нейното усвояване и преработване, и то векове на извънредно интензивна рецепция, почиваща на всеобщо класическо образование. У нас не само тези векове, тези цели духовни епохи липсват, но и с основаването на нашата държавност и началото на самостоятелно културно развитие ние се вписваме на фона на една Европа, извървяла твърде дълъг път след своя Ренесанс, Европа на прага на модерността, при това вече започнала да се разколебава в безусловната необходимост от класическо образование за всички. У нас класическата филология като университетска дисциплина тепърва трябва да се създаде, а класическото образование от самото си зараждане буди у мнозина известно съмнение и дори недоумение и неодобрение. В тази обстановка малцина са в състояние да превеждат антични творби, но и малцина са в състояние да ги посрещнат с интерес и разбиране. От самото начало на тях се гледа най-често като на всевечни паметници, преизпълнени с мъдрост и някакво застинало съвършенство, струящо не толкова от тях самите, колкото от ореола на многовековно и всеобщо признание; това отношение, струва ни се, не е напълно изживяно и днес. Самите преводачи пристъпват към античните творби с такива нагласи и естествено ги внушават и на своята публика. В общуването с античната литература я няма онази близост и непосредственост, която изглежда са изпитвали европейските интелектуалци от предишните векове, които нито са били преситени от нови, по-нови и най-нови литературни течения, нито са имали особена нужда от преводи на родните си езици. Техният опит се е трупал и напластявал с годините и вековете, докато българската култура се опитва за няколко десетилетия да приеме и осмисли всичко наведнъж. За продължително и задълбочено общуване с античната литературна традиция и за един постепенен и в добрия смисъл на думата бавен рецептивен процес просто не е имало време. Когато у нас се изграждат малцината подготвени специалисти и познавачи на класическото наследство, творческите личности, писателските кръгове и четящата публика са твърде заети с възприемането на актуалните съвременни образци.

Ето защо има известно разминаване между изявяващите се на това преводаческо поприще и водещите фигури в литературния живот. Дори в тези две като цяло твърде плодотворни десетилетия между двете войни, когато традициите на превода на антични текстове у нас укрепват, а потенциалните преводачи и потенциалната публика количествено и качествено израстват, квалифицираните преводачи от класически езици по принцип или не разполагат с достатъчно опит и талант за високи художествени постижения, или изобщо не си поставят такива цели. Това се отнася и за най-изявените сред тях – и за хора с възторжена преданост към културата на античността, но с повече или по-малко скромен поетичен талант като Ал. Балабанов и Кр. Димитров, и за учени с учудваща инициативност и енергия и с несъмнена, но някак хладна вещина като Д. Дечев и Г. Кацаров. От своя страна талантливите майстори на словото или не проявяват интерес към античната литература, или не са подготвени да работят с нея. Малко са изключенията като Гео Милев, Асен Разцветников и Йордан Йовков (по-рано П. П. Славейков и отчасти Вазов и К. Величков). В средите на класическите фи-

лолози се откроява темпераментната и многостранна личност на потопения във водовъртежа на литературния живот Александър Балабанов, но и той не успява истински да сближи водещи творчески фигури с литературните шедьоври на античността.

Повечето преводи на антични произведения, дори тези от самия край на периода, днес изглеждат все още като опити, като неуверено начало, като основа, върху която би трябвало да стъпи и евентуално да се оттласне естествено следващият ход на преводната рецепция. Може би този път по-нататък щеше да бъде по-гладък и по-широк и утъпкан, ако в средата на четиридесетте години не беше настъпило едно грубо и жестоко прекъсване на вече изграденото в областта на класическото образование в България, което рязко стеснява кръга на потенциалните преводачи и читатели, като прогонва класическите езици от средното образование и превръща класическата филология в малко популярна, почти езотерична дисциплина. А контактът с една чужда култура посредством преводни текстове е процес, който се определя колкото от волята, инициативата и умението на преводача, толкова и от интересите и духовния кръгозор на публиката.

ЛИТЕРАТУРА

Ал. Милев. Българските преводи на „Илиада“, Училищен преглед, год. 35 (1936), кн. 7

Б. Геров. Преводи на латинските автори от Освобождението досега, Прометей, год. 8 (1943), кн. 1, с. 22

Л. Б. Павлов. Древни автори на български език. В: Преводът и българската култура (Към историята на превода в България). София 1981

Ал. Ничев. Ревностен претворител на древна поезия. В: Крум Димитров. Избрани преводи. София 1984

Библиографско приложение

Преводи от старогръцки език

Аристотел. Поетиката на Аристотеля, прев. К. Генов, П. Радев, 1943
Аристофан. Женско народно събрание, прев. Ал. Балабанов, 1929
Аристофан. Облаци, 1938
Аристофан. Жените в парламента, прев. Д. Симидов, 1940
Еврипид. Медея, прев. Ал. Балабанов, 1932, 1939, 1942
Еврипид. Медея, прев. Георги Жечев, 1937, 1938, 1940
Еврипид. Медея, прев. Дим. Симидов, 1937, 1939
Еврипид. Медея, прев. Панайот К. Чинков, 1938
Еврипид. Медея, прев. Райна М. Ценова, 1939
Еврипид. Медея, прев. Андрей Андреев, 1939, 1940, 1941
Еврипид. Ифигения в Таврида, прев. Дим. Симидов, 1940
Езоп. Езопови басни, прев. Ал. Балабанов, 1924
Езоп. Басни, прев. Ж. Битев, 1941
Есхил. Прометей, прев. Г. Жечев, 1937, 1938, 1940
Есхил. Прометей, прев. П. К. Чинков, 1938
Есхил. Окованият Прометей, прев. Витя Димитрова, 1938, 1942
Есхил. Прометей, прев. Андрей Андреев, 1939
Ксенофонт. Анабазис, прев. Мих. Молчанов, 1941
Ксенофонт. Анабазис, прев. М. Мирчев, 1942

Ксенофонт. Киропедеия или Възпитанието на Кира, прев. Драгомир Карадимчев, 1939
Лукиан. Разговори на мъртвите, прев. А. И. Дочков, 1920
Лукиан. Избрани съчинения, прев. Г. Кацаров, 1928
Манев, Г. Бележити римляни (По Плутарха), 1924
Омир. Най-хубавото от Омировата Илиада, 1920, 1924, 1925, 1931
Омир, Илиада. Откъси, прев. Асен Разцветников 1933, 1938, 1939, 1940, 1941, 1943
Омир, Илиада, прев. в стихове Н. Врачев, 1933, 1937, 1939, 1941
Омир, Илиада, прев. в стихове Н. Врачев, 1938
Омир, Илиада, прев. от фр. Надя Сотирова, 1939, 1941
Омир, Илиада, прев. от ориг. Младен Тонев, 1940
Омир, Илиада. Избрани късове, прев. от ориг. Д. Ангелов, 1940
Омир, Илиада, прев. Дим. Симидов, 1940
Омир, Най-хубавото от Омировата Одисея, прев. Н. Врачев 1920, 1923, 1927, 1937, 1940
Омир, Омирова Одисея, прев. от фр. Г. Юруков, 1923
Омир, Одисея, прев. от. фр. Ал. Мишев, 1924
Омир, Одисеята, прев. за юноши Ран Босилек, 1928
Омир, Одисея, прев. от. фр. Н. Сотирова, 1939, 1941
Омир, Одисея, прев. Дим. Симидов, 1940
Омир, Одисея, прев. от ориг. А. Коджаев, 1941
Омир, Одисея, прев. от старогръцки в стихове Н. Врачев, 1942
Платон. Апология на Сократа, прев. Г. Кацаров, 1925, 1943
Платон. Федон или за душата, прев. Ал. Балабанов, 1925
Платон. Критон и Евтифрон, прев. Боян Т. Ботушаров, 1928
Плутарх. Успоредни животописи. Александър и Цезар, прев. Ив. Велков, 1920
Плутарх. Успоредни животописи. Агид и Клеомен. Тиберий и Гай Гракх, прев. Г. Кацаров и Д. Дечев, 1923, 1929
Плутарх. Успоредни животописи. Цезар, прев. Ив Велков, 1930
Плутарх. Успоредни животописи. Перикъл, прев. Б. Геров, 1930
Плутарх. Успоредни животописи. Александър, прев. Ив. Велков, 1930
Плутарх. За музиката (Трактат), прев. А. Андреев, 1939
Софокъл. Антигона, прев. Витя Димитрова, 1938, 1941
Софокъл. Антигона, прев. Дим. Симидов, 1941
Софокъл. Едип цар, прев. Гео Милев, 1925, 1940
Софокъл. Едип цар, прев. Георги Жечев, 1937, 1938, 19 40
Софокъл. Едип цар, прев. Панайот Чинков, 1938
Софокъл. Едип цар, прев. Витя Димитрова, 1938, 1941
Софокъл. Едип цар, прев. Николай Врачев, 1939
Софокъл. Едип цар, прев. Андрей Андреев, 1939, 1940
Софокъл. Едип цар, прев. Д. Ангелов, 1940
Херодот и Демостен. Отбрани откъслеци, прев. Иваго и Нип, 1941

Преводи от старогръцки език в периодични издания

Апиан. Откъси – 4, 87 – 89; 102-106, прев. Б. Илиев, Прометей, год. 6, кн. 3, 1941
Апиан. Откъси, прев. Г. Михайлов, Прометей, год. 8, кн. 2, с. 60, 1943
Ариан. Откъси, прев. А. Ничев, Прометей, год. 6, кн. 2; 3, 1941
Ариан. 1, 11-12, прев. Е. Константинова, Прометей, год. 6, кн. 1, 1941
Аристофан. Жаби – откъс, прев. А. Ничев, Прометей, год. 7, кн. 5-6, 1943
Диодор Сицилийски. извадки от Библиотека, прев. Младен Тонев, Прометей, год. 1; год. 3, кн. 3 (Рубрика гр. и лат. извори за историята на България), 1937
Дион Касий. Откъси, прев. Б. Илиев, Прометей, год. 6, кн. 1, 1941
Лукиан. Икароменип или пътуване над облаците, прев. Г. В. Ангелов, Прометей, год. 7, кн. 2; 3-4, 1942
Лукиан. Разговори на мъртвите (10), прев. А. Ничев, Прометей, год. 5, кн. 4-5, с. 21, 1942

Омир. Илиада. I песен, прев. Мл. Тонев, Прометей, год. 4, кн. 4, 1939

Платон. Епиграми (1 – 33 по Anthologia Lyrica ed. Hiller), прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 8, кн. 2, с. 45, 1943

Платон. Държавата – откъс (3, 13), прев. неотбел., Прометей, год. 7, кн. 5-6, 1943

Полибий. Откъси, прев. В. Бешевлиев, Прометей, год. 5, кн. 3, 1940

Полибий. Откъси, прев. Хр. Данов, Прометей, год. 8, кн. 1 и 2, 1943

Прокопий Кесарийски. Откъси, прев. Д. Дечев, Прометей, год. 1, (Рубрика гр. и лат. извори за историята на България). Продължава в год. 2, кн. 2; 3, 1937

Сафо. Към Афродита, прев. В. Манева, Прометей, год. 5, кн. 3, 1940

Херодот. История – откъси от I, II и III кн, прев. Б. Геров, Прометей, год. 2, кн. 2; 4-5; год. 4, кн. 3; год. 6, кн. 1, 1938-1941

Херодот. История – откъс, прев. Ив. Попов, Прометей, год. 4, кн. 5, с. 22, 1940

Херодот. История – откъс, прев. М. Казаска, Прометей, год. 5, кн. 4-5, с. 46; кн. 6, с. 19, 1941

Херодот. История – откъс, прев. неотбел., Прометей, год. 7, кн. 2, с. 48, 1942

Преводи от латински език

Вергилий Марон, Публий. Георгики, прев. К. Димитров, 1937

Вергилий Марон, Публий. Буколики, прев. К. Димитров, 1937

Вергилий Марон, Публий. Най-хубавото от Енеида, 1921, 1924, 1926, 1933, 1938, 1940

Вергилий Марон, Публий. Енеида I-IV, прев. Д. Дечев, 1927

Вергилий Марон, Публий. Енеида I-VI, прев. Д. Дечев, 1933

Вергилий Марон, Публий. Енеидата, прев. А. Танчовски, 1937

Вергилий Марон, Публий. Енеида I-VI, прев. Н. Сотирова (от фр.), 1939

Вергилий Марон, Публий. Енеида, прев. Д. Симидов, 1940

Вергилий Марон, Публий. Енеида, прев. Б. Тонков, 1940

Димитров, Крум. Латински сентенции, прев. Крум Димитров, 1929

Димитров, Крум. Антични скрижали, 1934

Димитров, Крум. Aurora. Ант. епиграми, 1942

Овидий. Превръщения Кн. I – II , прев. Кр. Димитров, 1926

Овидий. Метаморфозите на Овидия Избрани отделни части, прев. Ат. М. Танчовски, 1937, 1939

Овидий. Нов превод на някои по-важни части на Метаморфозите на Овидия съгласно превода на Joseph Chamonard, 1939

Откъслеци из съчиненията на класическите автори, прев. И. С., 1921

Плавт. Гърне, прев. Д. Дечев, 1919

Публилий Сир. Мъдри мисли, прев. Крум Димитров, 1933, 1939

Салустий. Съзаклятието на Катилина, прев. Драгомир Карадимчев, 1940

Сенека. За краткостта на живота, прев. Д. Дечев , 1926

Сенека. За щастливия живот, прев. Руси Русев, 1927

Тит Ливий. История на Рим, прев. М. Марков, 1940

Цезар. Коментар и превод на Хелветийската война, прев. Борис Царчински, 1937

Цезар. Галската война кн. VI, прев. М. Марков, 1937

Цезар. Галската война, прев. Ст. Илчев, 1937, 1942

Цезар, Галската война. 8 книги коментари, прев. Ат. М. Танчовски, 1941

Цезар и Салустий. Превод на латинските прозаици Цезар и Салустий, прев. Ат. М. Танчовски, 1937, 1938, 1940

Цезар и Салустий. Хелветийската война – Войната с Югурта, прев. Ат. Д. Памуков, 1939

Цезар, Цицерон, Ливий. Латински преводи, 1928, 1932

Цицерон. Лелий или За приятелството, прев. Н. Даскалов, 1930

Цицерон. Речи против Катилина, прев. Д. Дечев, 1919, 1920, 1925, 1929, 1941

Цицерон. Първа реч против Катилина. Превод и разбор Ат. Д. Памуков и Г. Й. Латинов, 1937, 1939

Цицерон и Ливий. прев. Танчовски, 1937, 1939

Цицерон и Салустий. прев. Танчовски, 1941
Хораций. Избрани стихотворения Оди и еподи, прев. Асен Хр. Бръснаров, 1924
Хораций. Съчинения, прев. Митрополит Теодосий, 1927
Хораций. Оди. Кн. I – II , прев. Кр. Димитров, 1931, 1933
Хораций. Избрани съчинения, прев. Ат. М. Танчовски, 1942
Ювенал. Избрани сатири, прев. Д. Дечев, 1925

Преводи от латински език в периодични издания

Август. Делата на император Август, прев. Г. Кацаров, Прометей, год. 2, кн. 4-5, 1938
Амиан Марцелин. Откъс, прев. Хр. Данов, Прометей, год. 7, кн. 3-4; 5-6, 1942
Вергилий. Енеида (част), прев. А. Тончев, Прометей, год. 3, кн. 5, 1939
Вергилий. Енеида (част), прев. А. Александрова, Прометей, год. 7, кн. 5-6, 1943
Йордан. Откъси от Romana и Getica, прев. В. Бешевлиев, Прометей, год. 1, кн. 5/6; год. 3, кн. 2, 1937
Катул. Стихотворения 2, 5, 51, 86, 92, прев. Кр. Димитров, Българска реч, год. 2, кн. 2, с. 92, 1927
Катул. Стихотв. 11, прев. Кр. Димитров, Книгопис, год. 1, кн. 9/10, с. 288, 1928
Катул. Стихотворения 109, 70, 87, прев. В. Манева, Прометей, год. 5, кн. 2 и 6, 1940 – 41
Катул. Стихотворения, прев. Г. Михайлов, Прометей, год. 4, кн. 5 и 6, 1941
Ливий. Откъси, прев. Б. Илиев, Прометей, год. 4, кн. 4 и 5, с. 21, 1941
Ливий. Откъс, прев. М. Марков, Прометей, год. 6, кн. 4, 1943
Лукреций. За природата на нещата II, 1 – 164, прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 4, кн. 6, с. 21, 1940
Лукреций. Част от 2 книга, прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 4, кн. 6, 1940
Марциал. Епиграми (24 бр.), прев. Д. Дечев, Слънце, год. 1, кн. 6, с. 175, 1919
Мациал. Епиграми (7бр.), прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 3, кн. 1, с. 14, 1938
Овидий. Метаморфози (2 откъса), прев. Кр. Димитров, Българска реч, год. 3, кн. 1, с. 19, 1928
Овидий. Хероиди (откъси), прев. Кр. Димитров, Книгопис, год. 1, кн. 7/8, с. 173; кн. 9/10, с. 205, 1927
Овидий. Метаморфози (Орфей и Евридика), прев. Кр. Димитров, Родопа, год. 7, кн. 10, с. 2, 1928
Овидий. Скръбни песни (4, 10), прев. Кр. Димитров, Българска реч, год. 2, кн. 4/5, с. 128, 1927
Овидий. Метаморфози – Дедал и Икар, прев. М. Спасова, Прометей, год. 5, кн. 3, 1940
Овидий. Метаморфози – Пирам и Тисба, прев. Бл. Димитрова, Прометей, год. 5, кн. 1, 1940
Овидий. Метаморфози – Орфей и Евридика, прев. Бл. Димитрова, Прометей, год. 5, кн. 4-5, с. 61, 1941
Овидий. Метаморфози – Филемон и Бавкида, прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 7, кн. 3-4, 1942
Плавт. Амфитрион д. 2, явл. 1, прев. Г. Цанкова, Прометей, год. 2, кн. 6, 1938
Плиний Млади. Писма, прев. Й. Йовков, в. Зора, подлистник, 1937
Проперций, Елегия 4, 11, прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 7, кн. 5/6, с. 132, 1943
Проперций, Елегия 3, 26, прев. В. Манева, Прометей, год. 5, кн. 6, с. 21, 1941
Стаций. Безсъние (5, 4), прев. В. Манева, Прометей, год. 4, кн. 6, 1940
Тацит. Анали – откъси, прев. Й. Йовков, в. Зора, публикува се в подлистници посмъртно, 1937
Тацит. Анали – откъси, прев. Б. Илиев, Прометей, год. 3 кн. 2; 3; год. 5, кн. 3, 1938; 1940
Тибул. Елегия 4, 13, прев. В. Манева, Прометей, год. 5, кн. 2, 1940
Тибул. Елегия 1, 1, прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 7, кн. 1, 1942
Тибул. Елегии 1 бр., прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 7, кн. 1, с. 28, 1942/3

Хораций. Поетическото изкуство, прев. Кр. Димитров, Българска реч, год. 2, кн. 6, с. 188; кн. 7, с. 220; кн. 8/9, с. 250, 1927/28

Хораций. Оди (3, 30), прев. Кр. Димитров, Литературни новини, год. 2, кн. 19, 1929

Хораций. Песен на столетието, прев. Кр. Димитров, Литературен глас, бр. 342, 17. 02. 1937, с. 2, 1937

Хораций. Оди (4, 15), прев. Кр. Димитров, Прометей, год. 2, кн. 4, с. 20 , 1937

Хораций. Ода към Мелпомена, прев. Й. Заимов, Прометей, год. 3, кн. 5 , 1938

Хораций. Пролетна песен (Carm. 4, 7), прев. В. Йотова, Прометей, год. 7, кн. 5-6 , 1943

Хораций. На Венера (Carm. 1, 30), прев. Ф. Пецулева, Прометей, год. 7, кн. 5-6, 1943

Ювенал. Част от трета сатира, прев. Д. Дечев, Прометей, год. 4, кн. 6, 1940

Анастас Герджиков

ПРЕВОДИТЕ ОТ АНТИЧНИ ЕЗИЦИ ОТ 1944 ДО 1995 ГОДИНА

Периодът 1944 – 1995 г. обхваща петдесетте години от историята на България, изпълнени с идеологически, социално-икономически промени и сътресения. Те дълбоко се отразиха върху културата, манталитета и навиците за общуване с литературата в нейните различни видове и жанрове. Неколкократните промени в структурата на обществото наложиха огромни промени и в читателската публика, на няколко пъти се появяваха и изчезваха цели групи от хора с определени интереси. Това предопределяше и политиката на българските издателства.

И така, с какво може да се похвали предвоенният книжен пазар в областта на класическата литература? С откъси-образци, отличаващи се с характерна морализаторска жилка, от различни автори и произведения от Античността; с школски буквални преводи за подпомагане работата на учениците от класическите и полукласическите училища; с някои преводи на отделни произведения – главно трагедии, комедии, философски диалози, песни от героическия епос или подбрани пасажи, принадлежащи на парадигматични автори от гледна точка на старогръцкия и латинския езици: Цезар, Цицерон, Ксенофонт, Херодот.

В първите години след войната са закрити класическите и полукласическите училища като проводници на буржоазно влияние и средища за възпитание, до минимум е свита катедрата по класическа филология в Софийския университет. Точен индикатор за настроенията на времето са изданията на антични автори през втората половина на четиридесетте и петдесетте години: в каталозите на Националната библиотека могат да бъдат открити три заглавия, датиращи от годините 1946 и 1947: Платоновият диалог „Пир“ в превод на Г. Цанкова-Петкова (1946); „Поетика“ от Аристотел в превод на Кр. Генов и П. Радев (1946) и комедията на Аристофан „Облаци“ в превод на В. Бешевлиев (1947). Тези произведения като че ли по инерция продължават бегло обрисуваната по-горе традиция на превод и представяне на античната литература отпреди войната.

Следват 10 години без нито едно заглавие. Не е трудно да посочим причините за подобен хиатус: без съмнение, ценностите на античната литература не са в унисон с политизираното изкуство, с нормите на социалистическия реализъм като единствен метод на литературно творчество, със затуления културен хоризонт на българския читател, на който цялото пространство е заето от съветската литература. И интересно, именно 1956 година – годината на развенчаването на Сталин в СССР – е годината, в която отново започва издаването на антична литература. И то каква!

Годината 1956 е знаменателна за класическата филология. Тогава за пръв път излиза том, представящ цялостно античен автор в превод от оригиналния език, при това в размера на оригинала (изоритмичен), от учен с отлична филологическа подготовка, който точно спазва броя на стиховете (еквилинеарен) и

броя на сричките във всеки стих (изосилабичен). Авторът е Софокъл, а преводачът е бъдещият професор, тогава все още само доктор Александър Ничев. Другият превод, бележещ 50-те години, е този на „Гощавката у Трималхион“ от Петроний, дело на бъдещите професори и забележителни учени Гаврил Кацаров и Борис Геров.

Значително повече и по-разнообразна е продукцията на 60-те години, когато излизат осем книги от антични автори. Върховете през този период са безспорно преводите на „Златното магаре“ от Апулей (прев. Георги Батаклиев и Петър Радев) – един роман, намерил възторжен отклик, разграбен за няколко дни и преиздаден още три пъти в големи тиражи като част от сборника „Антични романи“ (1975, 1976, 1981 г.), може би, защото в него има и някои твърде пикантни, дори обсценни за епохата места; на „Избрани животописи“ от Плутарх (прев. Б. Богданов), с което великият биограф на Античността е вече солидно представен пред българската публика; на „Характери“ от Теофраст, отново дело на Б. Богданов и най-вече на „Илиада“ от Омир (прев. Ал. Милев и Бл. Димитрова) и на „Трагедии“ от Есхил, преведени отново от Александър Ничев. Това са и годините, през които се утвърждават големите имена в превода от антични езици: Александър Милев, Георги Батаклиев, Александър Ничев и младият тогава Богдан Богданов.

Следващото десетилетие бележи появата на траен интерес и признаването на самостойната ценност на античната литература и на античната култура изобщо. В подем е специалността „класическа филология“ в Софийския университет. През 1977 година е открита Националната гимназия за древни езици и култури, което предизвиква истинска еуфория сред учените – класици. В областта на превода това е времето на сборниците. Издателство „Народна култура“ за няколко години издава като част от поредицата „Световно наследство“ сборниците: „Антична поезия“ (1970), „Антични романи“ (1975), „Антични трагедии“ (1977) и „Антични комедии“ (1978), в опит да представи най-доброто от съответните жанрове и да предизвика интерес у широка читателска публика. Целта е постигната, книгите са посрещнати много добре, още повече, че преводачите – Александър Ничев на трагедиите и комедиите, и Богдан Богданов на романите – си свършват отлично работата. Изключение обаче е преводът на „Антична поезия“ (преводач Борислав Георгиев), който представлява един доста нескопосан опит за свободно пресъздаване на подбор от най-големите антични поети, без преводачът да притежава нито нужната езикова и културна подготовка, нито качествата на поет.

Седемдесетте години са и апогеят на д-р Марко Марков, автор на четири превода: „За природата на нещата“ от Лукреций Кар (1971), „Заговорът на Катилина“ и „Войната с Югурта“ от Салустий (1972), „История на Рим“ от Тит Ливий (I книга) (1978) и „За душата“ от Аристотел (1979). За съжаление, през тези години излизат изключително слабите и негодни за четене преводи на фундаментални произведения като „Държавата“ от Платон (прев. Ал. Милев, 1974) и „История на Пелопонеската война“ от Тукидид (прев. Милко Мирчев, 1979). Това е и времето, когато кристализира основният стил, в който античната литература намира своето българско битие. Следователно, ако в количествено отношение периодът бележи ръст и разнообразие на преведената антична литература, то в качествено отношение той е противоречив и неоднозначен. Има обаче две неща, които трябва специално да се отбележат: завършва запознаването на

българския читател с Омир посредством превода на „Одисея“ от Г. Батаклиев и започва представянето на Платон, който до този момент е бламиран от официалната власт като реакционен философ. Самото публикуване на „Държавата“ е началото на реабилитиране на античната философия, което ще продължи с нарастващи темпове и по-нататък.

Така стигаме до осемдесетте години, когато е големият бум в издаването на антична литература. Две са големите събития през този период, и те не са еднократни, а процес, продължил и в двата случая повече от десет години:

- създаването на библиотека „Хермес“ от издателство „Народна култура“;
- издаването на трите тома „Диалози“ от Платон.

Библиотека „Хермес“ възниква в началото на 80-те години по идея на Богдан Богданов, който среща пълното разбиране в лицето на тогавашния директор на „Народна култура“ Вера Ганчева. Под общия надзор на редакционната колегия, в която влизат проф. Георги Михайлов, проф. Богдан Богданов и доц. Анна Николова се предвижда за десет години да бъдат издадени тридесет заглавия от антични автори. Както се казва в анотацията към поредицата: „Библиотека „Хермес“ представя на широкия читател по-пълно и по-систематично, отколкото досега, художествените творби на античната литература в превод. Като се има предвид празнината, съществуваща в тази област, библиотеката удовлетворява една културна нужда. При това тя е насочена изцяло към античната проза: историография, философия, биография, епистолография, сатира, тъй като античната поезия е значително по-добре представена на читателската публика у нас. Тази линия на античната литература разкрива по-пряко древния живот, следователно стои по-близо до вкуса на съвременния човек.“

Първоначалните намерения на създателите на „Хермес“ не се изпълняват изцяло: поради обективни трудности и големия хаос през 90-те години в книгоиздаването досега са излезли 25 заглавия. Културната мисия на библиотеката обаче е огромна: през 80-те години книгите в нея излизат в големи за мащабите на България тиражи (тридесет, четиридесет хиляди), ползват се с голяма известност, отличават се с прецизна редакция и отлична издателска обработка. Преводите от „Хермес“ се четат не само от тесен кръг специалисти, занимаващи се с Античността, но се разпространяват сред широки кръгове на българската културна общественост. В поредицата наред с известни вече автори за пръв път са представени пред читателската аудитория такива имена като Прокопий с „Тайната история“, Флавий Юлиан, наречен Отстъпник с „Писма“, Диоген Лаерций с „Животът на философите“, Марк Аврелий с „Към себе си“, Артемидор Далдиански със „Съногадания“, Тит Ливий с „Достопаметни герои и деяния“.

Издаването на Платоновите „Диалози“ пък е едно от големите не само преводачески, но и културни събития през 80-те години. На читателя е поднесен превод с високи качества, придружен с обширни студии и отличен критичен апарат. Изданието е научно и художествено издържано. Преводът е дело преди всичко на проф. Г. Михайлов и проф. Б. Богданов, частично на проф. Цочо Бояджиев и Донка Марковска. Без преувеличение можем да кажем, че това е задълбочен, точен и адекватен превод на сложната тъкан на Платоновите текстове, пълноценен и от художествена, и от научна гледна точка.

Разглежданият период завършва в средата на 90-те години. През тези 6-7 години от края на 1989 г. в България настъпиха огромни промени. Западат и са

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

на ръба на оцеляване големите държавни издателства, нарояват се стотици малки частни издателски къщи. Започва надпревара за завоюване на повече пазарно пространство, като критериите за висока литература са заместени с критериите за бърза продаваемост. Пазарът се насити със всякаква литература – включително и такава, която да отговаря на елементарните вкусове и духовно равнище на масовия читател. А до 1989 г. тя липсваше и съзнателно не се издаваше. В този смисъл пазарът, общо взето, намери своя читател. Сега хората далеч по-адекватно на своите интереси и манталитет намират подходящата за себе си книга. И този процес е положителен. Лошото е, че се разтури читателската общност, изчезнаха периодичните издания, в които можеше да се прочете за новоизлезлите книги, да се намери кратка рецензия от компетентен автор за техните качества. Сега читателят трябва да прехвърли големите книжни тържища и често пъти наслуки, без информация, да избере книга за себе си. А тиражите спаднаха от четиридесет хиляди на хиляда екземпляра.

Какво става с преводите на антична литература през тези години и в тези условия? По инерция от предходния период продължава със затихващи темпове книгоиздаването на големите преди „Народна култура“ и „Наука и изкуство“. Продължава с неясна ритмичност поредицата „Хермес“. Излизат няколко отделни заглавия. И новото, в издаването на антична литература се включват и частни издателства: „Прозорец“, „Рива“, „Софи – Р“.

А събитието през този период е, без никакво съмнение, преводът на Аврелий Августин „Изповеди“, дело на доц. Анна Николова. За този текст можем да кажем, че е почувстван и преживян. И излят като че ли на един дъх от преводачката. От него се излъчва онова, което се излъчва и от латинския оригинал: дълбока, безпределна, възторжена вяра. Ефектът е постигнат както благодарение на съпреживяването, така и на огромната ерудиция и филологическа подготовка на А. Николова, тъй като Августин не е просто новоизлюпено християнско кюре, гордеещо се със словесната си непохватност (такива по негово време наспорил Господ), а образован човек, преминал през някои от най-големите реторически школи на Древността. Наборът от изразни средства, използвани в „Изповедите“, е тъй широк, играта със словото – тъй изтънчена и усъвършенствана, че е истинско предизвикателство за всеки преводач. Сложната партитура на Августин е блестящо изпълнена в съответната ритмика, със съответната мелодика, със съответната интонация, със съответния технически инструментариум. Но най-вече, със съответната искреност. Не случайно „Изповеди“ на Августин, издадени в солиден за новите времена тираж, бързо изчезнаха от книжните сергии. Преводът намери своя читател.

В очакване на бъдещите големи издатели на антична литература е добре да се върнем малко назад и да видим каква бе мотивацията на тогавашните издатели да се обръщат към античната литература и каква бе формата, под която тази книжнина влизаше в техните планове. Няма съмнение, че засилващият се процес на издаване на антична литература през 60-те, 70-те и 80-те години бе най-напред преодоляване на идеологически щампи и предразсъдъци. Тези години бяха времето, когато читателят все повече откриваше ценностите на европейската цивилизация, включително и на нейните корени, които – за негова радост – се оказаха недалеч от нашите земи. В процеса на това преоткриване все повече ставаше ясно, че пиететът на европейците към класическата древност не е случаен, а първите появили се образци на античната словесност на добър

български език показаха, че тя носи и своя, несвързана със съвремието, вечна стойност. Те бяха предложени на публиката от застаналите начело на двете големи издателства по-ерудирани и с по-широк кръгозор хора, подпомогнати от групи учени и университетски преподаватели, съставляващи редакционните колегии на различните поредици.

И все пак, издаването на антична литература трябваше да влезе в някакви приемливи рамки, неговата целесъобразност да бъде доказана. Ето защо неслучайно произведенията на античните поети и писатели бяха разпределени в специализирани поредици и библиотеки. Ако се вгледаме в библиографията на този период от около тридесет години, ще видим, че отделните, свободни заглавия на антични творби са голяма рядкост. Много по-лесно за издателските съвети бе да обосноват пред институциите наличието на една или повече антични книги в поредици като „Световно историческо наследство“, „Велики оратори“, „Естетика и изкуствознание“, Философско наследство“ („Наука и изкуство“); „Световна класика“ и „Хермес“ („Народна култура“). Под ръка издателите имаха аргументите на историзма, на необходимостта културните процеси да бъдат изложени, започвайки от техните извори. Отделното заглавие на антична книга винаги можеше да предизвика възражение в неактуалност, липса на нужното възпитателно и мобилизиращо въздействие върху читателската публика, докато в поредиците нещата приемаха някакси по-академичен и по-приемлив вид.

Изключително важно обстоятелство за добрия обем и доброто равнище на издадените антични книги през разглеждания период бе, че в издателствата бе съсредоточен един духовен елит със забележителни качества. Редакционните колегии на „Народна култура“ и „Наука и изкуство“ се състояха от хора, владеещи свободно по няколко езика, познаващи добре европейската и световната култура, хора мислещи и отдадени на професията си. Повечето от тях бяха и добри преводачи. Колегиите на двете големи издателства и особено на „Народна култура“ работеха с максимално напрежение, поставяха си големи цели и издаваха книги с не особено добър полиграфически вид (вината за което изцяло лежеше върху печатниците), но редакторски и издателски изпипани на много високо равнище. Това позволяваше всички антични произведения да бъдат съпроводени със задълбочени студии (трябва да отбележим проф. Б. Богданов, проф. Георги Михайлов, доц. Анна Николова, проф. Цочо Бояджиев, проф. Исак Паси), с отличен критически апарат, включващ обилни и точни обяснителни бележки и азбучни показалци с коментар, понякога илюстрации. Предговорите и обяснителните бележки не само правеха книгите по-ясни и разбираеми, не само разкриваха допълнителни пластове в текстовете им, достъпни само за посветените и познавачите. Те изграждаха и културни пластове в съзнанието на читателите, каквито те нямаше откъде да получат, след като класическо средно образование у нас липсваше.

Говорейки за античното самообразование на българския читател чрез книгата, редно е да кажем, че мисията на днешния класически филолог е преди всичко да просвещава, а сетне – да твори наука. Просветителската му мисия се разгръща в две полета – преподаването и превеждането. Неслучайно почти всички преводи през коментирания период са дело на университетски и гимназиални преподаватели. Създаването на Националната гимназия за древни езици и култури позволи на учителите по старогръцки и латински в нея активно да из-

лязат на преводаческото поприще. Участието им в библиотека „Хермес“ и в каталога на „Народна култура“ и доста по-рядко – на „Наука и изкуство“ – е впечатляващо. Там ще срещнем имената на Иван Генов, Румен Стефанов, Доротей Гетов, Иванка Попова, Владимир Атанасов, Юдит Филипова, Анна Шелудко, Надина Радева, Атина Кънева, Лили Йорданова, Огнян Радев – все хора, работили в свободното си от школска работа време за популяризирането на античната литература.

И тук веднага възниква въпросът за школите. Съществуват ли те у нас, или не? Отговорът е малко парадоксален – и да, и не. Ако става дума за школи в смисъл привързаност към определен маниер в подхода към античния текст и неговото пресъздаване, школи има, макар и във все още зачатъчно състояние. Ако става дума за школи в смисъл кръгове от млади хора, събрани около един или неколцина по-опитни преводачи, с които да обсъждат проблемите на превода от антични езици и до които да се съветват при възникващите многобройни трудности, такива няма. Може би една подобна школа бе на път да се оформи при издаването на библиотека „Хермес“, в която бяха въвлечени много начинаещи преводачи с талант и желание за развитие. Нещо повече, издаденият том от библиотека „Хермес“ „Достопаметни герои и деяния“ от Тит Ливий бе съставен от десет дипломни работи на ученици от Националната гимназия за древни езици и култури. Но разпадането на тромавия организъм на издателство „Народна култура“ в новите условия на пазарна икономика и огромна конкуренция осуетиха зараждането й.

Що се отнася до различните течения в превода от антични езици, трябва да отбележим, че съществуват две крайности в подхода към древния текст и неговото пресъздаване. От средата на петдесетте до края на седемдесетте години господстваше схващането за древния текст като нещо свещено, трудно достъпно, с почти божествена недосегаемост, към което трябва да се изпитва дълбок пиетет и което не подлежи на свободна интерпретация и авторско пресътворяване от страна на преводача. Култът към структурата на изреченията, буквално пренасяна в българските текстове, водеше понякога до комични, а често пъти досадни словосъчетания, неразбираеми или полуразбираеми за заинатилия се да достигне до същината им упорит читател. Липсата на подходящи граматически средства за изразяване в българския език като падежи или синтактични конструкции, различната концепция за дължина на изречението, за словоред, за акцентация, за използването на стилистични фигури, за ритъм и мелодика не стряскаше обожателите на античния текст. Лексикалните им търсения пък се ограничаваха с набора, който можеше да им предложи речникът: все пак той си е нормативната котва, която не позволява крехката гемийка на преводача да бъде отнесена от стихията на текста. Ако пък трябваше да превеждат поезия, тя задължително също беше, както казват древните елини, „отмерена с отвес и ъгъл“. На мода бе принципът за „превод в размера на оригинала“ (изоритмичен). Почти не бе мислимо да не бъде спазван броят на стиховете и съответствието на всеки стих от оригинала с този от превода (еквилинеарен принцип). Бе изобретен и утвърден нашенският хекзаметър – 5 дактила плюс един хорей. В този стих бяха преведени елинският и римският героичен епос, „Метаморфозите“ на Овидий и де що имаше хекзаметър в античната поезия, включително и като съставна част на елегическия дистих. Узаконен бе и българския вариант на ямба, който позволи да бъде достигнат върхът на педантизма в превода – броят

на сричките във всеки стих от оригинала трябваше да отговаря за броя на сричките в съответния стих от превода.

Придържането към тези формалистични критерии не позволи на преводачи с огромен потенциал като проф. Александър Ничев, Георги Батаклиев, д-р Марко Марков и други да достигнат върха на своите заложби. Те направиха добри занаятчийски преводи, които обаче са далеч от адекватното пресъздаване на оригиналния текст. Особено жалко е за проф. Александър Ничев, който, макар и доброволно надянал тази усмирителна риза за въображението и инвенцията, успя да преведе на високо равнище цялостното творчество на Есхил, Софокъл и Аристофан, на отделни драми от Еврипид, Менандър, Плавт, Теренций, Сенека, да поднесе добри прозаични варианти на част от творчеството на Аристотел и Лукиан. Безспорно, делото на проф. Ничев в областта на превода е забележително.

Голям е и приносът на Георги Батаклиев, творил в същия стил, но с по-малко прецизност и финес от Ал. Ничев. Все пак неговите преводи на цялостното творчество на Вергилий, Овидий и Хораций, на „Одисея“ от Омир, на романа „Етиопска повест“ от Хелиодор, на „Златното магаре“ от Апулей в сътрудничество с П. Радев, ще останат задълго единствените преводи на цитираните автори. И ако Вергилий и Овидий звучат горе-долу сносно, то Хораций с неподражаемото си метрическо разнообразие, с финеса и изтънчеността на своя стих, със своята философска и житейска вглъбеност изглежда недодялан и неестествен, прозаичен и скучноват в българския си вариант.

Отдавайки дължимото на тези преводачи, на тяхната професионална добросъвестност, на амбицията и огромната вложена енергия, моята оценка за делото им е противоречива. И тъй като и двамата превеждаха главно поезия, а античната поезия върви ръка за ръка с музиката, бих си позволил едно сравнение от тази област: те ми приличат на пианисти, вторачени в нотните листа, изпълнени с боязън да не би да натиснат не този клавиш, който трябва, и с предубеждение към импровизацията, дори когато тя е задължителна. Затова техните изпълнения са разчитане на партитури, а не интерпретация.

В същия стил, но с по-слаби резултати, се изявиха д-р Марко Марков през 70-те години; Цветан Грозев с „Избрани речи“ от Демостен (1982), чийто превод трудно може да убеди когото и да било, че Демостен е най-великият оратор на древността; Румен Стефанов с „Гръцка история“ (1984) и „Сократически съчинения“ (1985) от Ксенофонт; Светлана Янакиева с „Избрани страници“ от Тукидид (1988); Петър Димитров с „История“ от Херодот (ч. I – 1986 и ч. II – 1990), чийто превод на „бащата на историята“ не стана в никакъв случай събитие, нещо повече, той е нестроен отглас на сладкодумното, изобилно и спокойно течащо Херодотово слово, допълнен с чудноватата приумица имената да бъдат транскрибирани не според утвърдената вече традиция, а така, както са в оригинала, та местността Киносарг да звучи Кюносаргес, митологичното чудовище Герион – Герюонес, а Евагор – Еуагорес. И така нататък, и така нататък.

Много по-лошо обаче стоят нещата, когато преводачите нямат нито културата, нито подготовката, нито добросъвестността на Ал. Ничев или Г. Батаклиев. На български излязоха няколко безобразни превода, апотеоз на лошото в описания малко по-горе сковаващ маниер на работа с античния текст. Такива – вече споменах – са сборникът „Антична поезия“ в прев. на Б. Георгиев (1970), „Държавата“ от Платон в превод на Ал. Милев (1974), „История на Пелопонес-

БАН-Институт за литература БИБЛИОТЕКА

ката война“ от Тукидид в превод на М. Мирчев (1979), и може би най-нескопосното и уродливо отроче на преводач от класически езици през II половина на XX век – „Исторически съчинения“, т. I и II от Гай Юлий Цезар в превод на Кост. Костакев (1991). Наред с тези безспорни провали на хора, специалисти в областта на класическата филология, през 90-те години се откроi едно ново явление: самозванството. По неизвестни причини господата Ст. Гечев („Палатинска антология“, 1994) и Г. Мицков („Сафо. Десетата муза: фрагменти и стихотворения“, 1994) решиха, че филологическата им подготовка в други области и езици е напълно достатъчна, за да се впуснат и на попрището на преводачи и тълкуватели на античната поезия. Смехотворните им преводи без съмнение са направени от други езици (най-вероятно новогръцки, съответно френски), но господата недобросъвестно са посочили, че са извършили чутовните си подвизи в борбата с античната поезия, превеждайки от езика на оригинала. И ако подобни филологически геройства са годни за домашна консумация или за проява на ерудиция пред приятелски кръг, излизането им пред широката читателска аудитория е акт на професионална недобросъвестност както от страна на самите преводачи, така и от страна на издателствата, извадили на пазара безспорен сурогат.

Често пъти съм си задавал въпроса на какво се дължи това буквоедство и тази аномалия на фона на хилядите книги качествена преводна литература от всякакви езици и епохи. Мисля си, че причината е, от една страна, в сляпото придържане към старите традиции на немската школа в класическата филология, към която двамата основоположници на този стил имаха пиетет, и от друга, в липсата на ориентираща традиция при старта им в превода. Те всъщност започват от нищото, след десет години на пълна липса на каквото и да било издание на античен автор. Преди тези десет години пък класиците са разпънати между буквалните подстрочници за учебни цели, където изобщо няма литература, и фриволните, на места преминаващи в свободно съчинение преводи на Александър Балабанов. Така изработеният стил се оказва стожерът, около който бива изградена философията на формалния, като че ли неуязвим за критика превод, който от известна гледна точка може дори да бъде назован „точен“.

Ала „педантичният“ превод вече е на изживяване. Новите поколения класици, както и цялата общественост, ценяща Античността, искат древното слово да **живее** в превода. И там, където античният човек се е смеел, и съвременният да се смее, там, където античният е изпитвал дълбоко вълнение, и съвременният да го изпитва, там, където за античния е звучало грубо и просташки, и за съвременния да звучи грубо и просташки и така нататък. Това изисква вчитане, вживяване в оригинала, въображение, виртуозно владеене на родния език, смелост за собствена интерпретация, намиране на адекватни форми за отразяване на същността, емоцията, подтекста, мелодиката, ритъма, красотата. Така, започвайки от „Характери“ на Теофраст в превод на Б. Богданов (1968), преминавайки през част от „Дванадесетте цезари“ на Светоний в превод на А. Николова (1981), през „Омирови химни“ в превод на Р. Константинова (1988), „Апология. Антология“ на Апулей в превод на Д. Бояджиев (1990), стигайки до сборника със съчинения за ораторското изкуство от Цицерон в превод на П. Стоянова (1992), до „Изповеди“ на Августин в превод на А. Николова (1993), и свършвайки с „Призракът“ на Плавт в превод на Д. Табакова (1994) и с „Нравствени писма до Луцилий“ от Сенека в превод на А. Шелудко (1994), пред нас е нова вълна, извървяла голяма част от пътя към „адекватния“ превод – превод, отда-

ващ дан на вярността към съдържанието и формата на оригинала, но и на специфичните изразни средства на българския език, близък до усещането на съвременния човек за литература, артистичен и звучен. Но до гениалните преводи от античните езици е още далеч.

Както е далеч до едновременното битие на различни преводи на едно и също произведение: „педантичен“, „артистичен“, „адекватен“, „експериментален“ и възможните междинни варианти. Само тогава би могло да има истинска конкуренция между преводачите, борба между школите, естетически диспут, възможност за избор пред читателя. И само тогава ще си проличи, че всяко древно произведение има право на многобройни прераждания и многобройни лица в съвременния свят и че интерпретацията му може да бъде като интерпретацията на Баховото творчество – колкото органисти, толкова варианти. Ненадминат е само този на Алберт Швайцер.

Ако човек съумее дистанцирано да погледне на периода от 50 години между 1945 и 1995 година в издаването на антична литература у нас, той навярно би отбелязал, че това е все пак един прощъпулник. За съжаление, от Освобождението до днес, повече от сто и десет години ние, българите, все още прохождаме в познанието за Античността и разглежданият период е част от общия твърде муден и вътрешно неособено мотивиран път към античната цивилизация. Интересът към нея е опосредствен и възниква в процеса на задълбочено изучаване корените на европейската цивилизация. Той не идва – както при човека от Западна Европа – чрез античните реалии, изобилстващи в неговата национална литература и култура, или чрез класическото гимназиално и университетско образование, което е изключително широко разпространено в Централна и Западна Европа. Ето защо този интерес у нас е привилегия на малцина високо образовани и начетени личности. Огромните хиатуси в нашата история, липсата на приемственост в културата ни, епигонското начало в нашите стремежи да догоним съвременната цивилизация са отдалечили неимоверно много българина от XX век от гражданина на древна Елада или древния Рим. Неизвървеният път към Античността не ни позволява и днес да извървим пътя към Европа. Може би превръщането ни в европейци ще има ясна дата в бъдещето – датата на превръщането ни в познавачи на Античността.

БИБЛИОГРАФИЯ

СТАРОГРЪЦКА ЛИТЕРАТУРА

СБОРНИЦИ

Хезиод. Теогония, Дела и дни; Омирови химни. Прев. Ст. Недялкова, Р. Константинова. С. Нар. култура, „Световна класика“, 1988.

Орфей. Химни, Аргонавтика. Прев. Г. Батаклиев. Пловдив, Х. Г. Данов, 1989.

ЕПОС

Омир. Илиада. Прев. Ал. Милев и Бл. Димитрова. С. Нар. култура, 1969.

Омир. Одисея. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. култура, 1971.

Сафо. Десетата муза: фрагменти и стихотворения. Прев. Г. Мицков. С. Сребърен лъв, 1994.

Химните на Орфей. Прев. Ал. Фол. С., 1994

ЛИРИКА

В: *Антична поезия*. Прев. Б. Георгиев. С. Нар.култура, „Световна класика", 1970.

В: *Старогръцка лирика*. Прев. Б. Георгиев. С. Отечество, 1985.

Палатинска антология. Прев. Ст. Гечев. С. Прозорец, 1994.

Анакреонтически песни. Прев. Доротея Табакова. С. Прозорец, 1995.

Палатинска антология, 17 века гръцка поезия. Прев. и подбор Ст. Гечев. С. Епсилон, 1996.

ПРОЗА

Платон. Пир. Прев. Г. Цанкова-Петкова С. Българска книга, 1946.

Аристотел. Поетика. Прев. Кр. Генов и П. Радев. С., 1947.

Езопови басни. Прев. Ал. Балабанов. С., 1947.

Езоп. Басни. Прев. Ж. Битев. С., 1947.

Езоп. Басни. Прев. Т. Сарафов. С. Нар. култура, 1967 (Пловдив, 1982).

Теофраст. Характери. Прев. Б. Богданов С. Нар. култура, 1968 (1980), (С. Планета 3, 1999) ,

Плутарх. Избрани животописи. Александър, Цезар, Агид, Клеомен, Тиберий Гракх, Гай Гракх, Антоний. Прев. Б. Богданов. С. Нар. култура, „Хермес", 1969.

Лукиан. Диалози. Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, 1971.

Платон. Държавата. Прев. Ал. Милев С. Наука и изкуство, 1974 („Философско наследство", Платон т. 3, 1981).

В: *Антични романи* (Лонг. Дафнис и Хлоя, Псевдокалистен. Животът на Александър Македонски, Лукиан. Истинска история). Прев. Б. Богданов С. Нар. Култура, 1975 (1976, 1981).

Аристотел. За поетическото изкуство. Прев. Ал. Ничев. С. Наука и изкуство, 1975 (Софи-Р, 1993).

Аристотел. За душата. Прев. М. Марков. С. Наука и изкуство, 1979.

Платон. Диалози. Т. 1. Прев. Г. Михайлов и Б. Богданов. С. Наука и изкуство, „Философско наследство", 1979.

Тукидид. История на Пелопонеската война. Прев. М. Мирчев, С. Наука и изкуство, „Световно историческо наследство", 1979.

Плутарх. Успоредни животописи. Прев. Б. Богданов и П. Димитров. С. Нар. култура, „Хермес" (първо и второ издание), 1981.

Демостен. Избрани речи. Прев. Цв. Грозев. С. Наука и изкуство, „Велики оратори", 1982.

Платон. Диалози. Т. 2. Прев. Г. Михайлов, Б. Богданов, П. Димитров. С. Наука и изкуство, „Философско наследство", 1982.

Платон. Избрани диалози (Ион. Протагор. Пиръ. Федон). Прев. Г. Михайлов и Б. Богданов, С. Нар. култура, „Хермес", 1982.

Хелиодор. Етиопска повест. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. култура, „Хермес", 1982.

Херодот. Исторически новели. Прев. Д. Гетов. С. Нар. Култура, „Хермес", 1982.

Прокопий. Тайната история. Прев. Ив. Генов. С. Нар. култура, „Хермес", 1983.

Юлиан. Писма. Прев. Вл. Атанасов. С. Нар. култура, „Хермес", 1983.

Ксенофонт. Исторически съчинения (Анабазис и Гръцка история). Прев. М. Мирчев и Р. Стефанов. С. Наука и изкуство, „Историческо наследство", 1984.

Диоген Лаерций. Животът на философите. Прев. Т. Томов. С. Нар. култура, „Хермес", 1985.

Ксенофонт. Сократически съчинения. Прев. Р. Стефанов. С. Нар. култура, „Хермес", 1985.

Лонгин. За възвишеното. Прев. Ив. Генов. С. Наука и изкуство, 1985.

Аристотел. Реторика. Прев. Ал. Ничев. С. Наука и изкуство, 1986.

Лукиан. Сатири и пародии. Прев. Вл. Атанасов. С. Нар. култура, „Хермес“, 1986

Марк Аврелий. Към себе си. Прев. Б. Богданов. С. Нар. куртура, „Хермес“, 1986.

Херодот. История. Ч. 1. Прев. П. Димитров. С. Наука и изкуство, „Световно историческо наследство“, 1986

В: *Три антични романа* (Ксенофонт Ефески. Аброком и Антия и Лонг. Дафнис и Хлоя). Прев. А. Кънева и Б. Богданов. С. Нар. култура, „Хермес“ (първо и второ изд.), 1987.

Артемидор Далдиански. Сънотадания. Прев. О. Радев. С. Нар. култура, „Хермес“, 1988.

Тукидид. Избрани страници. Прев. Св. Янакиева, С. Нар. култура, „Хермес“, 1988.

В: *Два любовни романа*. Прев. Д. Котова и Над. Радева. С. Нар. култура, „Хермес“, 1988.

Афоризмите на Хипократ. Прев. В. Николова. С. НБКМ, 1989.

Платон. Диалози. Т. 4. Прев. Ц. Бояджиев, Б. Богданов и др. С. Наука и изкуство „Философско наследство“ 1990

Херодот. История. Ч. 2. Прев. П. Димитров. С. Наука и изкуство, „Световно историческо наследство“, 1990.

Неизвестен. Животът на Александър, цар на македонците. Прев. Над. Генова. С. Нар. култура, „Хермес“, 1991.

Аполодор. Митологическа библиотека. Прев. М. Славова. С. Наука и изкуство, 1993.

Аристотел. Атинската полития. Прев. Цв. Паницидy и Хар. Паницидис. С. Хр. Ботев, 1993.

Езоп. Избрани Езопови басни. Прев. Л. Радоилска, С. Сонм, 1994.

Ксенофонт. Киропедия. Прев. Вл. Атанасов. С. Нар. култура, „Хермес“, 1995.

Аристотел. Политика. Прев. Ан. Герджиков. С. Отворено общество, 1995.

Аристотел. Топика. Прев. Ив. Христов. С. Захари Стоянов, 1998.

Аристотел. Физиогномика. Прев. Хр. Паницидис. С., 1998.

Епикур. За щастието. Прев. Хр. Данов. С., 1999.

Св. Василий Велики. Шестоднев и други беседи. Прев. Р. Тенев. С. Нар. Култура „Хермес“, 1999.

Епиктет. Наръчник за живота. Беседи. Прев. К. Гарелова. С. Кибеа, 2000.

Аристотел. Категории, гл. 5. Прев. И. Панчовски. С. Лик, 2000.

Аристотел. Метафизика. Прев. Н. Гочев, Ив. Христов. С. Сонм, 2000.

ДРАМА

Еврипид. Медея. Прев. В. Бешевлиев. С., 1946

Есхил. Прикованият Прометей. Прев. Н. Вранчев. С., 1946.

Софокъл. Едип цар. Прев. Д.Симидов. С., 1946.

Софокъл. Едип цар. Прев. Ал. Ничев. С.,1946

Есхил. Прометей. Прев. Г. Жечев. С., 1947.

Аристофан. Облаци. Прев. В. Бешевлиев. С., 1947.

Софокъл. Едип цар. Прев. В. Бешевлиев. С., 1947.

Софокъл. Антигона. Прев. Ал. Ничев. С., 1949 (1964-1977 и сл.).

Софокъл. Трагедии. Прев. Ал. Ничев. С. Изд. на БАН, 1956 (1982).

Есхил. Прикованият Прометей. Прев. Ал. Ничев. С., 1959 (1962, 1963, 1964, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976).

Аристофан. Облаци. Прев. Ал. Милев. С., 1962.

Есхил. Трагедии (Молителките. Персите. Седемте срещу Тива. Прикованият Прометей. Агамемнон. Евменидите). Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, 1967 (1982).

В: *Антични трагедии* (Есхил. Агамемнон. Хоефори. Евмениди, Софокъл. Едип цар. Електра, Еврипид. Електра. Вакханки). Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура „Световна класика“, 1977.

В: *Антични комедии* (Аристофан. Жените в народното събрание и Плутос). Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, „Световна класика“, 1978.

Еврипид. Троянки. Прев. Г. Михайлов. С., 1983

Аристофан. Комедии. Прев. Ал. Ничев. С. Наука и изкуство, 1985.
Еврипид. Рес. Прев. Ст. Гечев. С. Хр. Ботев, 1995.

РИМСКА ЛИТЕРАТУРА

СБОРНИЦИ

Римска литература. С. Отечество, 1988.

ПОЕЗИЯ

Вергилий. Енеида. Прев. Б. Тонков. С., 1940 (1979)
Лукреций. За природата на нещата. Прев. М. Марков. С., 1950 (1971).
В: *Антична поезия*. Прев. Б. Георгиев. С. Нар. култура, „Световна класика", 1970.
Овидий. Метаморфози. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. култура „Световна класика", 1974 (1981).
Вергилий. Буколики. Георгики. Енеида. Прев. Г. Батаклиев. С., 1980.
Хораций. Поетическо изкуство. Прев. Г. Батаклиев. С. Наука и изкуство „Естетика и изкуствознание", 1983
В: *Крум Димитров. Избрани преводи*. С. Нар. култура, 1984.
В: *Звезден венец. Римски поети*. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. култура, 1987.
Хораций. Събрани творби (Оди. Песен на столетието. Еподи. Сатири. Писма. Поетическо изкуство). С. Нар. култура „Световна класика",1992.
Овидий. Елегии. (Любовни елегии. Героини. Любовно изкуство. Средства против любовта. Тъги. Писма от Понта). С. Нар. култура „Световна класика",1994

ДРАМА

Плавт. Гърне. Менехмовци. Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, 1966.
В: *Антични трагедии* (Сенека. Едип). Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, „Световна класика", 1977.
В: *Антични комедии* (Плавт. Гърнето, Мъчният човек, Менехмовците, Войникът самохвалец и Теренций. Братята). Прев. Ал. Ничев. С. Нар. култура, „Световна класика", 1978.
Плавт. Призракът. Прев. Д. Табакова. С. Прозорец, 1994.

ПРОЗА

Петроний. Гощавка у Трималхиона. Прев. Г. Кацаров и Б. Геров. С. БАН, 1956.
Апулей. Златното магаре. Прев. Г. Батаклиев и П. Радев. С. Нар. култура, 1964.
Салустий. Заговорът на Катилина. Войната с Югурта. Прев. М. Марков. С. Нар. култура, 1972.
В: *Антични романи*. (Петроний. Гощавка у Трималхион и Апулей. Златното магаре). Прев. Г. Кацаров и Б. Геров, Г. Батаклиев и П. Радев. С. Нар. култура, 1975 (1976, 1981).
Ливий. История на Рим. Книга I. Прев. М. Марков. С. Нар. култура, 1978.
Плиний Млади. Писма. Прев. Н. Бакърджиева. С. Нар. култура, 1979.
Светоний. Дванадесетте цезари. Прев. Ив. Попова и А. Николова. С. Нар. култура, „Хермес", 1981.
Петроний. Сатирикон. Прев. Д. Бояджиев, С. Нар. култура, 1981 (1983).
Салустий. Исторически съчинения (Югуртинската война. История – фрагменти. Заговорът на Катилина. Писма до Цезар за държавата). Прев. М. Марков и Н. Георгиева. С. Наука и изкуство, „Световно историческо наследство", 1982 .
Цицерон. Избрани писма. Прев. Н. Георгиева. С. Нар. култура „Хермес", 1983.
Цицерон. Избрани речи. Прев. Вл. Атанасов, Д. Бояджиев, Н. Георгиева, Л. Йорданова. и др. С. Наука и изкуство, 1983.

Квинтилиан. Обучението на оратора. Прев. М. Порталски. С. Наука и изкуство, 1982 (С. Софи-Р), 1999) .

Плиний Млади. Писма. Прев. Н. Бакърджиева и В. Тодоранова. С. Нар. култура, „Хермес“, 1984.

Цицерон. Етически трактати. Прев. Ю. Филипова. С. Нар. култура,“Хермес“, 1984.

Авъл Гелий. Атически нощи. Прев. Вл. Атанасов. С. Наука и изкуство, 1985.

Курций Руф. История на Александър Велики. Прев. Н. Бакърджиева. С. Военно издателство, 1985.

Сенека. Избрани диалози. Прев. А. Николова. С. Наука и изкуство, „Философско наследство“, 1987.

В: *Три антични романа* (Неизв. автор. История на Аполоний, цар на Тир). Прев. А. Шелудко. С. Нар. култура, „Хермес“, 1987 .

Ливий. Достопаметни герои и деяния. Прев. С. Арсова и др. С. Нар. култура, „Хермес“, 1989.

Апулей. Апология. Антология. Прев. Д. Бояджиев. С. Нар. култура, „Хермес“, 1990.

Цезар. Исторически съчинения. Т.I и т. II. Прев. Кост. Костакев. С. Наука и изкуство, 1991.

Цицерон. За оратора. Брут, или за прочутите оратори. Ораторът. Прев. П. Стоянова. С. УИ „Св. Климент Охридски“, 1992 .

Свети Аврелий Августин. Изповеди. Прев. А. Николова. С. Нар. култура, „Хермес“, 1993.

Сенека. Нравствени писма до Луцилий. Т. I. Прев. А. Шелудко. С. Рива – АВС-90, 1994 (2000).

Цицерон. За държавата. За законите. Прев. М. Костова. С. Софи-Р, 1994.

Сенека. Нравствени писма до Луцилий Т. II. Прев. А. Шелудко. С. Рива – АВС 90, 1996 (2000).

Сенека. За благодеянията. За снизходителността. Прев. П. Стоянова. С. Рива, 2001.

Владимир Атанасов

ЕЗОП

Известното за този може би най-популярен автор от старогръцката литература, на когото се приписва създаването на баснята, е оскъдно и по-скоро легенда, сглобена в т. нар. „Роман за Езоп“ , много популярен в късната античност и Византия. Херодот го смята за фригиец, попданал в робство на о-в Самос и впоследствие освободен от господаря си Иадмон. Смъртта му в Делфи, където жреците го хвърлили от скалите, се споменава от Аристофан.

През всички епохи басните му са имитирани и превеждани. Така в Рим през I в. сл. Хр. Федър го превежда на латинскиа (fabulae Aesopeae), като в последната от петте си книги помества и свои басни, създадени по Езопов образец (fabulae Aesopiacae). Латинската версия на Езоповите басни ги прави достъпни за средновековна западна Европа, където те имат изключителна популярност. В новата европейска литература са преработвани и подражавани от Лутер, Лафотен, Крилов и др., а у нас – от П.Р. Славейков и Ст. Михайловски.

Върху преводите на Езоп през Възраждането съществуват сериозни и задълбочени изследвания. Настоящият преглед за този период се опира главно на високо компетентния и прецизен труд на Афродита Алексиева за преводната проза от гръцки през Възраждането[1], който се основава на печатни издания и ръкописи и критично обглежда всички студии по въпроса до момента. Авторката се опира и на резултатите от проучването на Александър Ничев върху Софрониевите преводи на Езоп[2].

На преводите от древногръцката литература е посветена първа глава на втората част „Художествен превод“[3]. Забележка 9 на стр. 115 дава много важното сведение за липсата на преводи на Езоповите басни в старобългарската литература. Само в два ръкописа от XVI в., Тиквешкия и Букурещкия, има споменаване за негово животоописание.

Първообразите на достигналите до нас възрожденски преводи са разделени в три групи:

1. Изданието на Езоповите басни на старогръцки по парижкото издание на Кораис от 1810 г.;

2. Новогръцкият превод на Йоанис Патусас от 1766 г. ;

3. „Еклогарият“ на Димитриос Дарварис от 1804 г.

Не може да се каже с положителност кога точно започва превеждането на Езоповите басни през Възраждането. Пръв е издаден преводът на Софроний Врачански през 1802 г., който обхваща 99 страници от Втория видински сборник. Много скоро след това – предполага се в 1812 г., е направен нов превод, запазен в билингвален ръкопис, който съдържа изцяло 120 басни (121. до полови-

[1] Алексиева, Афр. Преводната проза от гръцки през Възраждането, София 1987.

[2] Ничев, Александър. Софрониевият превдо на Езоповите басни, Годишник на Софийския университет, 57, 1963, I, 1-122

[3] Алексиева, Афр.., цит. съч, стр. 114 сл.

ната) на български и още 5 на гръцки, докато Софроний е превел 144 басни.

„Новогръцкият ръкопис“, твърди А. Алексиева, „който служи за първообраз и на двата превода (на Софроний и на неидентифицирания преводач) , е писан на език, в който са съчетани елементи на старогръцки, средногръцки и новогръцки преди всичко в разговорната реч. В него са допуснати преводачески волности, които го отдалечават до известна степен от старогърцкия оригинал. Характерна черта на превода в това отношение е модернизирането на някои антични понятия, най-често названия на антични богове, които се заменят с християнски монотеистичното понятие за бога. В повечето случаи, обаче, промените, които си позволява да направи Патусас, не променят смисъла на превода“[4].

Именно към Патусас се придържат, общо взето, и двамата преводачи. Промените, направени от тях, целят лесен прочит и за най-обикновена публика: разширяване с обяснение, синонимни допълнения, употреба на чуждици, особено на турски думи, някои граматични промени, преди всичко на глаголното време и лице и в числото на съществителното.

„Всички промени“, заключава авторката[5], „които двамата преводачи внасят в преводите си (независимо дали ефектът от тях е положителен или не), говорят не за обикновено текстуално превеждане, а за творческо отношение към преводаческата работа, за познаване на новогръцкия език и владеене на особеностите на съответните наречия, които преобладават в езика на техните преводачи. Макар и да са останали в ръкопис, те имат значение за нашата възрожденска литература, от една страна, че са първите преводи на Езоповите басни и, от друга страна, че са написани на новобългарски език, който тогава все още се създава. Това още повече увеличава степента на тяхната достъпност.“

Може да се смята, че „Рибният буквар“ на д-р Петър Берон за пръв път предлага в печатен вид на българския читател – и млад, и стар – Езопови басни, по-точно 18 от тях. В съгласие с композицията на първообраза, „Еклогарион грекикон“ на Димитриос Дарварис[6], те са разположени в раздела „Басни (тимисили)“ и са оформени според вида им у Д. Дарварис с поуката като заглавие – сентенция.

Според Афр. Алексиева качества на превода са свобода, без загуба на стегнатостта на мисълта и използването на разговорен език . И все пак, според нея, не само „Еклогарион“ е източник на д-р П. Берон, тъй като общите елементи с басните от превода на Й. Патусас дават основание да се мисли, че той е бил известен на съставителя на „Рибния буквар“.

През 1835 г. в Крагуевац е издадено „Славеноболгарское детоводство“ – енциклопедичен учебник в две части от Емануил Васкидович и Неофит Бозвели. 20-те поместени тук басни са преведени от „Еклогарион“ на Дарварис, като са използвани и старогръцкото издание на Кораис и преводът на Й. Патусас. Н. Бозвели, чието дело е тази част, от една страна запазва поуката в заглавието в сентенциозен вид. От друга страна, той си позволява известна свобода, като увеличава сбитостта на фразата и променя някои персонажи. Езикът му е съобразен с образователните цели на книгата – облегчен е от чуждици, а е обогатен с разговорни и народни изрази[7].

---

[4] пак там, стр. 117

[5] пак там, стр. 120.

[6] Сведението за Д. Дарварис е по цитираната монография на Афр. Алексиева, стр. 54

[7] Алексиева, Афр. цит . съч., стр. 74 – 75

Превеждането от старогръцки, чието познаване е резултат от развитието на образованието у нас, започва към 40-те години на XIX век. Преводи на Езоп от този език подготвят двама отлични негови познавачи – Неофит Рилски и Райно Попович. Неофитовият превод, завършен през 1837 – 1838 г., е останал в ръкопис. Печатно негово издание е излязло под името на Йоан Емануилович в Белград през 1852 г. „ В случая „ изтъква Афр. Алексиева“ не бива да се говори за литературна кражба в истинския смисъл на думата, ако вземем под внимание особеностите на момента“[8]. А те са свързани с наложителната необходимост много бързо българинът да се запознае със световните културни и литературни ценности.

Преводът на Неофит Рилски поради преобладаването на черковнославянския и много точното придържане към оригинала, дори в граматично отношение, прави използването му ограничено в кръга на по-просветената публика. Опитите на Й. Емануилович за някои промени в тях са, според Афр. Алексиева, неумели и от тях преводът само губи. Райно Попович е работил дълго време върху своя излязъл през 1854 г. превод на Езоповите басни на „прост език“, е. т. на новобългарски – вероятно най-малко дванадесет години. Той използва две издания на старогръцки – на Кораис и едно от 1813 г., като в началото вмества кратко предисловие за автора. Най-важният принцип на неговата преводаческа работа е да направи текста разбираем и достъпен. Оттук и разширяването на текста с обясняване, дори дообясняване на поуките, използването на синоними в скоби – между другото, както отбелязва авторката, често явление в преводаческата практика през Възраждането. Езикът му е говорим и достъпен.

Късното излизане на този превод е причина да се наложи преварилият го с две години „Басенник“ на П.Р. Славейков[9]. Съставянето на сборника е продиктувано както от нуждите на обучението, за което Езоповите басни винаги са били много подходящи, така и от интереса на писателя към фолклора въобще. За разлика от предходниците си, обаче, Славейков не приема едно единствено издание като основа на своето. Макар и повечето басни да са от споменатото издание на Кораис, преводачът използва и „Еклогарион“ на Дарварис – пряко или косвено с посредничеството на „Рибния буквар“. В деветте заети оттам басни е запазена лаконичната форма, която им е предал П. Берон[10], а промените се състоят главно в промяна на глаголите в преизказно наклонение и в отбягването на архаизмите. Използвани са и преводите на Н. Бозвели в „Славеноболгарское детоводство“, като и тук промените са в посока съобразяване с разговорния език.

Но Славейков е използвал и други източници, които преводачите до него не са вземали под внимание. Така от „Лесен буквар“, издаден в Смирна през 1834 г., в който са включени басни не само от Езоп, а и от други автори, той е заел 19, а от неизвестен източник – 9 басни. В стих се явява и много популярната басня „Петел и елмаз“ по Федровата Pullus ad margaritam (3, 12), която Славейков дава и в края на диалога си „Парите или науката. Препирня между двама съученици Петър и Михал“. Въпреки че използва различни основни текстове, той успява да ги сведе до цялост чрез един вид триделна композиция – оригинално заглавие, наративна част, поука. Поради свободата на Славейков при обаботва-

[8] пак там, стр. 121 сл.

[9] Езопови басни, превел и наредил Петко Р. Славейков, Букурещ 1852.

[10] Алексиева, Афр., цит. съч., стр. 127 сл.

нето на материала би могло да се твърди, че той стига в някои басни до съавторство, т.е. че при него може да се говори за авторизиран превод[11]. При него има и този елемент на побългаряване, който се засилва в преводите на белетристичните творби от средата на XIX век. Преводаческата работа на Славейков върху Езоповите басни продължава и по-късно, когато той превежда в стихове – т.е. един вид във Федрова трактовка, някои от тях, известни вече в проза.

„Възрожденските преводи на Езоповите басни" заключава Афр. Алексиева" показват непрестанно обогатяване на преводаческия опита на българските книжовници в областта на този жанр. Докато първите преводачи са се задоволявали да следват един определен оригинал, преводачите от по-късния период увеличават броя на използваните първообрази, без да отминават незабелязани някои по-известни и по-разпространени преводи на свои предшественици. От друга страна, първите преводачи се придържат до голяма степен към оригиналите и внасят изменения преди всичко от лексикален характер. Постепенно тази зависимост намалява. Това довежда до известна свобода, изразена в стягане на оригиналния текст и поднасянето му на читателя в сбита, лаконична форма, с избягване на чуждици и употреба на изрази от разговорната реч, а по-късно и в съчетаване на елементи и образи от различни оригинали. Тъй като през Възраждането книжовният ни език се намира в процес на създаване, едни от книжовниците превеждат Езоповите басни на език, в който преобладават особеностите на едно или друго наречие, а някои – на черковнославянски. В първия случай те са принудени да създават нови думи чрез взаимодействане или буквално превеждане на използваната в гръцките оригинали лексика, а във втория случай – да превеждат на език, непонятен за голяма част от възрожденските читатели, което намалява значението на преводите като занимателно художествено четиво"[12].

В статията си „Баснята в българската възрожденска литература"[13] – принос към историята на литературните жанрове в България Юлия Николова доуточнява, че голямото използване и влияние на Езоповите басни продължава до края на 50-те години на XIX в., след което превес добиват руски и френски баснописци.

След Освобождението престава използването на новогръцки като език-посредник, за да се мине основно към превеждане от оригиналния старогръцки – задължителна част от класическото образование в новоосвободена България. В края на XIX век не липсват, обаче, и преводи от руски: на Ар. Евалд (Хасково 1891), на Хр. Драганов (Враца 1898) със 76 басни от руския превод на В. Алексеев. Не е посочен оргиналният език, от който е направен преводът на 106 басни от Н. Ц. Влахов (Ловеч 1898), на „Избрани басни от Езоп" от Н. Лазаров (София 1938). Не е посочен преводачът на „Езоп. Басни." (София 1941).

В този период твори оргиналният български баснописец – Стоян Михайловски. В критическото издание на басните му[14] Иван Богданов коментира: „Докато се движи в сферата на т.н. „Езоповска традиция" и дири сюжети в богатите откъм културен и художествен опит френска и древнокласически литератури, Михайловски успява да постигне съвършени образци на басни". Пряко Езопово влияние или с посредничеството на Федър, Лафонтен и Крилов се разчита в де-

[11] пак там., стр. 129 сл.

[12] пак там, стр. 137

[13] Николова, Ю., Баснята в българската възрожденска литература, сб. За литературните жанрове в българскотоВъзраждане, София 1970, стр. 209 сл.

[14] Михайловски, Стоян, Събрани басни, София 1939, стр. 6

сетина измежду тези творби, Някои са свободна преработка, напр. „Свиня и лъвица“, построена по „Лисица и лъвица“, „Магаре и богомолци“, написана под влияние на Езоповата басня № 266 по изданието на Шамбри[15]; „Череша и къпина“ е по „Славей и ластовица“; „Магаре и въглищар“ е разработена по един приписван на Езоп текст; пак на Езоп се приписва и основният сюжет на „Овца и овчар“. „Гарван и орел“ и „Магаре в лъвска кожа , са вероятно, взети непосредствено от Лафонтен, макар да се явяват и у Шамбри.

През 20-те години е издадено сборниче малко по обем – 50 басни, но от забележителен познавач и laudator на старогръцката литература – Александър Балабанов. Първото му издание е през 1924 г., а второто – през 1947 г. Снабдено е с жив и увлекателен увод-размишление върху жанра. Преводачът изрично указва използваното от него издание – най-доброто за момента – на К. Халм от 1911 г. [16], което съдържа множество тексткритични забележки. Пак то е използвано и в българското издание от 1947 г., въпреки наличието на допълненото второ издание на Халм от 1929 г.

Подредбата на басните е явно дело на съставителя и преводача. Трактовката на текста издава стремежа той да бъде сведен до най-голяма стегнатост, до прост разказ, защото, по виждането на автора „Баснята е басня, за да бъде много къса, много проста, да има само необходимите думи, да не разправя нищо повече от това, което ѝ трябва, за да каже какво е станало; ...баснята само съобщава някои факти, обикновено невъзможни“[17]. Затова Ал. Балабанов не включва никъде поуките, които изрично присъстват като елемент в следваното от него издание на Халм. Тази волност е единствена по рода си във всички преводи на Езопови басни; тя отсъствува и в авторските басни на Славейков и на Михайловски.

Заглавията са общо взето запазени, но има необясними (като се има предвид познанията на преводача) смени на персонажи – напр. в басня 11 чаплата е заменена с щъркел; басня 10 (Халм 179) с оригинално заглавие „Тръстика и маслина“ тук става „Дъбът и тръстиката“ – или под влияние на Халм 179, където дъбът е персонаж, или по аналогия на Славейковата „Дъб и тръст“[18].

Системно се изпущат и присъстващите в текста по Халм (било в пряка, било в непряка реч) автокоментари на пострадващите поради осъдителните си качества персонажи. Напр. в „Тръстика и маслина“ воплите на поваленатa маслина, монологът на неразумния кон във 2. басня, съжалението на сърната в 13. басня.

Стремежът към лаконичност дава на места чудесни резултати, като напр. отговора на гордата с едничкото си чедо лъвица към лисицата:“Едно, но лъв“. Отлично звучат и непринудените разговорни думи, изрази и възклицания, добре намерените разрешения за предаване на глагола μέλλω.

Но необясними са съкращенията и пропуските, от които особено голям е този в края на 2. басня, „“Магарето и конят“. В басня 31 „Комарът и лъвът“ са съкратени началото – монолог на комара с подигравки към лъва – и завършекът, също както и в басни 31., 32., 35; съкратен и променен е и краят на басня 12 „Мравка и гълъб“.

---

[15] Chambry, E., Esopre, Fables. Paris, Les belles lettres, 1927,

[16] Halm, C., Fabulae Aesopiacae, Lipsiae 1911

[17] Езоп, Басни. Прев. Ал. Балабанов, София 1924, 1947, стр. 5-6; 7

[18] Славейков, П.Р., цит. превод, стр. 28

Пропуски и замени – по-малки по обем, но не без значение в толкова кратката баснена форма – има във „Вълкът и лъвът“ (3. басня: „овцата“ вм. „моето си“; „Децата на селянина“ (4. басня: без „А когато те изпълнили заръката“, р. 6); „Говедарят и лъвът“ (5. басня: без „Като стигнал до една горичка“, р. 5).

Много странна промяна е направена в басня 25. „Тръбата“. Вместо тръбач, както е според старогръцкия текст, действа и вика тръба. Вярно, че много поефектен е един разговор между нея – предмета и враговете, но все пак старогръцкият текст дава диалог между хора. Би могло да се допусне, че тази промяна се дължи на подвижността и игривостта на преводаческата фантазия на А. Балабанов. И тъй като жанрът е отворен, тъй да се каже, всъщност с тази привидно малка промяна се получава една нова басня. Т.е. тук Ал. Балабанов вече е сам баснописец, а не преводач. За тази тенденция говори и липсата на точен текстов оригинал на 23. басня: следователно тя е по-скоро Езоповска, но не и Езопова басня. Липсва сред старогръцките текстове и образецът на последната, 50. басня „Мишките и звънеца“. Към същия тип – авторска басня – би могла да се причисли и б. 46 „Планината ражда“, за чиято основа може да се сметне латинската сентенция по гръцка податка, спомената у Хораций (Поетическо изкуство, ст. 139)

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus,

и разработена от Федър (IV, 23).

Волност е проявена на места и по отношение на предварително изрично заявения принцип на лаконичност. Вмъкват се малки разширения на текста , напр. в средата на басни 12., 15., но най-голяма е метаморфозата на 24. басня „Лисицата и кърлежите“. Допълнено е действието (добавено „от вълните и сетне изхвърлена), мотивировката за поведението на лисицата (добавено „защото водата наоколо била дълбока“), определението към кърлежите (добавено „които ѝ изсмукали почти всичката кръв“), чувствата и действията на таралежа (добавено „как страда лисицата“, „и да преплува до нея“). Така че малкият разказ в Халм 36 е добил нов обем, в който е отразен интересът на преводача към тази басня, криеща възможност за влагане на остър политически подтекст.

Много свободна трактовка са получили и 48. басня „Сянката на магарето“, приписвана на Демостен (Халм 339) и 49. басня „Овчарчето и вълкът“, у Халм 353b „Овчар шегобиец“. Всъщност последната е по-скоро според известната ни „Лъжливото овчарче“, а не според старогръцкия текст.

От направения преглед може да се заключи, че в сборничето Ал. Балабанов се проявява както като преводач, така и като автор на басни. Сякаш неговата природа, необикновено богата, импулсивна и винаги търсеща оригинални разрешения, започва да усеща като ограничение съобразяването с основния текст – и избликва извън него. И все пак някои от неговите волности минават вече в категорията на грешките, а и авторитетът му може да подведе читателя. Затова и при използването на този сборник трябва да се имат предвид волностите в него.

Между двете издания на това сборниче, в 1941 г. излиза преводът на Ж. Битев[19], в който няма нито увод, нито някакво указание за използвания основен старогръцки текст. Но сравнението с текста на Халм показва, че преводачът се е опирал именно на него, като е запазил и подредбата на басните, които са на брой 91, повечето непреведени от Ал. Балабанов.

Фактът, че основа е това авторитетно издание, говори за амбизиозните и сериозни, по начало, намерения на преводача. За съжаление, това остава само ка-

[19] Езоп. Басни. Прев. Ж. Ботев, София 1941

то добро намерение – лошото качество на преводите в този сборник го правят почти неизползваем – действително за съжаление, тъй като той би могъл добре да допълни Балабановия превод.

Много малко от басните или части от тях могат да се приемат без резерви, напр. „Сърна и лъв“ (стр.21), „Страхливият ловец“ (стр.22), „Делфин , китове и кротуша“ (стр.19), малка част от разговора между елена и лисицата („Лъв, лисица и елен“, стр.45), сполучливо намерения израз за невнимание към дивото „което още не се е задало“ („Славей и сокол“, стр. 7).

Но много, много повече са недостатъците.

Сред по-малките от тях са разширенията в текста или в заключението-поука (в „Орел и лисица“, стр. 5, „Три вола и лъв“ стр. 15-16, „Бор и къпина“ стр. 20, „Вълк и коза, стр. 52-53). В „Елен и лъв“ (стр. 20) се добавя цяла зоологическо-астрологическа сентенция: „Защото силата на елените е в краката им, а тази на лъвовете в тяхното сърце“. Открива се и обратното – пропущане на текст.Напр. в „Прилеп,къпина и чайка“ поради такъв пропуск въобще не се разбира, че героите са отплували с кораб за търговия

На много места езикът е небрежен, грапав и тромав: „гримаси“ вм. „преструвки“ („Котка и мишки“, стр. 9); „нахранване“ вм. „отхранване“ („Магаре и коза“, стр. 10); „встрастност“ вм. „пристрастеност“ („Астроном“, стр.14); „той се успокоил от виното“ вм. „изтрезнял“ („Жена и пияница“, стр.17), „започна да имитира смъртта „ вм. „започна да се прави на умряла“ („Котка и мишки“, стр. 9) и много други.

Още по-досадни са грешните преводи, и то не само на една или две думи, а на цели пасажи , като при това се стига до напълно погрешно разбиране на текста или до неразбираем текст. Неразбрана е останала и поуката в „Магаре и коза“. Вместо „Който крои другиму коварства, сам става причина за собствените си беди“ (както е верният превод на Тодор Сарафов[20]) ето новата версия: „Този, който лукавствува против ближния, става първа жертва на нещастието му“. В „Лисица и маймуна“(стр.13-14) се достига до невероятната ситуация благородството да се доказва с произход от деди, освободени роби!

В „Орел и рогач“(стр.6-7) е направено пълно размяна в ролите на орела и бръмбара рогач: вместо, както е в Езоповия текст, бръмбарът да хвърля топчици от кал, при Ж. Битев орелът прави това – и преводачът го превръща в детеубиец. Разменени са действията на свинята и овцете в едноименната басня: „овцете я надминаха с блеенето си“, докато всъщност се говори обратното. Незнайно защо баснята „Негър“ (стр.8) завършва с мъчното за разгадаване „и накрая го върна болен по силата на безпокойствието“. Обезсмисляне е „постигнато“ във „Вълк и коза“ (стр.52-53), където напълно неразбираеми остават репликите на вълка, също както и във „Воловар и лъв“ (стр.26-27), където получател на жертвения дар става воловарът, а не Зевс.

Някои пасажи са направо безумни и абсурдни, както в „Петел и невестулка“ (стр.9): „Е, добре! Извика невестулката, ти имаш красиво тяло, но аз не ще остана винаги млад за всичко това. И тя го разкъса“. Поучението в същата басня е инвенция на преводача: „Тази басня учи, че едно лошо създание, решено винаги да прави злини, докато то не може да има хубава маска, прави го с открито лице“.

Но може би връх на абсурда е „Афродита и грозният роб“ (стр. 11), басня,

[20] Езоп. Басни. Прев. Тодор Сарафов, София 1967, стр. 23,

чието гръцко заглавие е „Афродита и грозната робиня“. По напълно незнайни причини тук родът е променен, а оттук и баснята. Тя заслужава да бъде цитирана изцяло поради нейната невероятност.

„Един грозен и лош роб бе обикнат от господаря си. С парите, които получаваше от него, той се накичваше с брилянти и съперничеше и на най-хубавата му метреса. Тя редовно правеше жертвоприношение в чест на богинята Афродита и благославяше, за да бъде винаги красива Но Афродита се появи на сън на робът и му каза: Не ме карай винаги да ти угодя, за да те намеря красив, защото аз съм разсърдена с тоя човек, който ти правиш красив“.

Не бих искала да отмина и поуката, която за мене остана загадка: „Не трябва да се оставяме да бъдем ослепявани от слепия, когато човек се обогатява от посредствени работи, даже когато той е без щастие и красота“.

Дори ако не се прави сравнение било с гръцкия оригинал, било с правилния превод на Т. Сарафов[21] се вижда, че всъщност текстът излиза отвъд всяка смисленост. Така че сборникът на Ж. Битев трябва да се разглежда като един вид непрепоръчителен преводачески куриоз.

През 1982 г. издателство „Христо Г. Данов“ преиздава излезлия през 1967 г. най-пълен, до този момент, корпус на Езоповите басни в превод на Т. Сарафов под редакцията на проф. Г. Михайлов. В предговора си преводачът изрично споменава, че използва гръцкия текст според изданието на Шамбри, тъй като в него „е направена тъкмо отсявка на тези, които са свързани с името на други художествени творци, за да остане, доколкото е възможно, това, което се приписва на Езоп (в същност анонимното, изградено в проза)... Българското издание предлага превода на басните на Езоп, а не на „Езоповите басни“. ...Българският читател ще има в ръцете си оцелелите басни на Езоп, във вида, в който ни ги предава античната традиция и модерната тексткритика..“[22] Но в предговора не се изяснява принципът, по силата на който не са включени 6 басни от изданието на Шамбри: басни 19. „Езоп в корабостроителницата“, 25. „Рибарят, едрите и дребните риби“, 96. за оратора Демад, 97. и 98. – за Диоген, 112. – „Колесницата на Хермес“ , и е прибавена една, популярната „За сянката на магарето“, която се намира и у Балабанов и е взета от изданието на Хелм, където се посочва, че Демостен я е разправил на неразумните атиняни.

Подредбата на басните следва строго Шамбри с изключение на замяна на басни 96., 97, и 98. с 356., 357. и 358. Заглавията са също точен превод по това издание, с изключение на малкия пропуск „... и маслината“ (басня 248.) и неполучливото „Божество“ (басня 128.) Би трябвало да се намери по-точно попадение в поантата – че божеството не е достатъчно силно, а го почитат богато и пребогато – и в такъв смисъл би било по-уместно предложеното във френския превод „Полубожество“.

В проза са преведени дори и тези басни, които у Шамбри са редактирани в ямбичен сенар, т.е в „по-Бабриева“ или „по-Федрова“ форма. Такива са басни 72. „Воловар и лъв“, 219. „Вълк, горд от собствената си сянка, и лъв, 239. „Пол-

[21] пак там., стр. 24

[22] пак там, стр. 13

ската мишка и градската мишка“, 276. „Магарето, което ядяло тръни, и лисицата“, 313. „Овчарят, който вкарва вълк в кошарата, и кучето“, 95.(у Шамбри 357.), „Бълха и човек“, 96. (у Шамбри 358.) „Бълха и вол“.

Като цяло преводът е точен и съвестен. В по-малките по обем текстови единици се срещат чудесни хрумвания,напр. „..взели та се скрили по дупките си (за гр. ἔδυον, басня 13., „Котка и мишки“) или „Козата изостанала, улисана в някаква сладка паша“ (б.15, „Коза и козар). Те са по-чести при кратки номинални фрази или отделни глаголи. За тях често са намерени сполучливи съответствия с разговорно или фолклорно звучене, като в сравнение със старогръция оригинал има повишение на интензивността до допустима степен:“ Орелът ... отмъкнал пламтящия дроб“, „Втурнала се лисицата и ...излапала всичките“,(басня 3. „Орелът и лисицата“);или басня 4: „... и щом видял орелът да връхлита ...“, „дребната гадинка“ (τὴν μικρότητα); „налетяла на овена“(басня 5. „Орел, гарга и овчар) или обръщението „А бе, човек! (б. 2 „Продавачът на статуи“ (= гр. ὦ οὗτος). По-тежко и по-сложно се изграждат по-големите синтактични цялости, в които сякаш има тенденция за преминаване към подчинителна връзка,напр. „Че ако ти можеш да ми натрупаш много благовидни оправдания, това съвсем не значи аз да остана съвсем гладна“ (б.12, „Котка и петел“)“ вм. много по-лекото и напълно възможно: „Ти можеш да ми.натрупаш много благовидни оправдания, но това съвсем...“.

Пропуски не се откриват, с изключение на омекотяващите междуфразовия контакт връзки καί и δέ. Дребни грешки, възможни при всеки превод и за всеки, дори най-педантичния преводач, има и тук, напр. „.. не ще те доближим“ вм. „няма да изляза“ (басня 13., „Котка и мишки“), „породиста“ вм. „плодовита“ (басня 11. „ Длъжникът атинянин), „ваятел“ вм. „актьор“ (басня 41.,“Лисица и маска“). По-неприятно е напр. повторението на грешка, направени вече в превода на Ж. Битев и довеждаща до нелогичност цялата 37. басня „Лисица и маймуна, споредещи за благородство“. Това са думите на маймуната:“Как да не плача, когато гледам гробовете на моите деди – свободни и роби?“ вм. „... гробовете на толкова много освобожденци (или либертини) и роби на моите деди!“

Поуките са, общо взето, точно предадени, но за отбелязване е отбягване или неследване на основния текст , когато той е с християнско звучене. Особено очебиен е случаят с басня 19. „Петли и орел“ с измисленото поговорчно „Разумна скромност – сигурна победа“, докато и у Халм, и у Шамбри е дадена, в явно късна версия, поука : „Баснята показва, че Господ се противи на горделиви, а на смирени дава благодат (1 Петр. 5:5; Иак. 4:10)“. Макар че божието възмездие (басня 3. „Орел и лисица“) може да се тълкува съвсем езически, все пак предпазливо е завоалирано с „възмездието свише“. И тъй като първото издание на този превод е през 1967 г., то най-вероятната причина за тези промени е съобразяването със съществуващата, макар и не изразена в изрична писмена форма, цензура.

Вече в друго време е направен последният от преводите на Езоповите басни, този на Любомира Радоилска[23] в подбор на Тодорка Минева. При избора на 90-те басни, както твърди съставителката, ръководещо е било желанието да бъдат подбрани най-известните от тях, като едновременно с това бъде представено разнообразието от теми и типажи в Езоповото творчество. Не се споменава за вече направения основен превод на Т. Сарафов, за съществуването на из-

[23] Езопови басни, прев. Любомира Радоилска , София 1994, изд. Сонм

вестна традиция в превода на този жанр, при който има нужда не толкова от преповтаряне на предаденото от Възраждането насам, а запознаването на българския читател с останалото извън вниманието на досегашните преводачи.

Впрочем такова допълняне наистина е направено със следните басни, които липсват у Т. Сарафов, общо 16:

1. „Детето, което ловеше скакалци“ (стр.8);
2. „Свиня и лисица“ (стр.21) – вариант на „Свиня и овце“ (превод на Т. Сарафов. стр. 52);
3. „Басня за щурците и мравката, която приканва младите да се трудят“ (стр. 30) – друга версия на едноименната басня;
4. „Басня за жабара, чиято поука е да се мисли предварително“ (стр.34) - друга версия на „Жабата лекар и лисицата“ (превод на Т. Сарафов, стр. 43);
5. „Земеделец и магаренца“;
6. „Басня за щъркела, която препоръчва да избягваме обществото на злодеите“ (стр. 38);
7. „Стършел и змия“;
8. „Еленче и елен“ (стр. 40);
9. „Щурец и човек“ (стр. 44);
10. „Войник и гарван“ (стр. 48);
11. “Пътници и дърва“ (стр. 49);
12. „Басня за маслината и смокинята, която препоръчва на младежта разсъдителност“ (стр. 59);
13. „Глава на семейството и моряци“ (стр. 56);
14. „Магаре и вълк“ (стр. 57);
15. „Дете, баща и нарисуван лъв“ (стр. 58);
16. „Басня за коня, която подтиква към размисъл за човешката участ“ (стр. 65).

Буди недоумение разширяването на някои заглавия с включване и на поуката, като се създава неравномерност в поднасянето на басните на читателското внимание, още повече, че нито Шамбри, нито Халм предлагат подобна трактовка.

Подборът на басните не е удачен като тип версия. Те са в много случаи късни школски преработки, та дори и кръстоски от няколко подобни, напр. „Полската мишка и градската мишка“ (стр. 27) или „Гарван и лисица“ (стр.30). Както показа сравнението с изданието на А. Хаусрат[24], посочено като основа на превода, всъщност много често са използвани късноантични версии на Доситей и Афтоний (IV/V в.сл.Хр.).

В повечето случаи познатите текстове са съкратени. В това сбиване баснята се обезцветява и загубва живостта и поантата на разказа. Освен това са направени необясними промени. които липсват дори в съкратените старогръцки версии. Така напр. в края на „Баснята за лъва, която препоръча да се предпочита добродеделта пред порока“ обяснението „защото следите на жертвите изобличаваха неговото пресъпление“ отменя напълно поантата, решаващият момент в отговора на лисицата: че всички следи водят само навътре.

Преводачката, на която, без съмнение, не липсва дарба, е положила усилия да овладее текста и да го направи по-близък до читателя. Липсата все пак на преводаческа практика у нея и на критично редакторско око са довели до грапавини и несръчности, които не би трябвало да се допущат, но за съжаление напоследък поради небрежност се множат в изданията на класически текстове.

[24] Hausrath, A., Corpus Fabularum Aesopiacarum, Lispiae 1959

Настоящият преглед би бил непълен, ако не се спомената изданията за деца, поне тези, които са най-популярни. А това е авторизираната преработка на А. Каралийчев с илюстрации от Илия Бешков „Едно гърне старо злато“[25] и малкият сборник „Еленът и изворчето“[26] – 8 басни, преразказани от Рени Карастоянова и илюстрирани от Александър Поплилов, а именно: „Лакомото куче „ (= „Кучето и мръвката“, басня 181. на стр. 85 от превода на Т. Сарафов), „Заяк и костенурка“, „Кон и магаре“, „Лъв и мишка „„ „Еленът и изворчето“ (= „Елен на извора и лъв“, басня 100. на стр. 56 в превода на Т. Сарафов), „Котаракът и мишките“, „Куче, петел и лисица“, „Врана и орел“.

Тук текстът е разчупен и олекотен с много пряка реч и с раздвижване на персонажа. Фабулата е следвана, общо взето вярно, като по-забележима промяна в „постановката“ е направена в 1. басня ,където протагонистът – кучето не плува, както у Езоп, а минава по моста. И понеже поуката като заключение липсва или е вплетена в монолога на някой от персонажите на самия край, басните се превръщат в приказка, на която разказвачът може да прикачи завършек, какъвто си пожелае.

Направеният преглед доказва, че основният корпус от Езопови басни вече е на разположение на българския читател и онова, което предстои да се направи в бъдеще, е той да бъде разширен по най-новото издание на А. Хаусрат, така че да се даде възможно най-пълната картина за този жилав жанр с неговата хилядолетна история.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алексиева, Афр. Преводната проза от гръцки през Възраждането, София 1987
2. Николова, Ю., Баснята в българската възрожденска литература, сб. За литературните жанрове в българското Възраждане, София 1970, стр. 209 сл.
3. Ничев, Ал. Софрониевият превод на Езоповите басни, ГСУ, ФФ 57, 1963, 1, 1-122
4. Михайловски, Ст., Събрани басни, под редакцията на Ив. Богданов, София 1939
5. Corpus Fabularum Aesopiacarum, ed. A. Hausrath Lipsiae 1959
6. Esope, Fables, trad. Chambry, E., Paris, Les Belles Lettres, 1927
7. Fabulae Aesopiacae, ed. C. Halm , Lipsiae 1911 , 1927

Преводи

1. Превод на Софроний Врачански : в третата част на Втория видински сборник - Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методи" (НБКМ), ръкописно-документационен сектор N 1090.
2. В "Берон, П., Буквар с различни поучения, Букурещ 1824 (фототипно издание)".
3. В "Славеноболгарское детоводство", Крагуевац 1835
4. Превод на Неофит Рилски - ръкопис в библиотеката на Рилския монастир (НМРМ), ръкопис N Л 4/25.
5. Езопови басни, превел и наредил Петко Р. Славейков, Букурещ 1852
6. Басни Езопова. Прев. И. Емануилович. Белград 1852

---

[25] Каралийчев, Ангел. Едно гърне старо злато. Безсмъртните басни на Езоп , София 1938
[26] Карастоянова, Рени, Еленът и изворчето, София 1961

7. Есопа фригийскоаго баснотвореца басни или приказки. Прев. Райно Попович, Белград 1854
8.. Езопови басни. Превод от руски на Ар. Евалд , Хасково 1891
9. Поучителни басни. Превод на Н.Ц.Влахов, Ловеч 1898
10. Избрани басни. Превод на Хр. Драганов от руския превод на В. Алексеев, Враца 1898
11. Езопови басни. Превод на Ал Балабанов, София 1927 (1. изд.), 1947 (2. изд.)
12. Избрани басни от Езоп. Превод на Н. Лазаров, София 1938
13. Езоп. Басни , превод на Жоро Битев, София 1941
14. Езоп. Басни. София 1941
15. Каралийчев, А. Едно гърне старо злато. Безсмъртните басни на Езоп , София 1938
16. Карастоянова, Р. Еленът и изворчето, София 1961
17. Езоп. Басни. Превод на Т. Сарафов, Пловдив 1967 (1. изд.); 1982 (2. изд.)
18 Радоилска, Любомира. Езопови басни, София 1994, изд. Сонм

Анна Николова

ОМИР

Епическите поеми, достигнали до нас под името на Омир (въпреки големия Омиров въпрос[1]), са първият писмен паметник на старогръцката литература, с което се явяват и начало на европейската литература като цяло. С „Илиада“ и „Одисея“ завършва елинската устна традиция, която започва от родовата община, минава през микенската епоха и достига до т. н. геометрична епоха. Така Омировият епос носи в себе си реликти от историческия опит на тези три епохи – не само на нивото на отразените в творбите събития и културни реалии, но и на езиково ниво, което позволява да говорим за специфичен многодиалектен и наддиалектен Омиров език. След първото оформяне на поемите в Йония (Омир е живял вер. през VIII в. пр. Хр., но никакви сигурни сведения за живота му не са известни), текстът им се разпространява чрез рапсодите в цяла Елада. През VI в. пр. Хр. учредената от тирана Пизистрат комисия, ръководена от поета Ономакрит, редактира поемите, за да се сложи ред в рецитирането им на големия празник Панатенеи в Атина. Така се поставя началото на нова традиция, която преминава през цялата Античност. „Илиада“ и „Одисея“ се превръщат в представителни текстове на гръцката култура. Творбите на Омир продължават да се допълват като народно творчество и през V в. пр. Хр. Едва от началото на IV в. пр. Хр. текстът на поемите започва да се чете и анализира. През епохата на елинизма те стават обект на филологически търсения и са стимул за възникването и обособяването на филологията като наука. Омировата наука, която получава пълното си развитие през елинистическата епоха чрез александрийската филологическа школа, е резултат от дейността на няколко поколения филолози. По-късно християнските философи правят от Омировата поезия „свещено писание“.

Създаденото от Омир има дълъг живот като образцово художествено творчество. Резултат от продължителен творчески опит, традицията, създадена от Омир, е не само литературна и словесна. Тя е едно от проявленията на елинската културна история и едновременно с това мощен инструмент за формирането на елинската духовност.

Преводът на Омировите поеми във всяка съвременна култура е значително явление. Той е знак за способността ѝ да „превежда“ художествени и културни стойности чрез собствената си поетика. При превод, разбира се, не биха могли просто да се „пренесат“ всички пластове (културни и езикови), които се откриват в гръцкия оригинал. Когато говорим за епос обаче, критерий за преценка на качеството на превода като че ли се явява (освен точността на превода и опита за доближаване до културната епоха) най-вече стилът, който при Омир добива своето епическо звучене с помощта на постоянни, често сложносъставни епитети, формулни изрази, пространни сравнения, така че при разглеждането на мно-

[1] От Античността до Ренесанса никой не се съмнява в съществуването и авторството на Омир, независимо доколко се познават произведенията му. Съмненията, а оттам и Омировият въпрос започват с „Увод към Омир“ на Фридрих Август Волф (1795 г.), според когото епическите поеми не може да са били създадени във вида, в който ги познаваме.

гобройните преводи на поемите е добре да се отправя поглед и към тази страна от звученето на преведения текст. Както е при поезията въобще, актуален остава и въпросът за размера на превода, в случая: може и/или трябва ли Омир да се превежда (винаги) в хекзаметър?[2] По-дълга, по-богата на преводачески опити, а и съпътствана с повече (понякога доста бурни) дискусии, е историята на българските преводи на (откъси от) „Илиада“, затова и в настоящия текст ще ѝ бъде отделено по-голямо внимание.

В Средновековна България Омир не е непознат на образования елит и е четен в оригинал. Историята за Троянската война е била много популярна под името „Троянска притча“, писана на латински, но преведена у нас от хърватски и запазена в Манасиевата хроника от XIV век. Според българския преводач на хрониката на Йоан Малала българите били потомци на Ахиловите мирмидонци, което също показва популярността на епическите герои.

През Възраждането се пробужда интересът към оригиналните поеми на Омир и се правят първи опити за превод от гръцки възпитаници, а Найден Геров се признава за първи Омиров критик у нас заради неговата статия, в която взима отношение по „Хомеровия въпрос“ и оспорва авторството на Омир.

Първият превод на „Илиада“ на български език се свързва с името на Григор Ставрев Пърличев (1830-1893). От неговия превод са отпечатани цялата Първа песен на „Илиада“ и почти половината от Втора песен. Преводът излиза в сп. „Читалище“ през 1871 г. (кн. 11, 12, 13 и 16), което тогава се издава в Цариград. Редакцията на списанието и главният му редактор по това време Марко Балабанов посрещат с възторг начинанието. Текстът е превеждан от оригинала в десетосрични хореични стихове, но прекалено свободно. Съкращавани са не само думи и отделни стихове, но и цели пасажи. Това предизвиква острата критика на Нешо Бончев (1839-1878), един от първите литературни критици и дейци на образованието, която се появява в „Периодическо списание“, 1871, год. I, кн. 4. За същия превод става дума и в сатиричното стихотворение на Ботев „Защо не съм“.[3] Засегнат от острата критика, Гр. Пърличев прави редакция (още по-неуспешна) и в крайна сметка унищожава превода си; поради това и не знаем точно каква част от „Илиада“ е бил превел.[4] В спора има и защитници на Пърличев, сред които К. Величков, който застава против крайната позиция на Бончев, която довежда до унищожаването на направеното. Преводът, препечатан по-късно в „Григор Пърличев, Съчинения, С., 1930“, звучи така:[5]

Пей ми, музо, ярост Ахилева.
Тя ми беди устрои елином,

[2] Хекзаметърът се състои от шест стъпки (откъдето и наименованието на размера): 5 дактила (дълга – кратка – кратка), някои от които може да са заменени със спондей (дълга – дълга), и накрая – спондей или хорей (дълга – кратка).

[3] Защо не съм и Пърличев / да преведа Илиада, / но с такъв превод, за който / и лобут да ми се пада?“ – Цит. по Хр. Ботев, Стихотворения, публицистика, писма. С., 1978.

[4] Б. Богданов определя полемиката между Н. Бончев и Гр. Пърличев по повод превода на „Илиада“ като „важна страница от историята на класическото образование у нас“ (Богданов, Б. Класическото образование в България, в: сп. Прометей, 1/1999, 11).

[5] Първите седем стиха от Първа песен на „Илиада“ ще бъдат давани като илюстрация за превод. В случаите, когато става дума за превод, невключващ Първа песен, песента и стиховете, които се цитират, ще бъдат посочвани след цитата.

тя изпрати в адови тъмници
неброими души юнашески,
тя насити со меса юначки
псине гладни и хищнине птици.
Се вършеше воля Зевесова,
по что ради раздор да ми вдигнат
юнак Ахил и цар Агамемнон.

За да покаже как трябва да се превежда Омир, Нешо Бончев превежда първите 225 стиха от Първа песен на „Илиада“. Преподавател по старогръцки език в московски гимназии, Н. Бончев се придържа към оригинала. Въпреки това преводът му е силно повлиян от руския превод на Н. И. Гнедич от 1829 г. За времето си това е съвсем естествено и преводът се оценява като добър. Стихът е обработван в хекзаметър. Очевидно трудностите в метрично отношение са големи и на места стиховете са неиздържани. Въпреки че се спазва размерът на оригинала, често дактилите се заменят с хореи, изпускат се цели стъпки, не се спазва винаги естественото ударение на думите. Преводът се характеризира със старинни обрати, с честа употреба на дателни форми, в отделни думи се изпускат гласни. Въпреки всичко преводът дълго време се помества в учебници за средните училища и в различни помагала. Той изиграва съществена роля в традицията на утвърждаване на хекзаметъра, възприет от славянските езици. Ето как звучи преводът:

Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила,
сина Пелеев, който донесе беди многобройни
роду ахейску и аду предаде души велемощни,
славни юнаци, а тях он в жертва на псетата даде,
птици зловещи нахрани, а Зевсу се воля изпълни,
щом отведнъж се разстанаха гневно двамина юнаци,
дивни Ахил и владика народу Атрид Агамемнон.

Филип Велиев (1818-1883) превежда „Илиада“ и отпечатва отделни песни във в. „Век“ (год. II, бр. 10, 12, 14, 15, 18). По-късно в отделна книга издава Първа песен на „Илиада“ (1875, Виена). Интересно е и подзаглавието, защото показва разбирането на преводача, как да се представи Омировата поема, за да бъде разбрана от публиката: „Омирова Илиада. Преведена от първообразното от Ф. Велиев и пояснена с разни митологически забележки, нужни за улеснение на читателя. Том I. Със заглавни картини пред сяка песен. Илиада А – песен I“. През 1882 г. Ф. Велиев издава в Пловдив първия том с шест песни от поемата, а през 1884 г, отново в Пловдив, в една книга излиза втората част – том II и III. След критиката на Н. Бончев, отправена към превода на Гр. Пърличев и успешния му опит да преведе „Илиада“ в хекзаметър, преводът на Ф. Велиев стои далеч от оригинала по звучене. Езикът е беден, изпускат се епитети, а се добавят други. Добавят се не само думи, а и цели стихове. Ф. Велиев превежда в дванадесетосрични римувани стихове като римува следващите един след друг:

Пей, музо, гибелний гняв на Ахилея,
най-храбрий ми юнак и син на Пелея;

гняв, що струпа много беди на аргийци
и много храбри души на славни юнаци
в ад проводи, а телата им захвърли
да ги ядат псета, гарвани и орли.
А то биде тъй по волята Зевсова,
от която ся случи разпра и разправа
между Ахилея, сина на Пелея,
и Агамемнона, сина на Атрея.

Следващият опит за превод на „Илиада“ принадлежи на Петко Р. Славейков. Изглежда, че когато е поканен да преведе поемата, той вече е бил превел началото ѝ, тъй като в писмо до сина си Иван от 13. 01.1880 г. поръчва да му изпрати един тефтер „с началото на превода на Омировата „Илиада“. П. Р. Славейков отпечатва превода на първите 195 стиха от Първа песен на „Илиада“ през 1881 г. в сп. „Наука“, год. I, кн. 6. П. Р. Славейков е знаел гръцки и е познавал оригинала. Познавал е и руския превод на Н. И. Гнедич, както и сръбския превод на Маретич, което личи от много имена. Преводът му обаче е направен „в ритмите и похватите на народните песни“, както отбелязва Боян Пенев, и по звучене стои твърде далеч от оригинала. Направен е в осмосрични стихове, звучни и леки за четене, но далеч от точността на оригинала. П. Р. Славейков изпуска много стихове, епитети, въвежда нови думи. От първите 195 стиха той прави 505, а изпуска изцяло 30 стиха, като около 30 стиха не са преведени напълно. В оригинала 195 стиха имат около 3270 срички, а у Славейков те са 4040, т. е. около 770 срички повече или 45 хекзаметъра. Началото звучи така:

Пей ми, попей ми, богиньо,
за гнева, з' Ахилесова,
за гнева, за проклетия,
който злини си безбройни
докара на ахейците.
Много души си юнашки,
доблестни, в ад той допрати,
а там телата остави,
за да ги късат псетата,
птиците плътноядните
/С туй се било вършело
Зевсовата присъда/,
откак се още най-първо
свадиха и разделиха
цар Агамемнон велики
и благородний Пеледич.

Иван Вазов превежда 98 стиха от Шеста песен (399-496) – срещата на Хектор с Андромаха. Преводът е предназначен за „Българска христоматия“, която издават Ив. Вазов и К. Величков през 1884 г. Поради това Вазов е написал уводни думи за езика на поемата, за автора ѝ, за размера на стиха. Преводът е поместен в т. IV, Събрани съчинения на Ив. Вазов, С. 1956. Като използва руския превод на Н. И. Гнедич, поетът постига лекота на стиха, която е помагала лес-

но да се заучава тази част от „Илиада“. Имат право онези, които смятат, че трябва да се съжалява, че Ив. Вазов не се е заел с превода на цялата „Илиада“, тъй като днес щяхме да имаме поетично обработен хекзаметър. Ето как звучат думите на Хектор в края на преведения откъс:

Мила съпруго, недей се мъчи, не скърби ти без мярка;
Против съдбата мен никой не може в Аида да прати:
Знам, ни един човек съдба си до днес не избягна,
Щом е роден човек – бил безстрашен, страхлив или мъдър.
Хайде, любезна, иди си дома и децата си гледай,
Позалиши се със работа, с ткане, слугите нагаждай.
Туй занятия женски – за боят се грижат мъжете,
Всичките, Хектор най-повече, в Троя свещена родений.“ (VI, 486-493)

Райко Горанов (1869-1946), дългогодишен преподавател по класически езици в гимназиите и в Софийския университет, превежда цялата Първа песен на „Илиада“, която през 1896 г. е отпечатана в сп. „Български преглед“ (год. III, кн. 5, с. 25-41). По-късно я преиздава в отделна книжка в „Преводи на старите класици (Омир, Вергилий, Овидий, Хораций)“, Пловдив, 1897. Р. Горанов превежда в хекзаметри от оригинала. Той заменя дактилите с хореи, тъй като многото дактили в стиха създавали „тропаница“ по думите на Тургенев. Въпреки че преводът е точен, стихът е тежък и лишен от поетичност. Авторът на превода оставя много стихове непълни, променя ударението в думите, съкращава гласни в края на думите:

Музо, възпей ми гибелний гняв на Ахила Пелеев,
който създаде хиляди зла на ахейското племе,
изфърли много юнашки души на герои
аду, а тях сами направи плячка на псета
и на всякакви птици. Изпълни се Зевсова воля,
щом еднаж се вече скараха и разделиха
цар Агамемнон Атреев и Ахил богоравен.

Ал. Балабанов (1879-1955), професор по старогръцка литература в Софийския университет, прави също опити върху превод на „Илиада“. Още като ученик превежда цялата Двадесет и втора песен, която е отпечатана в сп. „Български преглед“, год. IV, кн. 12, 1897, с. 3-15 и първите 261 стиха от Двадесет и трета песен, отпечатани в сп. „Български преглед“, год. V, кн. 1, 1898, с. 66-72. Преводът е направен в хекзаметър от оригинала, той е точен, но стихът е недостатъчно обработен. Това е разбираемо, тъй като Ал. Балабанов е бил в самото начало на своята кариера като класически филолог и твърде млад се е заел с тази сложна преводаческа задача. Ето думите на Андромаха към Хектор:

Хекторе, тежко и горко! С еднаква сме и двама родени
участ: ти в Троя свещена в двореца на стари Приама,
ази пък в Тива, ей тамо при Плака – гориста планина,
в къщата на Етиона нещастни, що мене злочеста
още от малка отгледа. Защо ли съм се аз родила?

Сега ти в царството Адово вдън земя веке пропадна,
а мен самичка в тъга непосилна ме в къщи остави
клета вдовица! ... А още не може да дума детето,
що го родихме ний клетници двама; вече нито ти нему,
Хекторе, ще му бъдеш закрила, нито пък то тебе. (XXII, 475-484)

За първи път цялостен превод на поемата „Илиада“ се появява на български език през 1899 г. Той е направен в проза от Д. Т. Душанов (1837-1904). Преводачът започва работата си върху превода доста по-рано и още през 1895 г. първите две песни са отпечатани в сп. „Светлина“, год. V, кн. 5, 6, 7, 8, 10. Д. Т. Душанов признава, че не може да осъществи превода в стихове, но смята, че „докато не може да имаме най-хубавото, не е грях да имаме и по-малко хубавото“. Душанов превежда много точно, което оставя необработен българския език. Преводачът има затруднения с предаването на епитетите, особено сложносъставните епитети. На много места той ги преведжа с една дума, а в скоби поставя и гръцкия оригинал. Например вместо „сторък“ се използва „екатонхир“. Въпреки всичко първият пълен превод на поемата „Илиада“ на Д. Т. Душанов изиграва значителна роля за следващите поколения преводачи („Омирова Илиада“ в проза, Пловдив, 1899). Мнозина преводачи използват превода и той става основа за подобряването на последвалите Омирови преводи.

Първият цялостен превод на „Илиада“ в стихове се появява през 1918 г. и е извършен от Георги Н. Попов (1878-1935). През 1928 г. той преиздава превода си, като го обогатява с илюстрации, голям увод, включва и много статии от известни изследователи на Античността. По-късно Д. Дечев, Г. Кацаров и В. Бешевлиев установяват, че Г. Н. Попов не е работил с оригинала, а главно с руския превод на Н. М.Ински (1896 г.). Поради това в неговия превод липсва установен критерий за стиха – било ритмичен, било силабичен. Всъщност в този превод има просто нови редове, които не отговарят на стиховете от оригинала. Преводачът увеличава обема на поемата с цели 7 316 стиха (от 15 693 стиховете стават 23 019). Той не държи сметка за законите на метриката, цезурата, за точността на стиха, дори му убягва духът на произведението. Съществуват и такива примери за свободата на превода: напр. вместо „хубаволика“ Г. Попов превежда „черноока“. Този подход към превода на Омировата поема дава основание на тогавашната критика да посрещне напълно отрицателно този превод. Началото на поемата звучи по следния начин:

Музо, възпей гнева на Ахила, Пелеевия син,
гибелен гняв, който докара на ахейците безброй беди
в бездните на Аида отпрати той могъщите души
на много и славни мъже и техните тела захвърли
на псета и птици плътоядни. Така се изпълни
волята на Зевс, щом взаимна, смъртна вражда раздели
богоподобния Ахил и Агамемнон, вожда на мъжете.

Следващият превод на „Илиада“ принадлежи на Н. Врачев (1882-1953), основател на библиотека „Ралица“, в която се издават преводи на литературни произведения, предназначени главно за ученици. Отначало той препечатва само превода на Н. Бончев, а след това и сам превежда отделни места от „Илиада“.

През 1938 г. Н. Вранчев издава своя превод на цялата „Илиада“ в стихове. Второ издание излиза през 1946 г. По всичко личи, че той е познавал оригинала, но преводът показва, че е използвал и споменатите вече руски преводи на Н. И. Гнедич и на Н. М. Мински, както и прозаичния превод на Д. Т. Душанов. Повечето стихове в неговия превод са построени по схемата пет дактила и един хорей. Редица стихове са преведени много сполучливо главно по отношение на езика. На много места обаче преводът е лишен от поетичност, допуснати са неточности по отношение на смисъла и на метриката. Въпреки всичко, сред цялостните преводи на „Илиада“ този на Н. Вранчев е един от най-сполучливите, както продължава да се изтъква и доста по-късно. Ето как звучат началните стихове на поемата:

Пей, о богиньо[6], за гибелний гняв на Ахила Пелеев,
оня гняв, кой за ахейци докара беди многобройни
и на Аида изпрати могъщи души на юнаци,
тях пък самите направи на псета и всякакви птици
хищници плячка. И тъй се изпълняше Зевсова воля,
след като двама юнака се скараха и разделиха,
цар Агамемнон, на воини вожд, и Ахил богоравен.

През 1933 г. поетът и преводачът Асен Разцветников (1897-1951) издава в стихове „Откъси от Идиада“. По-късно той допълва тези откъси и превежда цялата Първа и Двадесет и втора песен, а откъсите от Шеста и Двадесет и четвърта песен разширява. А. Разцветников превежда в хекзаметри, които са общо взето точни и много поетични:

Пей за гнева на Ахила, сина Пелеев, богиньо,
гибелний гняв, що докара мъки безброй на ахайци,
що във Аида изпрати много души на юнаци,
тях пък самите захвърли за плячка на псета и птици
/тъй стана волята Зевсу/ – и всичко от тоя ден, в който
се разделиха за пръв път след свада синът на Атрея,
мощният вожд на данайците, и Ахилес богоравний.

През 1940 г. Асен Разцветников издава статията „Българският хекзаметър“ (сп. „Просвета“ 1940, кн. 3, а по-късно и в отделна книжка, 1942), който той открива в народната песен, и по-точно в осмосричния хайдушки епос (срв. напр. *Горо ле, горо зелена, горо ле, майка юнашка*). Авторът отхвърля т. нар. „смесен хекзаметър“, при който дактилите се заместват вместо със спондеи с хореи. Освен това той се връща към превода на Гр. Пърличев и изказва мнението, че той е бил несправедливо критикуван, защото и Пърличев правилно е търсел подходящ размер в българския фолклорен епос, но е попаднал на десетосричния ямбичен размер, какъвто срещаме в епоса за Крали Марко например. Разцветников открива сходства между Омировия епос и българския фолклор и на нивото на стила, напр. при епитетите: „Срещу

[6] Между другото, макар да е ясно, че поетът се обръща към една от музите, „богиньо“ е буквалният превод (гр. thea), което, макар и подробност, също принадлежи към наблюдението на преводаческата традиция.

(Зевс) Гърмометец в нашата народна поезия имаме (св. Илия) Гърмоломец“[7].

Междувременно Разцветников продължава да редактира вече преведеното. Съобразявайки се със своята позиция от посочената статия, поетът превежда пасажа за Терсит от Втора песен и откъса „Щитът на Ахил“ от Осемнадесета песен. Т. н. „български хекзаметър“ звучи по следния начин:

Сетне изписа той стадо от дългороги волове,
що ги от злато направи, та и от бяло олово.
С рев те из гражда се втурват и се на паша разтирят
покрай реката пенлива, с гъсти тръстики край нея.
(XVIII, 573-576)

Преводът на Асен Разцветников на откъси от „Илиада“ е правен при познаването на руските преводи на Н. И. Гнедич и Н. М. Мински (самият преводач оценявал по-високо втория), на немския превод на А. Фос, но той е познавал и оригинала (специално е изучавал старогръцки в кр. на 20-те и нач. на 30-те год., за да превежда Омир). Въпреки това обаче повечето неточности в превода се дължат на несистемната работа с оригинала. За пример може да послужи стихът: „Царят е сявга по-силен от нисшия, който го сърди“ (I, 80) вместо „Страшен е царят, когато се сърди на по-слаб от него“ в по-точния превод на Ал. Милев и Бл. Димитрова (за този превод вж. по-долу). Въпреки неточностите, този превод е много поетичен и с право е преиздаван многократно. Много полезно е изданието „Събрани съчинения“, ред. П. Велчев, С., 1982, където в т. 3 преведените откъси са представени критично. В цитираните по-горе стихове от Първа песен (по последното издание приживе на поета, 1949) има разлики в сравнение с първия му опит в началните три стиха. Ето как звучат те в изданието от 1933 г.:

Пей о богиньо, за пагубний гняв на Ахила Пелеев,
тоя гняв, който докара безбройни беди на ахайци,
който в Аида изпрати душите на много юнаци.

През септември 1936 г. в сп. „Училищен преглед“ излиза важната статия на Ал. Милев „Българските преводи на първа песен от „Илиада“. В нея освен задълбочения критически преглед на направените преводи от Пърличев до Разцветников се посочват и принципите, с които трябва да се съобразява добрият преводач: „Преводачът на Илиадата трябва да знае езика, на който е написана поемата, трябва да е запознат с гръцката митология и стихосложение, но той трябва да бъде и поет.“ Като сравнително успешни той определя единствено преводите на Н. Врачев и А. Разцветников, но посочва и доста техни недостатъци. Следва отговор от страна на Разцветников, на страниците на същото списание през ноември 1937 г. Неговата статия „За „Илиада“ е също важна за картината на рецепцията на Омир в България, в доста конкретни случаи поетът основателно оборва критиките на Ал. Милев, но като цяло проличава, че последният критикува най-вече от позицията на филолог, а преводачът се защищава от позицията на поет.

През 1942 г. излиза посмъртно преводът на Младен Тонев (1902-1938) в сп.

[7] Цит. по: Българският хекзаметър, в: Разцветников, А. Събрани съчинения, т. 3, ред. П. Велчев, С., 1982, 351.

„Прометей“, год. IV, кн. 4, а по-късно и в отделна книжка (издание на „Прометей“) през 1940 г. с увод от В. Бешевлиев, посветен на съдържанието и особеностите на епоса, но и на рецепцията на Омир както в Европа, така и у нас. Мл. Тонев превежда първите три песни, които са вероятно част от по-мащабен замисъл за превод на „Илиада“, прекъснат от преждевременната му смърт през 1938 г. Младен Тонев е превеждал от оригинала. У него хекзаметърът има не само дактили, но и спондеи, доколкото може да се говори за тази метрика в българските стихове. Според неговата схема по-често се въвеждат хореични стъпки в средата на хекзаметрите. Съкращава гласни, променя ударенията на отделни думи, въвежда изрази от народната песен. Преводът е точен:

Музо, възпей ми злощастния гняв на Ахила Пелеев,
който донесе безбройни беди на ахейското племе,
много храбри души на юнаци изпрати в ада,
а тела им стори на гладни кучета плячка
и храна на орлите, а всичко бе Зевсова воля,
от когато първом се скараха и ощ' разделиха
мощният цар на войската Атрид и Ахил благородни.

Освен всички тези преводи се появяват и някои други, главно на онези пасажи от „Илиада“, които се разглеждат в средните училища и са правени в повечето случаи през език-посредник, а понякога и от почти анонимен преводачески колектив (което макар и неправилно, свидетелства все пак за популярността на превежданото произведение). Най-известните такива преводи, прозаични и правени от френски, са на Н. Сотирова и на Д. Симидов. Специалистите класически филолози ги оценяват като неудачни, тъй като са изпълнени с грешки. В такъв случай подобни преводи са най-малко подходящи за образователни цели, тъй като са твърде далеч от Омировата поетика. Ран Босилек също прави опити в тази насока и издава „Илиада за юноши“ през 1949 г. Посочено е, че преводът е преработен, с хубави илюстрации, обхваща по-голям материал от Троянския цикъл, а не само сюжета на „Илиада“. Снабден е и с кратък Предговор, в който Р. Босилек обосновава необходимостта и от подобни издания и преводаческата задача при тях така: „Илиадата и Одисеята са преведени у всички просветени народи. Някъде има по няколко превода, между които и такива, нагодени за юноши. Такъв е и настоящият превод на Илиадата. Задачата на преводача в тоя случай е прекомерно трудна. Трябва да се предаде най-хубавото и най-ценното от творбата на Омир, като в същото време се избягват големите подробности и описанията. Трябва да се опрости омировският стил и език, но същевременно да се запази духът на безсмъртната поема.“ Традицията да се издават и преиздават преразказани и адаптирани части от Омировия епос не прекъсва след това издание, но тъй като тя не е толкова важна в случая, ще посочим само един по-нов пример: през 1998 г. (С., Фама) излиза кратката адаптирана „Илиада“, превод от френското издание на Луи Фе на Хр. Колев.[8]

През 1949 г. се появява изданието „Извори за старата история и география на Тракия и Македония“ под редакцията на Г. Кацаров и Д. Дечев. В това второ

[8] От друга страна същото издателство, Фама, в една поредица, представяща по-стари преводи на антични творби, избира и издава превода на А. Разцветников през 1999 г., с въведение и бележки Хр. Колев.

и разширено издание (първото излиза през 1915 г. и не включва Омир) В. Бешевлиев и Г. Кацаров превеждат онези пасажи от Омировите поеми, които се отнасят до историята и географията на Тракия и Македония. Преводът е в проза, точен е, придържа се към оригинала и е снабден с кратки обяснителни бележки.

През 1969 г. излиза цялостният превод на „Илиада“ от Александър Милев и Блага Димитрова. Имената на авторите подсказват, че преводът е правен в съответствие с оригинала (Ал. Милев) и едновременно с това е обработен литературно и поетически (Бл. Димитрова). Историята на този превод е известна. Той е замислен като превод в проза поради появилата се вече необходимост за широкия кръг от специалисти – учени, изследователи, преподаватели по български език и литература – да бъде направен пълен и точен превод на „Илиада“, съответстващ на оригинала. Въпреки че работата на Ал. Милев в тази насока продължава близо две години, той изоставя прозаичния превод. Преводачът не е удовлетворен от работата си, тъй като Омировият текст губи поетичността и красотата си. Поради това той се обръща към свои студенти – млади поети, които да работят върху поетиката на превода. Сред тях са Недялко Йорданов, Димитър Павлов, Григор Ленков. Те полагат сериозни усилия и работят върху първите няколко песни. За Ал. Милев резултатът е незадоволителен и той сам се заема с превода в стихове, придържайки се строго към оригинала. След няколкогодишен труд авторът на превода го предава в издателството. Текстът е редактиран от Веселин Ханчев, който определя Бл. Димитрова за по-нататъшна съвместна работа с Ал. Милев. Те работят заедно върху превода в продължение на няколко години. Принципът, който ръководи двамата съавтори, е да се постигне такова качество на превода, което да отговаря на изискванията на тяхното време – да съответства едновременно на силата на оригинала, но и да бъде на висотата на съвременния български литературен език. В това отношение на първо място стои необходимостта от изчистване на остарелите форми и обрати, съкращенията и неправилния словоред. Положен е огромен труд, за да се постигне естествена реч, баз осакатяване на ритъма и метриката. Нещо повече, българският превод е обогатен с такива думи, които се налагат от самия оригинал. Доброто познаване на оригинала и строгото придържане към него оказват влияние върху българския превод. Този факт се отразява най-вече при превода на сложносъставните епитети, които принадлежат на епическия формулен стил. Ето защо трябва да се отбележи, че най-сериозната работа в превода се отнася до словното богатство, наложено от изумително богатия в това отношение оригинал. Уловена е богатата синонимика на Омировия текст, тънките нюанси в значението на глаголите. За поетичността на превода е особено важно да се предадат художествените образи на Омир, които често убягват от работата на преводача, поради сложността на ритъма на хекзаметъра. Ето звученето на първите стихове:

Музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила Пелеев,
който донесе безбройни беди на войските ахейски,
прати в подземното царство душите на много герои,
тях пък самите предаде за плячка на стръвните псета,
пир за грабливите птици. Тъй волята Зевсова стана,
след като в свада жестока се скараха и разделиха
мощният цар Агамемнон и вождът Ахил богоравен.

Преводът на Ал. Милев и Бл. Димитрова е основан на първо място на гръцкото издание на Георгиос Мистриотис, което на свой ред е създадено на основата на много немски и френски издания. Преводачите са използвали и много други коментирани издания. Техният превод е преиздаван през 1971 г. и 1976 г., откъси от него се използват също в редица учебни издания и до днес не разполагаме с по-нов цялостен превод на „Илиада".

Поемата на Омир „Одисея" е превеждана сравнително по-малко от „Илиада". Един много добър превод на част от „Одисея" принадлежи на Ал. Балабанов, който превежда пасажа за Одисей и Навзикая от VI песен. Преводът е в хекзаметър и е отпечатан в сборника „Из един живот", С., 1934 г., с. 74-87.[9] Ето как започва преведената песен:

Тъй бе заспал Одисей богоравни, от тежка умора
капнал, а пък Атина се спусна в града преблажений
на феакийците. Те отнапреде, казват, живеели
в мирнополянна Иперия, близо до диви циклопи,
що ги безспирно нападали, по-силни в бойове лични,
докато най-сетне сам Навзитой боговидни от там ги
в Схерия мирна доведе, далеч от грижи световни.

Първата песен на „Одисея", е преведена от оригинала от Анастас А. Коджаев в петнадесетосрични ямбични стихове, които според него са най-подходящи за превод на епическа поезия на български. Преводът излиза през 1941 г., придружен е с обширен увод, а началото му звучи така:

Мъжа възпей, о Музо, хитрия, който се много
скита, като превзе свещената Троянска крепост,
и градове видя, и обичаи позна на много
народи, но и много си изпати по морето,
желаейки живот и връщане на свои другари. (I, 1-5)

През 1942 г. в библиотека „Ралица" излиза в превод на Н. Врачев цялата „Одисея" (изпуснати са около 1000 стиха от цялата поема). Това е единственият до този момент пълен превод на „Одисея", направен е в хекзаметър:

Музо, кажи ми за многохитрия мъж, който скита се
дълго, след като ограби свещения град на трояне,
градове човешки видя и ума опозна им;
толкова мъки прекара в морето, живот и душа си
да отърве и другари си да отведе у дома им.

Съществуват и преводи от френски език на пасажи от „Одисея" предимно

[9] Явно Ал. Балабанов е имал намерение да преведе двете цели Омирови поеми, както личи от посвещението към превода от „Одисея" в посочения сборник: „На дъщерите ми Лиляна и Бистра, на които е посветен и целият превод на „Илиадата" и „Одисеята", а Г. Михайлов казва: „От Балабанов се очакваше да преведе целия Омир. Той можеше. Но неговият неспокоен дух не му позволи това дълго „съсредоточаване." (Увод, в: Балабанов, Ал. Избрани преводи, С., 1989, 9).

за учебни цели. Тези преводи, както и преводите на „Илиада“, се свързват с имената на Н. Сотирова и Д. Симидов. Ран Босилек подготвя също „Одисея за юноши“, която стои по-близо до оригинала, отколкото неговата преработена „Илиада“.

През 1971 г. издателство „Народна култура“ издава пълния превод на „Одисея“ в стихове, дело на Г. Батаклиев. Превеждано е от оригинала в хекзаметър. Езикът на превода е съвременен, отстранени са всички остарели форми. Стихът е точен и се чете леко:

> Музо, запей ми за този герой многоопитен, който
> странствува дълго, откакто порути свещената Троя,
> много поселища хорски видя и позна обичаи.
> Много страдания той по морето пустинно понесе,
> своя живот да спаси, а другарите в къщи да върне.

Отново, както в случая с „Илиада“, и досега няма по-нов превод на „Одисея“, а направеният от Батаклиев търпи още няколко издания и се цитира най-често.

През 1981 г. се появява изданието „Извори за историята на Тракия и траките“, т. I под съставителството на В. Велков, Зл. Гочева, В. Тъпкова-Заимова и под редакцията на Зл. Гочева, Г. Михайлов, В. Тъпкова-Заимова, Ал. Фол (Изд. на БАН). В него са преведени в проза пасажи от Омировите „Илиада“ и „Одисея“, които се отнасят до историята на Тракия и траките. Преводите се съпровождат от античната коментаторска традиция (схолиите към Омир) и са направени от Ал. Милев, Цв. Лазова и В. Попова. В превод на В. Попова са и пасажите, свързани с историята на траките, от Омировите химни. Откъсите от Омир, Схолиите към него и Омировите химни са редактирани от Г. Михайлов, а уводните бележки и коменатарите са дело на Ал. Фол. Изданието е билингва и съдържа също тексткритически бележки.[10]

Пълният превод на „Омирови химни“ излиза през 1988 г. (в библиотека „Световна класика“ на изд. Нар. култура, в един том с Хезиод). Преводът е дело на Ралица Константинова. Изключителната стойност на 34-те химна (създадени са от различни автори в периода VIII-III в. пр. Хр, но традиционно се свързват с името на Омир заради стила си) като извор на митологични мотиви, образи и фабули е разкрита чрез точния и поетичен изказ на преводача. Така започва I химн, към Дионис:

> Казват, че в Дракан роден си. Дали не в прибурния Икар?
> Или пък в Наксос – на Зевс, на Кронид, Козлорога издънка.
> Други твърдят: при Алфей – реката дълбоковъртопна -
> Зевс гръмовержец бил любил Семела и тя те родила.

[10] Добрата идея гръцките откъси да се дават по елинистическото означаване на песните с букви от гръцката азбука, а откъсите в превод – с римски цифри, е довела до някои объркания при номерацията, но това няма общо с качеството на превода. Това издание е използвано и при съставянето на „Христоматия по тракология“, т. I, С., 1989 (съст. Ал. Фол и Д. Попов), но откъси в проза от Омир са поместваны и в някои по-ранни христоматии по история на древността.

Освен Омировите химни, друго произведение, което често се свързва с името на Омир, макар да е отдавна доказано, че той не е негов автор, е „Войната на жабите и мишките“, малък комичен епос (малко повече от 300 стиха), пародия на високия стил на „Илиада“. През 2001 г. това произведение се сдобива с първия си български превод (в хекзаметър) от Николай Шаранков. Преводът е поместен в „Христоматия по литература за 9. клас“ на издателство Булвест 2000[11]. Ето как звучи краят на творбата:

И се явиха тоз час витощипчести и бронегърби,
ножицоусти, врътливи, черупчести и кривоходи,
костести, широкогърби и бляскави във раменете,
с криви крака и огромни усти, със очи на гърдите,
и осмокраки, двуглави, безръки, които наричат
раци. Те почнаха с щипци опашките миши да късат,
също краката, ръцете. И копията се превиха.
Плахите мишки изпаднаха в ужас и не устояха,
а се обърнаха в бягство. Залязваше слънцето вече
и със такъв край тази война еднодневна завърши.

В заключение бихме искали да добавим само казаното от Б. Богданов в „Омировият епос“[12]: „Омировите поеми са факт в българското словесно пространство, съществуват и добри преводи, и то след традицията на толкова други опити.“

Всяка традиция обаче, дори на добрите преводи, очаква своето продължение, а в нашето словесно пространство може би има място и за следващи опити върху превод на Омировия епос.

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

Преводи[13]

Омир. Илиада, I-II песен, прев. Гр. Пърличев, в: сп. Читалище, 1871, кн. 11 и сл.
Омир. Илиада, I песен, прев. Н. Бончев, в: Периодическо списание, 1871, кн. 4
Омир. Илиада, I песен, прев. Ф. Велиев, Виена, 1875
Омир. Илиада I т., прев. Ф. Велиев, Пловдив, 1882; II-III т.,1884
Омир. Илиада I песен, прев. П. Р. Славейков, в: сп. Наука, 1881
Омир. Илиада VI песен, прев. Ив. Вазов, в: Българска христоматия, 1884
Омир. Илиада I песен, прев. Р. Горанов, Пловдив, 1897
Омир. Илиада XXII, XXIII песен, прев. Ал. Балабанов, в: сп. Български преглед, 1897, кн. 12; 1898, кн. 1
Омир. Илиада, прев. в проза Д. Т. Душанов, Пловдив, 1899; 1917

[11] Съставители на христоматията към учебника на същото издателство са Доротея Табакова, Антонио Гинев, Илияна Кръстева и д-р Георги Кръстев. В това издание е застъпена накратко и историята на преводната рецепция на разглежданите автори. Така от „Илиада“ са представени откъси не само от превода на Ал. Милев и Бл. Димитрова, но и от преводите на Н. Врачев и А. Разцветников в рубриката „Омир в България“

[12] Вж. Богданов, Б. Предговор към II преработено и допълнено издание „Омировият епос“, С., 1996.

[13] „Омир“, „Илиада“ и „Одисея“ са изписани в цялата библиография така, независимо дали в съответния превод не е използван друг вариант на името.

Омир. Илиада, прев. Г. Н. Попов, С., 1918; 1928
Омир. Илиада, прев. Н. Врачев, С., 1938; 1946
Омир. Илиада, откъси, прев. А. Разцветников, 1933; 1938; 1939; 1941;1945; 1946, 1948, 1949 и. т. н.
Омир. Илиада, разказана за юноши от Ж. Норман, прев. А. Каралийчев, 1929; 1945
Омир. Илиада, прев. Мл. Тонев, С., 1940
Омир. Илиада, прев. от фр. език Н. Сотирова, С., 1939; 1941
Омир. Илиада, прев. Д. Ангелов, С., 1940
Омир. Илиада, прев. Д. Симидов, С., 1940; 1946
Омир. Илиада, Троянската война, прев. за юноши Ран Босилек, С., 1949
Омир. Илиада, прев. Ал. Милев и Бл. Димитрова, С., 1969, 1971, 1977

Омир. Одисея (Троянската война и странствуванията на Одисея), прев. Ив. Вазов, в: Българска христоматия, С., 1896
Омир. Одисея, прев. за юноши Ран Босилек, Г. Палашев, С., 1911, 1928, 1949
Омир. Одисея, прев. от фр. Ал. Мишев, С., 1924
Омир. Одисея, прев. от фр. Г. Юруков, С., 1923
Омир. Одисея, разказана за юноши от Ж. Галиен, прев. Р. Стоянов, С., 1929
Омир. Одисея, прев. от фр. Н. Сотирова, С., 1939, 1941
Омир. Одисея, прев. Н. Врачев, С., 1940 (откъси),1942
Омир. Одисея, прев. Д. Симидов, С., 1940, 1946
Омир. Одисея, прев. А. Коджаев, С., 1941
Омир. Одисея, прев. Г. Батаклиев, С., НК, 1971, 1983, 1995
Омир. Илиада, Одисея, избрани откъси, прев. Ал. Милев и др., съст. Б. Богданов, С., 1985

Критика

Милев, Ал. Българските преводи на първа песен от „Илиада“, в: сп. Училищен преглед, С., год. XXXV, кн. 7, септември 1936, 887-906
Павлов, Л. Древни автори на български език, в: сб. Преводът и българската култура, С., Народна култура, 1981, 302-316
Разцветников, А. За „Илиада“, в: Събрани съчинения, т. 3, ред. П. Велчев, С., 1982, 325-336 (За първи път в: сп. Училищен преглед, С., XXXVI, ноември 1937, кн. 9, 1176-1186)
Разцветников, А. Българският хекзаметър, в: Събрани съчинения, т. 3, ред. П. Велчев, С., Български писател, 1982, 337-354 (За първи път в: сп. Просвета, 1940, кн. 3; самост. изд.: А. Разцветников. Българският хекзаметър. Библ. Вечни извори, С., 1942)
Янакиева, Е. и др. (съст.). Гръцки автори, преведени на български език 1978-2000. Библиографски указател, НБ „Св. св. Кирил и Методий“, С., 2001

Цвете Лазова
Невена Панова

ЕСХИЛ

Всеки един от тримата Велики трагици на Античността сам по себе си е епоха. Сякаш столетия делят Есхил от Софокъл, Софокъл от Еврипид. Затова и творчеството им е толкова разнолико – и като тематика, и като драматургична композиция, и като подбор на изразните средства, и като език. Това е и основната трудност пред всеки, захванал се с превода на античното драматично наследство, а именно, детайлното проникване в епохата на всеки един от тримата Велики. И най-вече, трудността да преодолееш собствения си език, стил и естетическа нагласа.

Античният човек е една изострена до болезненост чувствена рефлексия на всичко заобикалящо го – видимо и невидимо. Ето защо той сам за себе си и сам по себе си е епоха. Тази рефлективна, чувствена епоха-човек, овеществяваща се перманентно и адекватно, но по своеобразен начин константно, в чувствената драматичност на обществената рефлексия на класическия полис, сам по себе си и за себе си епоха, е другата основна трудност пред превеждащия от старогръцки език. Защото той е там, а не тук, в нашето съвремие, защото той е една рефлексия на отминали епохи. А това в най-голяма степен важи за Есхил, за неговота творчество, за *преводите на* български език на *Есхил*.

Есхил е роден през 526 г. пр. Хр., една година след смъртта на тиранина Пизистрат, смърт, родила реалната демокрация в Атина, родила и нарастващата икономическа, политическа и културна мощ и могъщество на зараждащия се свръхполис. Есхил умира през 456 г. пр. Хр., една година след изграждането на Дългите стени, свързващи Атина с двете ѝ главни пристанища Пирея и Фалерон, градеж-гриумф на военната мощ на свръхполиса Атина, измамна мощ, която постепенно ще я превърне от Елада на Елада в провинциален елинистически град. Епохата на Есхил започва от прехода между тревожната Архаическа епоха към спокойно уравновесената Класическа епоха, минава през строгата и скромна, мъжествена и справедлива героика на Гръкоперсийските войни и завършва в прехода между самомнителното величие и гордост на Периклова Атина към моралния срив в обществото и едва начеващия декаданс на Елинизма. Епоха, белязана от прехода, преход, белязал творчеството на Есхил.

Есхил с живота си е извоювал свободата на Елада, сражавайки се при Маратон през 490 г. пр. Хр., когато Атина сама защищава гражданската свобода на Елада, при Саламин през 480 г. пр. Хр., където обединена Елада удържа величава победа над нечестивата варварска маса, вероятно и при Платея през 479 г. пр. Хр., битка, освободила окончателно Елада и извоювана със саможертвата на спартанците, бъдещите атински врагове. Есхил е свидетел и на трагичната героика при Термопилите, и на ужаса от жестоката саможертва на опожарена Атина. Изстраданата със собствения му живот свобода бележи творчеството на Есхил с величава героика и достойно уважение към врага, с оптимистична трагика и стаен ужас.

По произход Есхил е Евпатрид от Елевзина. Благородният му произход придопределя неговата възвишена и едновременно с това социално отговорна тематика – това е една типична реакция на аристократ, раздвояващ се между аристократичната възвишеност на традицията, епически завещана от Омир, и аристократичната управленска отговорност пред демоса, поетически формулирана от Солон. А Елевзина, родното място на Есхил, едно от най-светите места на Античността, мистериозното сърце на целия Древен свят, концентрирало в себе си космическата енергия на вечния световен кръговрат, предопределя космическата мащабност на Есхил. Елевзинските мистерии пък, праобразът на драмата, но достъпни само за посветените в тях, поетично са пресъздадени от Есхил за масовата публика с тяхната особена атмосфера на драматично мълчание и забавен ритъм, на напрегнато очакване, мистериозен трепет и катарктичен ужас.

Накрая, младостта на Есхил преминава сред една специфична естетическа каритна – картината на зараждащото се елинско изкуство, белязана от строгостта, схематизма и екзотичността на източното, най-вече египетското изкуство. Младостта на Есхил преминава в обкръжението на силни, но малко тромави голи младежи, наречени в изкуството *куроси*, на пищно облечени, но строги девойки, наречени в изкуството *кори*, край жестоки лъвове, разкъсващи невинни телета, сред пеещи сирени, край летящи в ужасяващ бяг горгони, сред раззинали паст грифони. И на тази архаична пластична естетика като цяло е подчинена драматургичната естетика на Есхил.

Въвеждайки втория актьор, Есхил е истинския създател на трагедията. Въвеждането на втория актьор налага от една страна намаляването на хоровите лирически партии, а от друга налага и откриването на диалога, което пък намалява епическите повествователни речитативи на действуващите лица. Но това е процес на творческо търсене и постепенно кристализиране на драматичния жанр, процес, който определя жанровата нехомогенност на Есхиловите трагедии: в едни от тях преобладават хоровите партии, хорът в голяма степен измества актьорите, превръщайки ги в корифеи на един пространен дитирамб, в други хорът и актьорите сякаш са напълно независими един от друг, дори един срещу друг, в трети хорът и актьорите са в едно истинско драматично единство. Тази нехомогенност е основната задача пред преводача, тъй като изисква детайлен анализ на всяка една от запазените трагедии и, още по важно, намиране на най-приблизителния български еквивалент на отделните части – хорова лирика, епическа обективна повествователност, драматически темперирана динамика.

Като развитие на дитирамба античната трагедия ревниво пази традицията на дорическата по произход хорова лирика в хоровите партии, т.е. в една значителна част от трагедията авторът имитира дорийския диалект и затова хоровите части са написани в сложен размер, подчинен на музиката и танца, нещо, което трудно бе могъл да постигне преводачът, колкото и да превежда в т.нар. „размер на оригинала“, а много често тъкмо поради това. Трудността е именно в постигането на онази особенна песенност и танцувалност на драматичния текст. Освен това строфа и антистрофа в хоровите партии са в един размер, а новите – в друг, а това е още една трудност пред преводача. Вестителските реплики се пишат принципно в ямб (рядко в хекзаметър), но стилистично следват епическата традиция – с много Омирови думи, епитети, сравнения, епически формули и многословия, като на места те звучат в известна степен извън драматичния кон-

текст, а на други – хармонично се вплитат в общата драматургична тъкан. Това пък изисква особена филологическа чувствителност и филологическо майсторство у преводача. Основният размер в диалогичните части е ямбът, по-точно казано ямбичният триметър, състоящ се от три двойки ямби, разделени от цезура:

– ` – ` / – ` – ` / – ` – `.

Но мелодическият ямб, тъй като се състои от една кратка и една дълга гласна, дава множество възможности за вариации: кратката гласна може да се замени с дълга и да се получи спондей, новата дълга гласна може да се замени с две кратки и да се получи анапест, дългата гласна от анапеста може да се замени с кратка и да се получи трибрахий, дългата гласна от анапеста може да се замени с две кратки и да се получи четиристъпният размер проскелевматик, втората стъпка от спондея може да се замени с две кратки и да се получи дактил или с една кратка и да се получи хорей и т.н. Всичко това води от една страна до почти непостижимо за нас метрическо разнообразие, а от друга – на места текстът започва да звучи особено поетично, на други места се доближава до епичността, на трети места звучението е повече от прозаично. В трагедията освен това се употребява и трохаичният тетраметър, състоящ се от четири двойки трохеи, разделени от цезура:

` – ` – / ` – ` – / ` – ` – / ` – ` (–),

използуван, когато героят е задъхан или развълнуван. Вариативните възможности на трохаичния тетраметър също така са многобройни. Използува се и анапестът, когато хорът влиза за първи път на сцената или когато приветствува появата на ново действуващо лице. Механичното превеждане на тези размери на български език, обаче, без да се отчита спецификата на употребата им в старогръцката трагедия, силно би обезличило поетическото звучене на оригиналния старогръцки текст, а четиристъпните размери, които често се употребяват в хоровите партии, направо са непреводими на български. Цялото това многообразие от поетически размери, всеки със своята мелодика, с особена танцувална ритмика, със специфична смислова и символична натовареност, характеризира Есхиловото творчество и е основната трудност и основно предизвикателство пред всеки преводач.

Накрая, мащабността на Есхил най-ярко се изразява в композиционния му похват – Есхил пише трилогии в изконния смисъл, вложен в понятието: първата му трагедия служи за пролог, бавен и тържествен, повече многословен, отколкото драматичен, втората му трагедия започва със заявеното в първата трагедия драматично действие, кулминира го, постига върха на катарзиса и свършва със събитие, което ще се развие в третата трагедия, където трагедийният конфликт ще бъде окончателно разрешен в социален и оптимистичен план, трагедийното чувство бавно ще стихва, за да очисти окончателно зрителя, а в сатирната драма Есхил кратко, сбито и в трагикомичен план репризира целия трагедиен сюжет, трагедийното напрежение отново кратко, набързо и леко, като в дивертименто се преживява от зрителя и така трагедията благочестиво се завръща в своите Дионисови корени. И това е последното предизвикателското

пред преводача: да съумее да създаде у читателя онова особено чувство на очакване, че нещо следва, че нещо е имало и преди това, че нещо е ставало и ще става, въобще, да създаде онова специфично Есхилово очакване, белязало цялото му творчество.

Най-ранният превод на Есхил е от 1902 г., а последният е издаден през 1993 г. От седемте запазени трагедии на поета най-много преводи има трагедията „Прикованият Прометей“ – петдесет и едно издания от единадесет преводача, нещо, което се обяснява с изискванията на учебната програма на Министерството на просвещението (образованието), „Агамемнон“ има шест издания от двама преводачи, „Хоефорите“ и „Евменидите“ са издавани седем пъти в превод на двама преводачи, „Персите“ са преведени от трима преводачи в три издания, а „Седемте срещу Тива“ и „Молителките“ са преведени единствено от проф. д-р Александър Ничев и са претърпели две издания.

Най-старият превод на Есхил е озаглавен: Есхил. Прикованият Прометей. Трагедия. От руския превод на В.Алексиев, под редакцията на Св.Войникова, Ив.Кравков. Преводачът не е указан, не е ясен и за справочника „Български книги 1894-1944 г.“. Вероятно редакторите са и преводачите. Издаден е през 1902 г.

Преводът е снабден с увод, в който се цитират авторитетни немски учени (при това изписани на латиница). В него се прави критичен оглед на Есхиловото творчество, но къде от неразбиране, къде от незнание на езика, от който е преведен предговора, „авторитетните“ съждения са, меко казано, наивни.

Преводът е снабден с бележки, разположени след текста. Може би огткритие е, че действуващото лице в оригинала „*Кратос*“ е преведено като „Могъщество“. В останалите преводи то е преведено като „Власт“, макар че старогръцката дума „*кратос*“ е от среден род.

Преводът, разбира се, изобилствува от грешки, направен е в проза, губят се цели образи, които дори и в руския превод ги има (напр. „твоето цвете – огъня“), не е ясно кога Хорът пее и танцува, кога трепетно разпитва действуващото лице. Преводът дори не е очаквано повествователен, а някак си нравствено поучителен: Хефест, сякаш добрият даскал, тъй мило увещава Прометей да го прикове; Хорът тъй мило, по даскалскиму дидактично, разяснява на Йо неравния ѝ брак.

Все пак преводът със своите образи и слово е интересен за любителите на антиките. Иначе, той определено не е оказал каквото и да било влияние върху продукцията на преводи на Есхил в България.

Вторият превод на Есхил е направен през 1905 г. от Александър Балабанов, но за него ще стане дума по-късно.

Третият превод на Есхил е направен през 1911 г. Това е превод на трагедията „Прикованият Прометей“ и е поместен в кн.4-5 на сп.“Литературна беседа“, стр.114-149. Преводач е Бойчо Липовски, псевдоним на поета Никола Василев. Преводът е от руски език, както самият преводач казва („преведе по Апелрота“) и както личи от някои транскрибции (например богиня Гея навсякъде е наречена Хея). Преводът е направен в стихове без обаче да е съобразен с оригиналната метрика. Преобладава ямбът в най-разнообразни стъпки – от четиристъпен до седемстъпен, на места ямб, на места холиямб. Освен това преводачът, най често в хоровите парти, превежда и в дактил, и в анапест, дори и в амфибрахий, метър, съвсем нехарактерен за трагедията. Но стиховете са изящни и поетични,

преводът е много четивен и се доближава до оригиналното Есхилово звучене.

Поради непознаване на оригиналния текст на много места преводачът губи образи, сравнения и метафори: напр. стих 253 е преведен „Сега те имат бляскавий огън“, докато в оригинала четем „И сега огнелик огън имат евнодневките?“. Тези пропуски се компенсират от дуги места, където преводачът създава свои образи, метафори, дори скрити сравнения: напр. у него е най-добрият превод на стих 267: „На смъртните за да помогна, самичък гибелта си аз навлякох“. Като цяло преводът е издържан в символическата поетика, което разко го отличава от всички останали стилово безлични преводи.

Преводът има бележки под черта, които обясняват и на много места разширяват разбирането на текста. Въпреки някои незначителни неточности, бележките са направени с добро познаване на Античността, като дори има препратки и към Християнството, и към съвремието.

За съжаление, преводът не е бил публикуван в отделна книга и поради ограничените възможности за популяризиране на сп.“Литературна беседа“ не е оказал никакво влияние върху останалите преводи на Есхил.

Следващият превод на Есхил е публикуван през 1914 г. в „Нова Всемирна библиотека“ и е озаглавен: Прикованият Прометей. Трагедия от Есхила. Преводачът не е отбелязан, но по данни на сб.“Българските книги 1894-1944 г.“ той е П.Желев от Шумен. Иначе на титулната страница е отбелязан само издателят Ив.Лисичков, Шумен. Дали преводът е направен през няколко превода от старогръцки език, или преводачът не е знаел достатъчно добре съвременния език, от който е превеждал, не е ясно. Но преводът се характеризира с много пропуски, описателност, несхващане на елементарни принципи на трагедията (напр. Хорът говори в мн.ч.), с неточен език, далеч от каквато и да е литература. Освен това преводът е отпечатан напълно непрофесионално: печатните грешки изобилстват, в едно и също изречение се срещат две диалектни форми („знаяхме“ и „знаехме“), има само една бележка и тя е грешна (bos – бик, foro – нося).

Преводачът все пак прави и опити за „научност“ – в частта „Лица“ е определил „Сила“ като „нямо лице“, „Ефест“ (вместо Хефест) като „Вулкан“, „Хермес“ като „Меркури, пратеник на боговете“. Прави и опити за поетичност – хоровите реплики са наредени като стихове, но без ритъм и без стиховете да следват оригиналния текст. Преводът има още едно издание през 1920 г.

Следващият превод на Есхил е направен през 1916 г. от Н.Вранчев и е публикуван в Библиотека „Ралица“. Преведена е трагедията „Перси“ „от френски с оглед към старогръцкия текст“, както пише на титулната страница. Преводът е в проза и явно е правен набързо, затова изобилствува от грешки, несъобразности, дори безмислици. Всички имена са предадени според моментното усещане на преводача (напр. Мегабатес и Артемварес), като се стига до откровени несъответствия – в стих 70 четем „протока на Ела“, а в 722 той вече е на „Хела“. Много от грешките се дължат на незнание на френски език. Те са толкова много, че мястото не би стигнало да се опишат. Но има и такива, в които личи общо непознаване и на сюжета, и на историята – в частта „Дейни лица“ (2 стр.) за Хора е казано: „Той се състои от старци, прочути по род или по заслуги. Наричат ги верните.“, а това не е вярно; в стих 723 преводачът превежда: „Така че Ксеркс се осмели да затвори Босфора“, а в оригинала е казано: „И това извърши – Босфора велик върза?“ – нещо, което е пределно известно на всеки, който би

се заел да превежда Есхил. Среща се и обратното, в желанието си да покаже ерудиция, преводачът прави „културно-исторически“ вставки – така в стих 342 можем да прочетем: „бяха с платна, без весла и прочути по скорост“, а в оригиналния текст е казано просто: „отлични по скорост“, впрочем, и средна интелигентност не би предположила, че боен кораб в битка би се движил само с платна, по скоро е обратното.

Езикът на превода меко казано е необработен, силно диалектно обагрен, на места неразбираем, на места силно принизен (напр. „гемиджийски въжа“ в стих 70), ту сух, ту многословен, хоровите реплики, които са основния скелет на трагедията, дори не са повествователни, в комоса, въпреки междуметията няма нищо раздиращо, стихомитиите са повече от скучни, а понякога звучат и доста глупаво.

Самото оформление на книжката е неугледно – частта „Действуващи лица“, наречени „Дейни лица“ (стр. 2), предхожда предговора, наречен „Бележка“ (стр. 3). Бележките са под черта и се свеждат до три, без да дават каквато и да било информация. С една дума преводът на Есхиловите „Перси“ от Н.Вранчев е напълно неудачен.

Следващият превод на „Перси“ е направен през 1917 г. от отец Ив.Шишков, „превел от френския превод на Г.Пуеша“, както пише на титулната страница. Преводът е в проза и удивително напомня превода на Н.Вранчев, т.е. фактическите грешки са повече от предполагаемите. В предговора трагедията „Хоефори“ е назована „Коефори“, трагедията „Евмениди“ – „Евминиди“, трагикът Фриних – Фриникос. В превода „кисийските крепости“ са станали „крепостите на Сисианците“ (стих 17), грешно са предадени на български всички имена на персийските вождове, градът е назован Теба (стих 37), въпреки общоприетото и тогава Тива, Ксеркс и Дарий са назовани ту княз, ту цар, Атоса също ту е княгиня, ту царица, появява се длъжността Хилиярк (стих 304), като в бележка е обяснено „началник на хилядо души“, в стих 883 остров Миконос е станал Мисон, в 892 стих пък град Соли е наречен Сол, и т.н., и т.н. И тук се срещат „културно-исторически“ вставки – например в стих 447 е прибавена „реалия“ в скоби: „Съществува един остров (островчето Псигали)“, докато оригиналното название на острова е Пситалия, а в стих 467 след името на Кир в скоби е указано „Сирус“, вероятно, за да не се объркат французите, които четат български преводи.

Езикът на превода е повече от необработен, на места смисълът може да се разбере само ако се сравни с оригиналния старогръцки текст. Стига се до безмислени изрази като „баница за боговете“. За поетичност, за Есхиловите изразни средства, трагика, динамика и стил въобще не може да се говори.

Преводът е снабден с предговор, в който по елементарно наивен начин се „обяснява“ развитието на атическата трагедия и се „анализира“ трагедията „Перси“.

Преводачът се е погрижил да разясни трудните за читателя места в бележки под линия, които като качество не отстъпват на самия превод.

В Библиотека „Световни писатели“ под №8 през 1937 г. е издаден „Прометей“ в превод на Г.Жечев. Преводът е в проза, „правен според френския превод Leconte del Lisle и руския превод на В.Алексиев“, както пише на стр.2. Преводът най-общо информира за съдържанието на трагедията, за типично Есхилова поетика и дума не може да става, грешките са повече от изобилни, пропуските са

нещо естествено, няма увод, бележки, ремарки, но в замяна на това спорадично в хоровите партии се появяват обозначенията „строфа“, „антистрофа“ и дори „епод“. Явно преводачът е работил по някакъв маргинален френски превод, издаден набързо, с малко средства и абсолютно непрофесионално, което е рефлектирало върху родната ни непрофесианалност.

Въпреки липсата на каквито и да било качества, преводът е претърпял още три издания – през 1938, 1940 и 1947 г.

От 1938 г. започва поредица преводи на „Прикованият Прометей“, вероятно свързана с нуждите на българското образование.

През 1938 г. Витя Димитрова превежда от френски език „Окованият Прометей“. Преводът е в проза. Преводачката разделя трагедията на две части: първата част е от появата на Хора до появата на Йо и съдържа 5 сцени, а втората част е от появата на Йо до пропадането в Тартара на Прометей и съдържа 4 сцени – едно твърде произволно деление, почерпано незнайно откъде, тъй като преводачката не указва превода, от който превежда.

Преводът носи всички изброени вече слабости на преводите от френски език – множество грешки от незнание на езика, от неразбиране на Есхиловата поетика, от вторичното отдалечаване от оригиналния старогръцки текст. Същото важи и за бележките под линия, и за „културно-историческите“ вставки, напълно недостоверни (най-невероятната е Жапет, а нито в старогръцки, нито в новогръцки има звук „ж“). Дори и сред действуващите лица има нещо неприемливо – Власт е изписана като „Кратос“, а Сила – като „Биа“. Езикът на превода много наподобява любовните романи, което особено ясно личи в стихомитиите – всяка реплика виси във въздуха, сякаш на Есхил са му плащали на стих и затова е трупал стих връз стих.

Въпреки всичките си несъвършенства, преводът има и второ издание през 1942 г.

Същата година (1938 г.) е издаден още един превод на „Прометей“ от К.П.Чинков. Самият преводач пише: „Този превод е направен от немски, главно по превода на Ханц фон Волцаген“, но на 2 стр. под „ЛИЦА“ заявява: „Този превод не е направен нито от оригиналния език старогръцки, нито в оригинална форма – стихове. Все пак, той претендира да е поне целесъобразен, защото дава на изучаващите класическа култура всичко, каквото им е потребно, и дава на средния гражданин онази наслада, която мъчно би могла да се получи при точно спазване на всички особености на оригинала“. Всичко това е вярно, но в обратен смисъл – преводът е далеч от оригинала и от всичко, което е потребно на изучаващия класическа култура, далеч от онази наслада, която са изпитвали елините, далеч дори от самия немски превод. П.К.Чинков си позволява да влага в устата на Виа (т.е.Сила, която е persona muta) реплики, като разбива репликите на Власт (наречена в превода „Кратос“) и да твърди, че пее не целият Хор, а само „две негови говорителки“(?), макар че в трагедията няма полухория. Изреченията му са изнурително дълги, обстоятелствени, скучни, независимо дали това са хорови партии, монолози, диалози, стихомитии – всичко е в досадно равен тон, сякаш читателят чете научнопопулярна статия.

През 1939 г. в Библиотека „Всемирна литература“ излиза поредният превод „Прометей“, „направен от старогръцки език“, както пише на титулната страница преводачът Андрей Андреев. Под линия, обаче, е добавено: „Преводът е направен по старогръцкия текст, установен от L.Schmidt и по френския превод на

Leconte del Lisle“, което го сближава с останалите преводи от френски език, особено с този на Г. Жечев от 1937 г. Преводът отново е в проза. Грешките отново са много, освен това има и много пропуски, несъществени, но все пак пропуски, изброяването на които е просто безсмислено. Трагедията не е разделена на присъщите ѝ части парод, епизод, стазим, комос, екзод, но в замяна на това хоровите партии са разделени на строфи и антистрофи. Френското влияние си личи дори в превода на действуващите лица – „Ефест“ вместо Хефест, „Ермес“ вместо Хермес.

Най-голямата слабост на превода е езикът – преводът прилича на набързо изфабрикуваните днес преводи на булевардните романи. В сравнение с превода на Андрей Андреев дори преразказаните от А.Кун „Старогръцки легенди и митове“ звучат поетично.

В началото на превода е отпечатан Увод, изобилстващ от грешки – исторически, литературни, културни. Най-фрапантни от тях са изброяването на шест от запазените седем трагедии на Есхил (липсва „Молителки“), последвано от многозначителното „и др.“, сякаш те са стотина, и озаглавяването на трагедията първо „Закован Прометей“, а после „Прикован Прометей“. Един увод, който, както и самият превод, не би послужил никому. Добре поне, че няма бележки. Най-интересното е, че преводът има още две издания – през 1940 и 1941 г.

След един период на занемарен интерес към класическата древност през 1946 г. излиза преводът „Прикованият Прометей“ на Николай Врачев, уредник и собственик на Библиотека „Ралица“. Според титулната страница преводът е „от старогръцки език в стихове“. Въпреки определени мои съмнения, че преводът е от френски език „с оглед на старогръцкия текст“ (както беше указано в превода на „Перси“), все пак преводът се доближава до оригиналния старогръцки текст и е един от най-сполучливите. Като размер преобладава ямбът – някъде шестостъпен, някъде петостъпен, често холиямб, а в началните реплики на Прометей и седмостъпен холиямб. В хоровите партии поради невъзможността да се предадат на български език сложните танцувални размери преводачът използува и други размери – освен ямб се срещат хореи и дактили, като на места той се стреми да сменя размерите в строфите и антистрофите. Разбира се, има и пропуски, които, обаче, са много малко и не помрачават общото положително впечатление. Най-неприятният пропуск е в края на парода – пропусната е втората строфа на Хора в 160-167, а репликата на Прометей в стих 167-176 се прехвърля върху Хора и то като първа строфа. Това води до обазначаването на пропуснатите втора строфа и втора антистрофа като първа строфа и първа антистрофа. Освен това преди стих 307 е пропуснато да се обозначи действуващото лице „Океан“, а „Сила“ в частта „Лица“ е определена като „нямо лице“ и, разбира се, още първата реплика в пролога е произнесена именно от действуващото лице „Сила“.

Стилово преводът се доближава до Есхиловата поетика с нейната тържественост, софистическа реторичност, характерна за „Прикованият Прометей“, с умерената употреба на сложни думи, сравнения, метафори, с учестена сентенциозност и олекотена трагика. Единствено стихомитиите нямат Есхилово звучене – стихът е вътрешно накъсан, някак си спънат, липсва типичната отривистост на този тип разговор в един стих. Слабост на стила е и непреодоленият диалект – срещат се думи като „ляк“ и „нема“, абсолютно метрически неоправдани.

Преводът има и предговор (от 3 до 11 стр.), в който се изследва произхода на трагедията от дитирамба и се прави анализ на „Перси“, на „Прикованият Прометей“ (сравнен с Адам, а огънят – с ябълката), на „Орестията“, на „Седемте срещу Тива“, на „Молителките“, предговор, в който фактическите грешки от незнание и неразбиране са значително по-малко от очакваните.

През 1947 г. излиза преводът на Веселин Биешевлиев „Окованият Прометей“. Преводът е от старогръцки език и е в проза. Той е продукт на класическата ученост – скрупульозно верен на старогръцкия текст, дори и тогава, когато е грешен. В повечето случаи преводът звучи твърде повествователно и сухо, дори вяло, сякаш е правод на „Анабазис“ на Ксенофонт, а не на най-спорната трагедия на Есхил. С цел максимална вярност към старогръцкия текст се губят образи, сравнения и метафори, тъй като се избира по-прозаичното значение на думата вместо поетичния й вариант. Така например красивата метафора на огъня „цвете“ е заменена с „украса“, значение, което действително фигурира в речника, но то, макар и метафорично, в текста звучи просто прозаично. На много места преводът следва така буквално оригинала, та дори и читателят да сравни превода със старогръцкия текст, то все пак ще са му необходими известни усилия, за да разбере българския текст. Така например стих 629 звучи по следния, меко казано, странен начин: „Не се грижи повече за мене, отколкото ми е приятно“. Едновременно с това има и опити за постигане на поетичност чрез вставки в текста. Така например в стих 64 Прометей казва: „Забий смело… безпощадния зъб на стоманения клин“, а в оригинала е казано само „клин“. Употребени са и някои странни епитети – навсякъде Зевс и Океан са наречени „Отец“ (?) – все поетически напъни, които още повече засилват общото прозаично звучене.

Общо взето, като текст преводът звучи добре, но като цялостен контекст е зле, да не говорим за стил, за атмосфера, за Есхил.

Преводът има Увод (стр. 5-11), в който филологически точно е проследено възникването и развитието на драмата, произхода на името „трагедия“, биографията и творчеството на Есхил, прави се кратък обзор на трагедиите му и по-специално се маркират проблемите около „Прикованият Прометей“. Цитирано е и изданието, по което е направен преводът.

Особено място сред преводите на Есхил на български език заемат преводите на Александър Балабанов, тъй като той е превел четири от седемте запазени Есхилови трагедии и дълго време неговият „Прометей“ е бил авторитетният, придобил гражданственост превод.

Първият му превод на „Прометей“ е от 1905 г. и е поместен в две части в сп. „Българска сбирка“, кн.I от 1 януари 1905 г. (поместени са от от 1 до 283 стих) и в кн. II и III от февруари – март на същото списание (поместени са от 284 до последния 1093 стих). Преводът е в стихове, като преобладава шестстъпен ямб и холиямб. Хоровите партии са преведени в различни размери, като освен ямб се среща и хорей, анапест, дори нехарактерния за трагедията амфибрахий. Преводачът не спазва изискването редуващите се строфи и антистрофи да са в различен размер с проследващите ги строфи и антистрофи, но редувайки вътре в стиха различните размери, той постига усещането за метрическо разнообразие. Този първи превод на „Прометей“, въпреки очевидната недообработеност на места, е по-поетичен, по-верен на Есхил, по-точен дори от последвалите го преводи. Само в неговия превод като действуващи лица са изписани Хефест и Хермес, във всички останали те са Ефест и Ермес. Но още в този пре-

вод са заложени основните недостатъци на следващите му издания, най-сериозните от които са пропуснатитие реплики на Хефест и Власт в стихове 78-80, „многодетната *Темида*“ вместо *Тетис* в стих 137, в стих 516 Ериниите са наречени „зли“, докато в оригиналния старогръцки текст са „помнещи“, а последната реплика на Прометей (стихове 1080-1093) е преведена, меко казано, твърде фриволно.

Първото издание на превода в отделна книга е през 1905 г. Следват още 16 издания на същия текст, като самият Александър Балабанов в предговора „Нещо за превода и текста“ се оплаква, че са издадени много преводи на „Прометей“ без негово знание, „пълни с грешки и опущения“. Към различните издания преводачът е прилагал и следните предговори, които всъщност са негови студии, писани по различно време: „Войната между небето и земята, или Прометей“ – един апотеоз на Прометей, публикуван на 10.X.1045 г.; „Бележки за мотива Прометей“, в който разглежда западноевропейските и нашите автори, разработвали мотива за Прометей и в който публикува свой превод на „Прометей от Гете“ (няма указание кога е публикуван); „Зевс“ – една апология на Зевс, публикуван на 25.XII.1898 г. в Лайпциг; „Нещо за превода и текста“, публикуван на 15..1939 г. в София.

През 1914 г. Александър Балабанов издава в отделни книги трите трагедии от трилогията на Есхил „Орестия“ – „Агамемнон“, „Орест“ и „Евмениди“. И трите са преведени в проза.

Явно трагедията „Агамемнон“ е любима на Александър Боалабанов. В превода той е вложил цялото си майсторство, като на места дори се е попрестарал, вложил е цялата си класическа и човешка любов, така че читателят заобиква неговия превод, възприемайки го като истинска Есхилова творба. Преводът изобилствува от сложни думи (доста повече от оригиналните), от смели сравнения, странни метафори, звучащи понякога съвременно, от красиви обрати и редки, звучащи старинно думи. Като цяло текстът е тържествен и величествен, читателят сякаш чува „удари на стоманен чук върху гранит“, както пише преводачът в предговора. На места, особено в хоровите партии, текстът е така претоварен с изразни средства, че трудно се смила, а понякога и разбира.

Прекаленото преклонение пред „Агамемнон“ естествено дава и своя отрицателен ефект – преводачът често, понякога драстично, се разминава с оригинала. Преди превода е поместен предговор, в който Александър Балабанов говори за живота и творчеството на Есхил, за трилогията „Орестия“ и предлага втората трагедия „Хоефорой“ да бъде озаглавена „Жертва над гроба“ или „Излияние на гроба“, а третата – „Благосклонните богини“ или „Примирение“. Трагедията „Агамемнон“ има още три издания – през 1921, 1925 и 1939 г.

Втората трагедия от трилогията „Орестия“ Александър Балабанов озаглавява „Орест“. Преводът е поетичен, макар и в проза. Преводачът използува разнообразни поетични средства като инверсии, паралелелизъм, синонимни натрупвания, повторения, оформя малки фрази в ямб и дактил, така че прозаичният текст придобива своеобразна песенна окраска.

Преди превода е поместен предговор, в който Александър Балабанов обяснява защо е нарекъл превода си „Орест“, а не „Хоефорой“ и предлага още едно озаглавяване на трагедията на български език – „Мироноските“. Трагедията „Орест“ има още четири издания – през 1919, 1925, 1937 и 1940 г.

Третата трагедия „Евмениди“ е оптимистична разавръзка на Есхиловата

трилогия и това личи в превода. Отново преводачът се е стремил да предаде изразните средства, използувани от поета, и без да прекалява на повечето места е успял. Предадени са драматизмът и напрежението в първата част на трагедията, юридическият тон на сблъсъка в Ареопага и постепенното успокояване на трагедийното напрежение, сякаш пред очите на читателя отмъстителните Ерании се превръщат в благосклонните Евмениди.

Преди превода е публикуван предговор, в който се прави анализ на трагедията. Трагедията има още четири издания – през 1919, 1925, 1937 и 1939 г.

Общо достойнства на преводите на трагедиите от Есхиловата трилогия „Орестия" са ремарките. Явно те са писани въз основа на античната вазова живопис, по-точно въз основа на сцените, представящи моменти от атическите театрални постановки. Благодарение на това ремарките помагат на читателя да се ориентира как изглеждат героите и декорите, помагат и на евентуалните бъдещи постановчици в работата им върху Есхил.

Основен недостатък на всички преводи на Александър Балабанов е липсата на традиционното деление на античната трагедия на пролог, пародос, епизоди, стазими, комос, екзод, както и на приетата номерация на стиховете от издателите.

Най-общо казано, преводите на Александър Балабанов са атрактивни, четивни, поетични, но и в голяма степен фриволни – те са много повече един личен поглед върху трагедиите на Агамемнон, Клитемнестра, Егист, Орест, Електра, Прометей, отколкото превод на Есхиловите трагедии.

Превод и на седемте трагедии на Есхил е направен от проф. д-р Александър Ничев. Публикуването им в едно книжно тяло претърпява две издания. Първото е озаглавено: Есхил. Трагедии. Молителките, Персите, Седемте срещу Тива, Прикованият Прометей, Агамемнон, Хоефорите, Евменидите. Превел в стихове от старогръцки език проф. д-р Александър Ничев. С., Народна култура, 1967 г. Второто е озаглавено: Есхил. Трагедии. Превел от старогръцки език проф. д-р Александър Ничев. С., Народна култура, 1982 г. Отделно са публикувани трагедиите „Прикованият Прометей" и трилогията „Агамемнон", „Хоефори", „Евмениди".

Във връзка с учебната програма на Министерството на образованието най-рано е преведена и издадена трагедията „Прикованият Прометей". За пръв път тя е издадена през 1959 г. от издателство „Народна просвета" в „Библиотека за ученика". Преводът претърпява още тринадесет издания – през 1962, 1963, 1964, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1976 г. в „Библиотека за ученика" и през 1993 г. в поредицата „Критически прочити и коментари: за ученици, студенти и преподаватели". Трилогията „Агамемнон", „Хоефори", „Евмениди" е публикувана през 1977 г. в поредицата на издателство „Народна култура" „Библиотека световна класика". Изданието е озаглавено „Антични трагедии". Основен недостатък на това издание е липсата на номерация на стиховете според издателите.

Преводът е в стихове, които точно следват размерите на оригиналния старогръцки текст – и ямбичния триметър, и анапеста, и трохаичния тетраметър, и дактила. Хоровите партии, там, където е възможно, са в оригиналния размер, нещо, което не винаги звучи поетично на български език, а там, където е невъзможно, са в приемлив за българския език размер, основания за който преводачът е търсил в цялостната ритмика на съответната хорова партия. Спазени са разликите в ритмичния строеж на строфите, антистрофите и еподите, уловен

е стилът на пролозите, пародите, епизодите, комосите, екзодите, вестителските реплики, стихомитиите. Езикът следва стилистиката на Есхиловата поетика, разликата между лиричните и драматичните трагедии на Есхил отчетливо се долавя, усеща се специфичната атмосфера на отделните Есхилови трагедии.

Стремежът към максимална вярност към Есхил, обаче, води и до негативни резултати. На много места metri causa се губят стилистичните особености на стиха, пропускат се ключови думи, на места ритъмът е насилен и читателят трябва да положи значителни усилия, за да го открие, а някъде и да го произнесе. Преводачът често употребява странни морфологични форми, синтактични обрати и стилистични похвати. Поради това, най-общо казано, в превода се усеща някаква монотонност, суховатост, сякаш трагедията е писана не от Есхил, а от преводача. Освен това в такова издание е прието да се отбелязват в бележките лакуните, възстановените от фрагменти части, разменените от издателите стихове, несигурните персонажи (напр. репликата на Пилад в стих 900 на „Хоефорите"). Стига се дотам, че преводачът самоволно е разменил репликите на Пеласг и Хора в стихове 293-317 на „Молителките", което внася елемент на неясност, на други места пък номерацията на стиховете у издателите и в превода не съвпада, което води до затруднения при цитирането. Но принципно номерацията на стиховете следва приетата от издателите номерация и трагедиите са разделени на формулираните от Аристотел части – пролог, парод, епизоди, стазими, комос, екзод.

Всички издания на преводите на Есхил от проф. д-р Александър Ничев са предхождани от предговор, в който е изложена биографията на поета, общо е проследено творчеството му, направен е анализ на публикуваните трагедии, който според изданието е или детайлен, или сбит. След текста са приложени бележки, които обясняват реалиите в текста, някои филологически затруднения, препращат към други трагедии на Есхил, към антични и съвременни автори. На места, обаче, бележките са схематични и твърде неясни за неизкушения от Античността.

Преди бележките проф. д-р Александър Ничев обикновено представя и изданията, по които е направил своя превод, както и чуждоезичните преводи, с които е сверявал своя превод. В тази част преводачът предупреждава читателя, че е добавял ремарки там, където е сметнал, че е нужно за по-доброто разбиране на текста.

Независимо от множеството недостатъци и чести отричания на преводите на проф. д-р Александър Ничев, засега те остават като придобили гражданственост, общоприети, по които се цитира, и определено са най-добрите преводи на Есхил. Защото всички разговори за поетическия усет винаги се оказват безсмислени, когато човек се окаже насаме с оригиналния старогръцки текст. А тогава – тогава остава само Есхил.

Огнян Радев

СОФОКЪЛ

Софокъл е този от тримата прочути трагически поети на Атина, на когото в най-голяма степен дължим представата за облика и жанровите характеристики на атическата трагедия. Именно при него тези черти достигат своята завършеност, докато при Есхил жанрът е още не напълно отделен от своите предходници, а при Еврипид вече е проблематизиран и съдържа в себе си зачатъците на разпадането си в други жанрове.

Софокъл (497/6 – 406 г. пр. Хр.) е роден в Колон, предградие на Атина. Баща му по всяка вероятност е бил преуспяващ занаятчия (собственик на оръжейна работилница) и е осигурил на сина си добро и разностранно образование.

Известността на Софокъл като драматург започва от 468 г., когато той побеждава в драматическите състезания най-авторитетния по това време автор на трагедии Есхил. Оттам нататък пътят му на трагически поет е съпровождан с постоянни успехи. Били са му присъдени двадесет и четири първи места, а никога не е изпадал на трето място. На младини сам е играл на сцената, свирил е и е пял, но впоследствие се е отказал от лично участие в театъра. Сам е съчинявал музиката към своите трагедии.

Житейската и творческата зрелост на Софокъл съвпадат с разцвета на класическа Атина – „века на Перикъл“. Трагическият поет е бил близък със самия Перикъл (макар и да не е споделял неговите политически убеждения, а е стоял на по-консервативни позиции), с историка Херодот и философа Архелай. Вероятно е бил запознат с учението на софистите, но не е бил повлиян от него. Участвал е пряко в обществения живот на полиса и е заемал държавни длъжности: бил е избран за ковчежник на Делоския съюз, а по-късно и за стратег. Заедно с Перикъл е участвал в похода срещу отцепилия се от Атинския морски съюз Самос. По време на Пелопонеската война, когато самите устои на Атинската полисна демокрация са били силно разклатени, е взел участие в олигархически преврат, за което после е съден и оправдан. Той спокойно доживял дните си в Атина.

Според античната критика е бил автор на около 123 пиеси (трагедии и сатирови драми). От тях са запазени изцяло седем трагедии и обширен фрагмент от една сатирова драма.

Смята се, че Софокъл е внесъл в атическата трагедия следните изменения: въвеждане на трети актьор (с което се дава възможност за много по-богато драматично действие), увеличаване броя на участниците в хора от 12 до 15 за сметка на намаляване на значението на хора за хода на действието. Оставайки в рамките на традиционната тетралогия (три трагедии и една сатирова драма), Софокъл нарушава единността ѝ и при него всяка отделна трагедия е завършено произведение с по-голям обем, отколкото у Есхил. По свидетелство на Аристотел той е въвел и декорацията.

Безспорна заслуга на Софокъл е оформянето на специфичните жанрови характеристики на трагедията. Неговите творби се отличават с блестяща драматична композиция.

Запазените изцяло Софоклови творби са: 1) „Аякс“ (по всяка вероятност най-ранна), 2) „Антигона“ (440 г.), 3) „Едип цар“ (20-те гг. на V в.), 4) „Трахинянки“ (същия период), 5) „Електра“ (следващото десетилетие), 6) „Филоктет“ (409) и 7) „Едип в Колон“ (поставена след смъртта му в 401 г.). Към тях се добавя и голям откъс от сатировата драма „Копоите“.

Първата поява на преведена творба от Софокъл е през 1893 г., когато П.П.Славейков представя своя превод на „Антигона“ в „Мисъл“. Впоследствие тя е издадена през 1911 г. и многократно преиздавана. Не можем да определим със сигурност от какъв език е извършен преводът – дали от оригинала или от превод на западен език – най-вероятно немски – или пък е съчетана работата с оригинал и с превод. Последният вариант изглежда най-правдоподобен.

Преводът на П.П.Славейков е в стихове и е на твърде високо художествено равнище за времето си – особено това личи при сравнение с множеството препреводи, извършени през първите години на XX век. Преводът е и във висока степен адекватен – не се забелязват съществени смислови отклонения и загуба на смислови единици. Епизодите са написани в петостъпен ямб, като този размер едва ли е избран само от метрически съображения – близост до старогръцкия ямбичен триметър – а е по-скоро дан на европейската традиция на стихотворната драма, която е издържана в подобен размер. Хоровите партии се отличават ритмически – спазено е деленето на строфи и антистрофи и тяхната симетрия. Стъпките, използвани в тях, са най-често хорей и дактил. Въпреки че тук още не е направен опит за еквиметризъм, свободното боравене със стихове с различен брой стъпки, приблизителното спазване на общата дължина на стиха и – не на последно място – безпогрешният поетически усет на П.П.Славейков правят превода метрически убедителен и по непосредствеността на въздействие доближаващ се до оригинал.

Най-съществен проблем за преводача представляват стихомитиите. Той като че ли не се стреми да постигне онова съвпадане на границите на стиха с границите на репликата, което е характерно за оригинала на Софокъл. Системно допусканите анжамбмани в някаква степен вредят на общото впечатление от превода. Преводачът е предпочел тази жертва пред жертването на смисъл. Особено удачни са преводите на тези стихове и двустишия, които се доближават по своята стегнатост и сбито изразена мисъл до сентенции:

Светът е пълен с чудеса,
Но що по-чудно от човека?

Или:

Безумно съм постъпила, но казвам:
Безумен е – безумна кой ме счита!

Колкото и голямо постижение на преводаческото изкуство да е „Антигона“ на Пенчо Славейков, неговият метод на превеждане няма – и като че ли не може да има – последователи, школа. Този негов превод остава за дълго единичен опит да се възприема античната творба не само като школски текст, но и като съчинение с художествена ценност. Към стихотворен превод на Софоклова творба ще се обърне едва през 1925 г. Гео Милев.

Почти едновременно с този се появява превод на „Аякс“ (под заглавие „Еант“), извършен от Д.Душанов от оригинала, публикуван в списание „Дело“.

През първите две десетилетия на XX век господстват две тенденции. Едната е типичният за епохата препревод, най-често през руски език, направен в проза и без никакви грижи за стила. Другата – най-вече в лицето на Александър Балабанов – е дословният превод от старогръцки език, който претендира повече за точност и научност, отколкото за художественост.

Любопитно е да се отбележи, че препреводите през този период на драмите на Софокъл са много по-малко, отколкото на произведенията на Еврипид. Можем да отбележим само един превод с непосочен преводач на „Антигона“ (1914) и „Едип в Колона“ в превод на Ал.Бобошевски (1914) от руския превод на В.Алексеев, с увода и обяснителните бележки на руския преводач. Именно преводите на В.Алексеев най-често се явяват образци за българските преводачи на античните драматурзи, въпреки относително ниските им качества. Вероятно това се дължи на просветителските цели, които си поставят преводачите в България и за които стилът на коментиране на Алексеев изглежда най-близък. Фактът, че тези преводи са в проза, изглежда като аргумент в полза на тяхната точност в очите на нашите преводачи. Обаче тъкмо тези руски преводи съдържат много неточности, а понякога и смислови грешки, които се възпроизвеждат и в българските преводи.

Преводът на „Едип в Колона“ на Ал.Бобошевски е буквалистичен и поради това трудно читаем – преводачът не се стреми да избягва неестествения изказ: „А ето сега дошъл някой, кощунствено не обръщащ внимание на нищо...“, „Тогава по отношение на що твоите страдания превишават човешките сили?“. Общото впечатление е като от подстрочник, но не липсват и смисловите неточности, допуснати именно от стремеж към буквалност: например думата *soma* на няколко места е преведена според речниковото първо значение „тяло“, когато контекстът предполага превода ѝ с думата „живот“. Сложните прилагателни, характерни особено за хоровите партии, са преведени описателно. Не личат никакви старания за създаване на определен стилистичен ефект. Допуснати са стилово неуместни думи като „вагабонтин“ и „нехранимайко“, оправдани само донякъде от състоянието на българския книжовен език през тези времена.

През първите десетилетия на века най-важната фигура сред преводачите от класическите езици е Александър Балабанов. Той работи с тримата велики трагически поети, а също и с други антични текстове. Въпреки явното му предпочитание към превеждане на мерена реч първите му преводи на трагедии са в проза с уговорката „преведе дословно от старогръцки“. Зад тази преводаческа стратегия прозира, от една страна, желанието преводът на антична литература да бъде поставен най-сетне на научна основа, а да не бъде изоставен на произвола на преводачи, не познаващи нито оригиналния текст, нито спецификата на античната литература; а от друга – пиететът към античния текст, който немският възпитаник Ал.Балабанов не може да не изпитва. Това отношение към античната литература лежи в основата на преводаческите принципи, които ранният Балабанов изповядва: максимална точност при предаването на всяка лексическа и синтактична единица, дори в ущърб на цялостния ефект. Ето как обосновава методите си на работа преводачът в увода към „Едип цар“, уговаряйки, че прозаичният превод на трагедията представлява за него междинен, но необходим етап:

„Този мой превод на „Едип цар“ е за сега все още в проза. Той е направен

предимно за училищно изучаване на трагедията. Използувал съм много внушения от Виламовиц. Езикът, стилът на много места не е изгладен нарочно, само за да може да се предаде самата първобитна грубост или по-добре свежест на оригинала. Защото никой не би могъл безнаказано да се отклонява ни с словце от текста в Софокловите трагедии. Те са тъй пълни с деликатни намеци, щото всяка дума има своята важност, особено трябва да не се забравя това в трагедията „Едип цар“, едничка в това отношение между всички гръцки трагедии“.

В предисловието си към „Електра“ Ал.Балабанов с голям полемичен жар защищава принципите си, като, от една страна, възстава против практиката на превеждане от език-посредник, а от друга – изтъква дълбокия смисъл на „буквалното“ предаване на всяка дума:

„Желая и се старая да бъда дословен в преводите си. Грубостта на израза не ме плаши – тя ме освежава, защото виждам в нея духа на оригинала. Липсата на пусто благозвучие много ми е приятна, стига да има благозвучие на образите и мислите. Жалки са леките преводи на антични класици, преводи, които са банализирани тананикания и перифрази на баснословици. Често такива преводи се появяват и от желание да се направят гладки, но обикновено от скъдоумие и немощ. Защото мъчна работа е да разбереш текста на оригинала, по-мъчна е да вникнеш в духа на поета и на думите му, още по-мъчна да си представиш поетическите образи на един Есхил, Софокъл и Еврипид, а най-мъчна да ги дадеш не по терка на своя бледен дух, а в обема и цвета на един гений.

Опитвам се да сторя това, да преодолея тия мъки, за сега, в проза. Надявам се, ще мога по-сетне да се опитам и в стихове.

Покрай преводи от оригинала, виждам, излезли и преводи от преводи от преводи! Какво безумие е за този, който ги превежда, и за този, който ги чете!“

Принципите, които Ал.Балабанов открито заявява, са спазвани в преводите му. През този период излизат два негови превода на Софоклови драми – „Едип цар“ (1911) и „Електра“ (1914). След това той вече няма да се обърне към този автор и намеренията му да работи над стихотворни преводи няма да бъдат осъществени по отношение на Софокъл.

Преводът на „Електра“ страда от известни крайности на съзнателно търсения буквализъм. Някои думи са преведени според тяхно основно речниково значение, което не е най-уместно според контекста („гостенино Пилат“ вместо възможното „приятелю Пилат“ и други подобни).

Въпреки това в превода има блестящи удачи – кратко и ефектно предаване на отделни изречения: например „Хитростта рече, страстта уби“, което е не само точно по смисъл при предаване на оригинала, но и стилистично адекватно.

Преводачът действително не се страхува от „груби“ според своето определение думи, в които естествената разговорна интонация взема връх: „Зло да те найде, да загинеш!“; „Тогава спре се над мен и луда полудяла захока“.

В подобен стил е издържан и преводът на „Едип цар“ на Ал.Балабанов, който е адекватен при предаването на всяка лексическа и синтактична единица, доколкото това е възможно, но общото впечатление, което оставя, е на добре изготвен подстрочник. Донякъде впечатлението за разпадане на текста на отделните му единици се изглажда и уравновесява от добрия литературен усет на преводача и от отделни точни попадения, когато за цяло сровосъчетание е намерен естествен и употребим български аналог (напр. „отбор момци“ – тъкмо тази на-

ходка ще възпроизведе впо-късно в превода си и Ал.Ничев). В цитираната по-горе част от предговора към този превод Ал.Балабанов не скрива, че гледа на него като на междинен етап в работата си над текста на „Едип цар“, но от друга страна убеждението, че в един текст не може да се промени и думица, без да му се навреди – едно отношение на класическия филолог към античния текст въобще като към нещо сакрално – е една нагласа, която без съмнение за дълго е възпрепятствала възможната по-свободна обработка на преводния текст.

През периода след Първата световна война до 1946/47 г. основното внимание на преводачите е отделено на „Едип цар“, който за тези две и половина десетилетия претърпява десет превода, три от които в мерена реч. Излизат и два нови превода на „Антигона“ – на В. Димитрова, препревод от френски, 1938, и на Д.Симидов, 1941 – по всяка вероятност също препревод, но в изданието не е уговорено от кой език е превеждано.

Отчасти интересът тъкмо към тази драма на Софокъл се диктува от училищната програма по литература. Преводите на „Едип цар“ са следните: на Гео Милев, 1925, без уточнение от кой език е превеждан, но по всяка вероятност от език-посредник, може би немски; на Г.Жечев, 1937, от френски и руски; на П.Чинков, 1938, от немски; на Витя Димитрова, 1938, от френски; на Н.Вранчев, 1939, от старогръцки; на А.Андреев, 1939, от старогръцки (въпреки че е съмнително преводът наистина да е от старогръцки); на Д.Ангелов, 1940, от старогръцки; на Димитър Симидов, 1946, неуточнено от кой език, но вероятно препревод; на Ал.Ничев, 1946, от старогръцки и на Веселин Бешевлиев, 1947, от старогръцки.

Както се вижда дори от простото изреждане на преводите, съотношението на преводи през език-посредник и на работа с оригиналния текст се е променило в положителен смисъл: пет на пет (или шест на четири, поради съмнението в А.Андреев). Наблюдава се също промяна и при избора на прозаичен или поетичен вариант на превода: текстовете на Гео Милев, Н.Вранчев и Ал.Ничев са в стихове.

Независимо от факта, че препреводът започва да се възприема като недотам коректна практика – срв. цитирания по-горе предговор на Ал.Балабанов – той не само продължава да съществува, но намира и своите теоретични защити. Преводът на П.Чинков носи вместо предговор следната бележка от преводача: „Този превод не е направен нито от оригиналния език, старогръцки, нито в оригиналната форма – стихове. Все пак, той претендира да е поне целесъобразен, защото дава на изучаващите класическата култура всичко, каквото им е потребно, и дава на средния гражданин онази наслада, която мъчно би могла да се получи при точно спазване на всички особености на оригинала. Този превод е направен от немски, главно по превода на Георг Тудихум, излязъл в пето поправено издание под редакцията на проф. д-р Ото Гютлинг“.

Самият факт, че практикуващите препревода вече изпитват потребност да защитят експлицитно своя метод, говори за съмненията към неговата стойност, които вече са налице в България между двете войни. Приведеният тук цитат посочва и основните цели, които – съзнателно или не – си поставя пред себе си преводачът от език-посредник: образователна и представителна. Вече е ясно, че при тази практика не може да се очаква осъществяването на художествени задачи.

Преводът на Витя Димитрова на „Едип цар“ от 1938 г., в преиздането на

който от 1942 г. не е отбелязано дори името на преводача, е направен от френски език. Той изобилства с нелепи грешки и невярно предаване на смисъла. Тези грешки изобличават не само непознаване на оригиналния текст, но и непрофесионално боравене с езика посредник: изрази като „авторитет на царя“ вместо, по смисъл, „царска власт“, се дължат на недостатъчно познаване на френски език. За същото свидетелства и обръщението „Принце“, което изговарят един към друг героите на драмата, вместо очакваното „Царю“, и появата на думата „Херолд“, пояснена в скоби в самия текст, а не в бележка под линия, като „глашатай“. Делението на текста на епизоди, стазими и пр., както и делението на хоровите партии на строфи и антистрофи (независимо от факта, че преводът е в проза) очевидно възпроизвежда състоянието на френския превод, който преводачката е ползвала. Независимо от това тя е предпочела да замести термините на частите на античната драма, известни ни от „Поетика“ на Аристотел, със съмнителни аналози на български език: „Встъпителен напев“ вместо пород, „Припев“ вместо стазим. Като цяло преводът не показва никакво старание за художествена издържаност и убедителност.

Преводът на същата трагедия на П.К.Чинков е направен през същата година от немски език. Преводачът е поне дотолкова добросъвестен, че да посочи кой немски превод е използвал и да приведе цитираното по-горе оправдание за правото си да превежда от език-посредник. Това обаче не спасява текста му от съществени отклонения в предаване на смисъла, които може би са налице и в немския превод. Все пак преводачът показва и някакво старание за създаване на ритмическо впечатление у своите читатели (изглежда в грижата си да достави „наслада“ на обикновения гражданин, към когото адресира превода си в цитираната бележка). На две или три места в трагедията – винаги в стихомитии, никога в монолози – той прави проза с елементи на ямбичен ритъм: „*Тирезий*. Не ще говоря повече. А ти свободен си и цял да изгориш във гняв. *Едип*. Добре тогаз, във своя гняв не ще да премълча това, което виждам.“ На едно единствено място (с.24) репликата на хора е и графически представена като стихове, изписани на отделни редове и започващи с главни букви:

Това е вярно, царю; който иска
Да не сгреши, не бърза много,
А който твърде много бърза,
Не винаги постъпва мъдро.

Тази непоследователност в метрическия и стилистичен избор на преводача представя превода му като незавършен и междинен етап на търсения. Това засилва общото впечатление за недообработеност, което оставя този текст.

Още един превод на същата Софоклова творба, направен от език-посредник и излязъл приблизително по същото време, 1937, е този на Г.Жечев. Преводачът уговаря в бележка преди началото на текста, че е работил с френския превод на M.Artaud (Арто) и с руския на Д.С.Мережковски, като е имал пред очи и най-новия за времето руски превод на В.О.Нилендер и С.В.Шервински, издание на Academia, 1936. Този превод има всички недостатъци, които са характерни за препреводите, а именно – отклонения в смисъла, които трудно се поддават на проследяване, защото част от тях са допуснати в преводите на езика-посредник, и като цяло стилистическа неадекватност. Обаче Г.Жечев (който има опит като

преводач на френски драми, този път от оригиналния език) проявява по-добър вкус в подбора на езикови и стилови средства. Езикът му, за разлика от този на двата описани по-горе превода, е достатъчно богат и естествен. Това донякъде компенсира излишната свободност при предаването на съдържанието на оригинала – свободност, която по всяка вероятност се съдържа и във френския превод на творбата, според преводаческите традиции на тази страна.

И така, през описвания период препреводът започва да губи позициите, които е имал в началото на века. Но първоначалните преводачески търсения на класическите филолози от същото време са насочени не толкова към адекватно предаване на творбите, а към еквивалентност „на дребно", към буквализъм. Тъкмо в резултат на това старание ранните преводи от оригинала по общо стилистично впечатление наподобяват препреводите, макар и да е налице противоположната мотивация на преводачите. Пример в това отношение е преводът на „Едип цар" от Д.Ангелов, направен от старогръцки език през 1940 г. Буквализмите правят текста почти нечитаем. Изрази като „Най-мъдра от всички Едипова глава" предават точно дума по дума оригинала, но като цяло не са адекватни на него. Стремежът към буквализъм е довел и до нелепи грешки, дължащи се на предоверяване на речника и недостатъчно размисляне върху логиката и смисъла на текста: „Безчувствен бих бил, наистина, ако не се трогна над тия молебни скамейки" (?!).

Всички цитирани по-горе преводи на „Едип цар" са в проза, но през същия период най-сетне се правят опити и за предаването на текста в стихове. Метрическият избор е различен у различните преводачи, като широкопрофилният литератор Гео Милев насочва своите търсения в посоката на ритъма и размера, понятни за българския читател и привични за българското стихосложение, т.е. се отдалечава от оригинала, приближавайки се до предполагаемия реципиент на текста; напротив, класическите филолози Николай Врачев, а след него и Александър Ничев, правят опити за създаване на метрически аналог на античните стихотворни размери. Първият от тях прави тези експерименти твърде предпазливо и най-вече в областта на ямбичния триметър, а вторият довежда принципа на еквиметризма до възможната връхна точка.

Преводът на Гео Милев излиза през 1925 г. и е хронологически по-ранен от описаните по-горе. В изданието не е уговорено от кой език е превеждано; можем да предположим, че това е немски. Преводаческата дейност на Гео Милев е твърде обширна и обхваща произведения, написани на различни езици и в различни епохи. Това е свидетелство за определена нагласа – по-скоро общо литераторска, отколкото професионално-преводаческа – при представянето на чуждоезични произведения. Интересът е насочен към произведението като някаква извънвременна художествена даденост, оценена с общочовешки, а не историко-културни критерии. При такова отношение към литературната творба въпросът за еквивалентността на превода на всяка смислова единица остава на заден план, засенчен от желанието за цялостно представяне на творба, утвърдила се през вековете като ценна и изключителна. Интересът на Гео Милев е именно към такива творби, които е прието да се назовават „вечни", и поради това въпросът за това от кой език той превежда и в каква степен го владее изглежда второстепенен от такава гледна точка.

В това отношение, а и в избора на някои поетически техники, Гео Милев се явява единствен последовател на Пенчо Славейков и неговата „Антигона".

Предговорът към „Едип цар“ е още едно потвърждение за представите на преводача за творбата, над която работи. Гео Милев прави доста волни етически интерпретации на основните конфликти в драмата, без оглед на времето на нейното създаване. Разказът за живота и дейността на Софокъл, а също преразказът на митовете от Тиванския цикъл, носи белезите на една общолитераторска наивност при възприемането на един античен текст. В предговора се срещат и обяснения, неточни по съдържание – например това, че е по-право да се казва не „Едип цар“, а Едип тиранинът, и бележката под линия: „Тирани са се казвали в древна Гърция ония, които незаконно или случайно заемали властта в една държава“.

Липсата на достатъчно професионален исторически поглед върху античната драма, съчетана с предполагаема незапознатост със старогръцкия език, на пръв поглед би могла да даде само отрицателни резултати. Когато обаче с превода се заема опитен литератор и надарен поет, резултатът от неговата работа не се изчерпва само с по-голямата или по-малка степен на адекватност при предаването на отделните смислови единици. На Гео Милев се е получил превод с елементи на авторизираност. Речевата характеристика на неговите герои съществено се отличава от Софокловата: те говорят много по-емоционално и страстно, отколкото персонажите на оригиналната драма. Този ефект е постигнат при това без съществени смислови отклонения в съдържанието на техните реплики. Тази повишена темпераментност на превода би могла да се определи като неадекватна модернизация на текста, но и като разумно приближаване на творбата до очакванията на съвременния читател. Така че едва ли е възможна еднозначна оценка на подхода на Гео Милев.

Общото стилистично впечатление от превода на Гео Милев е за висок патетичен стил и по-приповдигнато и тържествено говорене, отколкото в оригинала. Това не е адекватно предаване на текста в техническия смисъл на думата, но донякъде отразява – и поддържа – представата за образцовия характер на класическата гръцка литература и култура.

Изборът на стихотворен размер е подобен на П.П.Славейковия. Епизодите са предадени с петостъпен ямб:

> Не чрез слугите искам вест, чеда,
> да чуя аз, но идвам сам тук – аз,
> от всички славословений Едип.

Основният проблем, който произтича от избора на този размер, е същият, който и у П.П.Славейков: прекалено честите анжамбмани, които разрушават присъщото на оригинала съвпадане на границите на мисълта с границите на стиха най-вече в стихомитиите.

За хоровите партии Гео Милев използува трисрични стъпки, най-често амфибрахий. Този избор не е определен от търсене на метрически аналог на оригинала, а по-скоро за да се постигне сходен на оригинала стилистичен ефект на разликите между епизодите и хоровите партии, при което последните звучат като обособени произведения в тъканта на драматургичната цялост. Предпочитанието към трисрични стъпки е обусловено от интуитивната представа в българското стихосложение, че тъкмо тези размери са по-подходящи за изразяване на приповдигнатост и тържественост:

О сладостно слово на Зевса, пристигна ли вече
от златочъртожните Делфи в блестящата Тива?
Сърцето ми тръпне от страх и в боязън се люшка,
о жален Делийски пеан!

Преводът не е еквилинеарен – при 1530 стиха в оригинала преводният текст съдържа около 1700, като отклоненията са най-вече за сметка на хоровите партии.

Друг превод, също в стихове, но клонящ към противоположен избор на стратегия, е направен от Николай Врачев през 1939 г. от старогръцки език. Като се изключи стихотворната версия на Ал.Балабанов на Еврипидовата „Медея", правена за сценични цели, това е първият превод, направен от оригиналния език в мерена реч. За първи път този преводач се опитва и да създаде на български език метрически еквивалент на ямбичния триметър, като се сблъсква с характерната за този избор трудност: необходимостта всеки стих да завършва с мъжка клаузула или в краен случай с дактилическа (това последното ще бъде открито като изход от положението от Ал.Ничев през следващите години), като при това е налице и стремеж към еквилинеарност. Самият факт, че преводачът номерира стиховете в превода, е свидетелство за този стремеж. Н.Врачев се опитва и да спази границите на репликите в рамките на отделния стих или двустишие, както това е в оригинала при стихомитиите. В резултат той е принуден да жертва немалко смислови единици, от което се губи на места ефектът на множество реплики. Впрочем преводът е еквилинеарен само в епизодите, а хоровите партии са вместени в по-малък обем стихове – ямб с различен брой стъпки, със спазена симетрия на строфата и антистрофата. Общият брой на стиховете е 1507.

Езикът на превода на Н.Врачев е в по-голяма степен остарял, отколкото на другите съвременни нему преводи, вероятно поради стремежа на преводача чрез архаична лексика да придаде достолепно звучене на Софокловата творба.

Краткият послеслов, с който Н.Врачев снабдява своя превод, не се занимава с популярно изложение на живота на Софокъл или на Тиванския митологичен цикъл и в това отношение се отдалечава от практиката на просветителско-елементарния предговор и коментар. Той излага накратко развитието на атическата трагедия като жанр и мястото на Софокъл в този процес. Ето какво пише и за мястото на своя превод сред другите: „Един превод на класическо творение има смисъл дотолкова, доколкото донася нещо ново и доколкото преодолява известни слаби страни на по-старите.

На български има вече няколко превода на „Едип цар". И най-новите не са най-добрите. Най-старият от тях е може би и най-добър. Той е изобщо верен и е даден на добър български език. Но все пак са допуснати тук-там волности по отношение на оригинала. Освен това, той си служи с един къс и насечен стил, който иначе може да е съвремен и удобен за драматична реч, ала не предава оная симетрия, която отличава фразата на Софокла, както и цялата старогръцка култура. И тъй богатият и бляскав стил на оригинала не е запазен точно".

В цитираните думи на Н.Врачев могат да се забележат няколко неща. Първо, полемика с преводаческите принципи на Ал.Балабанов и неговия стремеж да запази „грубостта" на езика на оригинала, независимо от високата оценка, дадена на превода му. Второ, представата за предполагаемо постъпателно

развитие на преводаческото изкуство. Той не аргументира създаването на нов превод с „нов прочит“ на творбата, а с възможността да се впише в една традиция и в нея да допълни и усъвършенства вече направеното.

От 1946 година започва нова епоха в превода на антична драма на български език. Едва ли с по-скромни думи може да се определи значението на преводаческото дело на Александър Ничев. Той поставя превода на атическата трагедия, а впоследствие и комедия, на нова основа – прекрасно познаване на старогръцкия текст, съзвучна на времето (т.е. 40-те до 70-те години) представа за общите характерискити на старогръцката култура, запознатост с античната рефлексия върху жанровите особености на трагедията (да не пропускаме, че Ал.Ничев е преводач и на „Поетика“ на Аристотел и голяма част от богатото му научно творчество е свързано с въпроса за катарзиса) и не на последно място виртуозно овладяване на техниките на еквилинеарния и еквиметричния превод.

Ал.Ничев започва огромната си работа с атическата трагедия именно от творчеството на Софокъл. През 1946 г. излиза в негов превод „Едип цар“, а през 1949 – „Антигона“, претърпяла множество преиздания поради включването на тази творба в учебната програма. През 1958 г. излизат от печат и събраните съчинения на Софокъл и така читателят е запознат с пълното творчество на трагическия поет – седемте творби, запазени изцяло до наши дни. По-късно Ал.Ничев включва в сборника „Антични трагедии“ – един авторско-преводачески сборник, в който той се явява съставител, автор на предговор и коментар и преводач – два от преводите си: „Едип цар“ и „Електра“. През 1977 г. събраните творби на Софокъл са преиздадени.

Преводаческото дело на Ал.Ничев е най-значително за представянето на творчеството на Софокъл у нас. Ролята му има много измерения. От една страна именно той представя всички запазени произведения на Софокъл на български език (без да се броят дошлите до нас фрагменти, с които Ал.Ничев не се занимава). От друга – той пръв представя тези творби в авторитетни издания, снабдени с обширни предговори, в които той запознава читателя с историята на жанра трагедия в древна Гърция и с Аристотеловата теория за него. Действително, интерпретациите на литературния материал, които предлага Ал.Ничев, носят белега на известна наивност, основана на представата, че античната творба може да бъде описвана и анализирана със същия кръг от понятия, с който се обсъжда творба от новото време. Същата тази представа за „вечността“ на античната трагедия е заложена и в стилистичния избор на Ал.Ничев като преводач. Той се движи в рамките на високия литературен език, като дори допускането на простонародни форми не нарушава впечатлението за величественост на изказа и известен умишлен архаизъм. Отрицателната страна на този подход е неговата унифицираност: под перото на Ал.Ничев еднакво звучат Есхил, Софокъл, Еврипид, Аристофан, Менандър, Плавт, Теренций, Сенека. Творческата личност на преводача не е в достатъчна степен приглушена и отпечатъкът ѝ върху облика на превежданите текстове е прекалено силен. Ничев е един познаваем преводач, с какъвто и текст да работи.

В преводите си на Софокловите драми Ал.Ничев се стреми към максимална адекватност и действително не допуска съществени отклонения в смисъла. Проблемите възникват в резултат на изискването за еквилинеарност, което той спазва стриктно, и на еквиметризъм, в което той има съществени нововъведе-

ния. Ничев създава български аналог на ямбичния триметър, при който, за да се избегне мъжката клаузула на всеки стих, тя се заменя с дактилическа, като по този начин последната стъпка на ямба е предадена „условно“ с две неударени срички. Така той избягва непреодолимите трудности, с които се сблъсква Н.Врачев. Още по-сложно стоят нещата с размерите на хоровите партии. Ал.Ничев не приема решението на своите предшественици, а също и на преводачи на други европейски езици, за свободен избор на размер, а се опитва да пресъздаде еквиметрично размерите на хоровите партии, които нямат никакъв утвърден аналог в българското стихосложение.

Ал.Ничев не достига до пълно съвършенство на еквиметризма отведнъж. В първото издание на превода си на „Едип цар“ той все още допуска отклонения от ритъма, които обаче се счита за задължен да обясни. Появата на сричка в повече в стихове като „Човек, властта и грижите пред мирния сън“ той аргументира в бележка към текста по следния начин: „построяване на стиха върху музикалния принцип – с увеличаване броя на сричките, но със запазване времетраенето на стиха, с цел да се постигне възможната близост до оригинала и в метрическо отношение... (следва пример на аналогично явление в новата българска поезия) Сричките тук се смятат не само за ударени и неударени, но и за дълги и къси“. Това е едно утвърждение за по-близка аналогия между квантитативния принцип на старогръцкото стихосложение и силаботоническия български стих, което може да бъде оспорвано. В по-късните издания на същата драма текстът е преработен така, че подобни отклонения да не възникват. Очевидно Ал.Ничев сам се е отказал от този възглед.

Проблемът, който възниква при спазването на гореспоменатите правила, е необходимостта да се жертват цели единици смисъл, понякога даже в ущърб на разбираемостта на текста. Краткостта, наложена от метрическите ограничения, води до стихове като: „Не знам. Не виждам туй, що вършат властните“. Простото сравнение със същия стих у Гео Милев „Не зная. Не се меся във делата // на силните“ говори в полза на последния. Тази опака страна на иначе разумния принцип на еквиметризма изпъква най-ярко именно при превод на драма, където репликите се очаква да имат естествената интонация на произнесената фраза.

Преводите на Ал. Ничев се утвърждават като легитимни представители на Софокъл на български език до такава степен, че всички по-ранни преводи са забравени, а по-късни почти не се създават. Авторитетът на неговото преводаческо дело е огромен и трудно допуска нова трактовка на творчеството на Софокъл. И все пак се случват няколко опита за разчупване на канона.

Ще се върнем към 1947 г., когато Вл.Бешевлиев издава своя превод на „Цар Едип“ (така предава той заглавието). Този превод, прозаичен и като цяло коректен, удивлява с една особеност: някои детайли на сюжетния ход, които само са намекнати в текста на оригинала, са предадени от Бешевлиев по-експлицитно, сякаш той се опитва да опрости текста и да го приближи към читателя, да го направи по-понятен. Изглежда, че преводът му не преследва полемични цели (спор с принципите на Ал.Ничев), за разлика от превода на Еврипидовата „Медея“ на същия този Бешевлиев, който не крие намерението си да коригира Ал.Балабанов.

Особен интерес представлява последният етап на рецепцията на Софокъл – в частност на „Антигона“ през деветдесетте години на XX век. В рамките на пет

години българската публика бива запозната с две нови версии на „Антигона“ – превод на Владимир Левчев през 1993 г. и превод на Николай Гочев и Кирил Мерджански през 1998 г.

И двата превода са създадени за сценични цели; и в двата случая инициативата за създаването им принадлежи на режисьорката Маргарита Младенова. Преводът на Вл.Левчев е извършен за целите на Народния театър и е поставен там през 1993 г. Не е публикуван. Всъщност става дума за сценична версия на превода на Ал.Ничев, а не за нов превод. Вл.Левчев преодолява повече или помалко успешно тези особености на Ничевия превод, които го правят трудно поставим и произносим устно: напрегнат синтаксис, неестествени реплики, еднообразен ритъм. Така тази версия се оказва не просто техническа хватка за приспособяване на един текст към реалностите на сцената, но и едно своеобразно олекотяване, преосмисляне на мястото на Софокловата творба – не само в музея на литературната история, но и в живата устна употреба на съвременния театър.

Преводът на Н.Гочев и К.Мерджански е създаден за постановката на Театрална работилница „Сфумато“ „Антигона смъртната“ (отново с режисьор М.Младенова) през 1998 г. и е публикуван в бюлетина на този театър „Сфумато, издание за театър и театрална теория“. Този превод е необичаен за българската практика в няколко отношения. Като изключим известния превод на „Илиада“ на Ал.Милев и Бл.Димитрова, у нас е рядкост превеждането на античен текст от творчески тандем: класически филолог и поет (като в този случай трябва да се има предвид, че поетът К.Мерджански има класическо образование и достъп до оригинала, а не разчита единствено на подстрочника на Н.Гочев). При това Гочев и Мерджански публикуват и част от „кухнята“ на труда си: в бюлетина редом с поетичната версия на К.Мерджански (обхващаща приблизително една трета от общия обем на „Антигона“ – тази част, която влиза в спектакъла) е поместен подстрочният превод на Н.Гочев. В бележката, съпровождаща този текст, Гочев обосновава необходимостта от подобни преводи, изискващи повече усилия от читателя, несъгласувани с нормата на българския книжовен език и по този начин разширяващи полето на тази норма. К.Мерджански, който прави ритмизираната сценична версия на текста (в свободен ямб и други привични за българския слух стихотворни размери), също залага повече на необичайността, на чуждостта на текста, като по този начин разрушава установения по линията на П.П.Славейков – Ал.Ничев канон на „лесен“, неисторичен и общочовешки прочит на тази трагедия. В новия превод са преодолени и редица „козметични поправки“ на образа на Антигона, утвърдени при по-старите преводи под въздействие на преводаческата традиция на някои европейски езици: приближавайки се по-плътно до оригиналния текст от предходниците си, Гочев и Мерджански ни представят този образ едновременно с по-голяма дистанция и с повече убедителност – вместо банализираната хуманна героиня пред нас се появява традиционно, изпълнено с предразсъдъци същество, реагиращо парадоксално и неадекватно. Този шокиращ прочит е принципна крачка напред в подхода на съвременния преводач към античния текст: по-близък до историческите реалности, до полисното разбиране за човека и донякъде освободен от традицията на немското Просвещение, определяла до голяма степен отношението ни към античната литература.

Към момента на написване на тази статия К.Мерджански е почти готов с

поетичната преработка на пълния текст на „Антигона“. Този текст, който ми е познат засега по ръкопис, показва същата тенденция: създаване на един труден, „остранностен“ текст, в който преводачът не се бои да използва и неочаквани неологизми, и тежък синтаксис, и изобщо не улеснява, не „щади“ читателя / зрителя. Противно на магистралното течение на преводната традиция у нас, чийто основен изразител е Ал.Ничев, този нов превод внушава идеята за историческа затвореност и трудна достъпност на античния драматически текст, без да се приплъзва към лесните и удобни аналогии с драматическото изкуство на Новото време.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Антигона. Прев. П. П. Славейков. – Мисъл, 1893.
Антигона. Прев. П. П. Славейков. С., 1911 (1914, 1918, 1925, 1926-1929)
2. Едип цар. Прев. Ал. Балабанов. С., 1911 (1914, 1917, 1919, 1921, 1925, 1927, 1932, 1937, 1939, 1940, 1942, 1946)
3. Антигона. Шумен, 1914.
4. Едип в Колона. Прев. Ал. Бобошевски. С., 1914.
5. Електра. Прев. Ал. Балабанов. С., 1914 (1919-1920)
6. Едип цар. Прев. Гео Милев. С., 1925 (1940, 1947)
7. Едип цар. Прев. Г. Жечев. С., 1937 (1938, 1940, 1946)
8. Антигона. Прев. В. Димитрова. С., 1938 (1941)
9. Едип цар. Прев. П. Чинков. С., 1938
10. Едип цар. Прев. В. Димитрова. С., 1938 (1941)
11. Едип цар. Прев. Н. Вранчев. С., 1939 (1946)
12. Едип цар. Прев. А. Андреев. Севлиево, 1939 (1940, 1941, 1945)
13. Едип цар. Прев. Д. Ангелов. С., 1940.
14. Антигона. Прев. Д. Симидов. С., 1941.
15. Едип цар. Прев. Д. Симидов. С., 1946.
16. Едип цар. Прев. Ал. Ничев. С., 1946.
17. Едип цар. Прев. В. Бешевлиев. С., 1947.
18. Антигона. Прев. Ал. Ничев. С., 1949 (1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1971, 1975, 1977 и сл.)
19. Трагедии. Прев. Ал.Ничев. С., 1958 (1982)
20. Едип цар. Електра. – В: Антични трагедии. Прев. Ал.Ничев. С., 1977.
21. Антигона. Прев. Вл.Левчев. Неиздаван.
22. Антигона. – В: Сфумато, издание за театър и театрална теория. Год. I, бр. 1, С., 1998. Прев. Н.Гочев и К.Мерджански.

Доротея Табакова

ЕВРИПИД

Еврипид е най-младият от тримата прочути трагически поети на Атина. Роден е на остров Саламин през 485/4 г. пр. Хр. (според други източници – 480). Аристофан, който често го осмива в комедиите си, го представя като син на беден търговец и продавачка на зеленчуци. Това едва ли отговаря на действителността, тъй като Еврипид е получил добро образование, за което споменава Авъл Гелий в „Атически нощи“. Негови учители са били софистите Протагор и Продик, бил е добре запознат с учението на Анаксагор и е бил в дружески отношения със Сократ. Имал е познания по живопис, но не е писал сам музика към трагедиите си и не е излизал на сцената, за разлика от по-старите си съвременници Есхил и Софокъл.

Еврипид не е участвал активно в живота на полиса, не е заемал обществена длъжност, а е предпочитал уединения живот. Притежавал е голяма библиотека, което за тези времена е било все още рядкост. През 408 г. той се е преселил при двора на македонския цар Архелай, където е починал през 406 г., няколко месеца преди смъртта на Софокъл.

Еврипид се смята за автор на 92 произведения (според други източници те са по-малко: около 75). Съвременниците му са настроени доста критично и хладно към творчеството му. За целия си живот той е получил само пет пъти първа награда в трагическите състезания (последната от тях посмъртно). Често му е била присъждана трета награда, което е било равнозначно на провал. Комедиографите обичат да се подиграват с него и му приписват разнообразни недостатъци – женомразство и т.н. Новаторствата му се приемат зле.

Еврипид действително променя в голяма степен характера на атическата трагедия, отваряйки път към нови жанрове, които ще възникнат през следващото столетие. Според Аристотел той изобразява хората „такива, каквито са“, за разлика от Софокъл, който ги представя „такива, каквито трябва да бъдат“. Действията на неговите герои вече не са мотивирани от съдбата и волята на боговете, а от случайността и от собствените им страсти. Еврипид пръв се обръща към света на човешката душевност, противоречивостта на чувствата. По-нетрадиционно е и неговото отношение към митовете, залегнали в основата на трагическите сюжети: той твърде свободно ги преработва (например прави Медея убийца на децата си, което не отговаря на първоначалния мит за нея); зад свободното му и не твърде уважително отношение към митологическия материал и ролята на божествата прозира образоваността му в кръга на софистите. Не случайно той бива назован от античните критици „философ на сцената“.

От друга страна той отвежда в своите трагедии голямо място на обикновени хора, като съответно използва и средствата на простонародния разговорен език, за които неща е бил често упрекван от съвременниците си.

Еврипид изменя и самата композиция на трагедията, увличайки се по отдел-

ни епизоди, нарушаващи единството на действието. Той въвежда обширен пролог, в който излага предисторията на действието, а понякога и преразказва част от самото действие. В неговите драми развръзката често е осъществена от намесата на божество – deus ex machina. Хоровите партии понякога представляват самостоятелни произведения, не свързани органически с хода на драматичното действие. На сцената, според нововъведението на Софокъл, участват трима актьори.

Характерът на неговото творчество бележи края на разцвета на класическата атическа трагедия, като същевременно ляга в основата на нови жанрове от елинистическо време: патетическата драма и особено новата атическа комедия (която е по същество битова драма). Отзвук от негови сюжетни ходове може да се открие и в елинистическия роман.

Макар и не особено ценен от съвременниците си, той е бил най-популярен и четен автор през елинистическата епоха. С това се обяснява фактът, че от неговите съчинения са запазени 17 трагедии (плюс трагедията „Рез“ със спорно авторство) и една сатирова драма – единствен напълно запазен представител на този жанр. Изреждаме ги тук с годината на тяхното представяне на сцена, макар че не всички са сигурно датирани: 1) „Алкестида“ (438), 2) „Медея“ (431), 3) „Децата на Херакъл“ (430), 4) „Иполит“ (426), 5) „Андромаха“ (426), 6) „Хекаба“ (424), 7) „Молителките“ (420), 8) „Херакъл“ (417), 9) „Електра“ (417 или 413), 10) „Троянки“ (415), 11) „Елена“ (412), 12) „Ифигения в Таврида“ (412), 13) „Ион“ (411), 14) „Орест“ (408), 15) „Финикийки“ (408), 16) „Ифигения в Авлида“ (405), 17) „Вакханки“ (405) – последните две са писани през пребиваването му при цар Архелай – 18) „Циклоп“ (единствената изцяло достигнала до нас сатирова драма) и 19) „Рез“, чиято принадлежност на Еврипид е твърде съмнителна.

От тримата велики трагически поети Еврипид е най-слабо представен на българския читател. За разлика от Есхил и Софокъл, чието творчество е преведено в пълния му обем от Ал.Ничев, голяма част от творбите на Еврипид не са превеждани изобщо на български език, а именно: „Децата на Херакъл“, „Иполит“, „Андромаха“, „Хекаба“, „Молителките“, „Херакъл“, „Елена“, „Орест“ и „Финикийки“ – десет от общо деветнадесетте.

През периода от началото на века до двадесетте години господства тенденцията на превеждане на Еврипидовите драми през език посредник – най-често руски. За целта в повечето случаи са използвани руските преводи на В.Алексеев – буквалистични, в проза, снабдени с елементарен реален коментар и съдържащи не малко смислови грешки. По това време блестящите в художествено отношение преводи на руския филолог, поет и преводач Иннокентий Аненски вече са съществували (най-старото тяхно издание, с което разполага Народна Библиотека, е от 1906 г.), но не са били ползвани от българските преводачи. Причините за това могат да бъдат две: или тези преводи са се появили в България по-късно (което е трудно да се провери), или принципите на буквалистичния представителен превод, към които се придържа Алексеев, са били по-близки до целите и задачите, които си поставят и българските преводачи, следвайки принципите на преводаческо изкуство, които господстват по това време у нас: представата за буквализма като ной-добрата форма на адекватност и просветителските намерения на преводния текст.

През посочения период на български език се появяват следните Еврипидови драми: „Ифигения в Таврида“, прев. Л.Попов, 1902, „Вакханки“, прев. Г.Шопов, 1913, „Медея“, 1912, и „Алкестида“, 1914, преведени от Н.Соколов (псевдоним на Георги Бакалов), – всичките от руски, като в повечето от тях е уговорено, че е ползвано изданието на В.Алексеев – не само преводът, но и предисловието и коментарът му. Препревод от френски е направен от П.Желев на „Ифигения в Таврида“, 1914, а за превода на „Ифигения в Авлида“, извършен от А.Младенов, 1914 и „Ион“, прев. Г.Леваков, не е уговорено от кой език са правени, но почти сигурно представляват препревод. Всички тези преводи са прозаични, без деление на драмата на епизоди и хорови партии.

„Алкестида“ в превод на Н.Соколов (Г.Бакалов) носи всички характерни черти на ранните препреводи. Стремежът към точност довежда до унищожаване на художествения ефект на творбата. Например, вместо да се намери някакъв функционален аналог на сложните епитети в оригиналния текст, те се превеждат описателно: „страдащият от липса на вода Арг“. От друга страна в текста са допуснати стилистично неадекватни разговорни думи и изрази: „Сам ти се държиш като страхопъзлю...“, „Да пукнеш и ти, и твоята съжителка“ и други. Съчетаването на такива думи с буквалния превод на поетични епитети (особено в хоровите партии) създава ефект на стилистична нехомогенност и в крайна сметка предава неадекватно творбата. От подобни недостатъци страда и преводът на „Медея“ от Н.Соколов (първата „Медея“ на български, само две години преди да се появи Балабановият превод от старогръцки език) – буквализъм, водещ до тромавост – например „Страшна и мъчно примирима е враждата, ако в неприятелски отношения влязат хора близки помежду си“.

В още по-голяма степен страда преводът на „Вакханки“ от Г.Шопов. Текстът му в стремежа си да бъде точен се оказва косноезичен и на места непонятен. Срещат се много русизми. Реалиите в текста са избегнати, вместо да бъдат коментирани, а коментарът от своя страна внася допълнителни неясноти с нелепи изречения от типа на „Може би поетът иска да покаже разликата между честния живот на гърците и безнравствеността на гражданите“. Смисловите неточности и техническите грешки са масови. Стига се дори до забавни случаи: името на богинята Рея е изписано Реей, очевидно поради неразбиране на руската падежна форма.

От подобен тип е и преводът на „Ион“ от Р.Леваков. Преводачът не е указал изрично какъв текст е ползвал, но не остава съмнение, че това не е оригиналът. Транскрипцията на личните и местни имена, както и на някои словоформи в текста и коментара към него, оставя впечатление, че е ползван новогръцки превод на текста. Това обаче едва ли е така. Той възпроизвежда не само коментара на В.Алексеев, но и неговите смислови грешки и неточности, което недвусмислено ни отпраща пак към същия език-посредник. Преводът е изпъстрен с грешки, които изобличават незапознатостта на преводача не само с Еврипидовия оригинален текст, но и със старогръцката култура: така например Херакъл е объркан с Хераклит.

В тази група преводи попада и преводът на „Ифигения в Авлида“ от Ас.Младенов (неуточнен от кой език е извършен). Буквализмите и неточностите в него си съжителстват и създават общото впечатление за нечетивност и художествена неубедителност.

През този период са направени два превода на „Ифигения в Таврида“. По-

ранният от тях, на Л.Попов,1902, е издаден заедно с едноименната драма на Гьоте, като на корицата преди заглавието стои: „Еврипид, Гете“. Еврипидовата драма е преведена от руския превод на В.Алексеев, а Гьотевата – от оригинала. Показателен е фактът, че първият превод е в проза, а вторият – в стихове. Като че ли Еврипидовият текст се възприема само като извор за произведението на Гьоте. Езикът на превода е характерен за епохата, но текстът е четивен, тъй като преводачът е търсел естествен изказ за героите на драмата дори в ущърб на точността. Някои грешки в транскрипциите на собствените имена свидетелстват за недобрата запознатост на преводача с реалиите: „Симплехади“ вместо „Симплегади“ (хиперкоригиране на руската транскрипция), „метопами“ вместо „метопи“ (неразбран падеж на руски език), непоследователно назоваване на едни и същи божества ту Фурии, ту Еринии.

Вторият превод на същата трагедия, на П.Желев (1914), е препревод от френския текст на Арто. Той е много по-добросъвестно точен, отколкото предишният, и тъкмо затова общото впечатление от него страда повече от буквализъм. Имената на боговете са дадени в техните латински варианти, както това е било във френския превод: Диана вместо Артемида и други.

Особено място сред тези преводи заема сатировата драма „Циклоп“, преведена от Н.Лазаров от френски език. Преводачът прави изричната уговорка, че неговият текст е „волен превод от френския прев. на Alfred Poizat“, и представя текста в римувани стихове. Тази „модернизация“ на Еврипидовия текст като че ли е мотивирана от жанровите особености на сатировата драма, допускаща по-свободна трактовка в търсене на адекватност на комичните ефекти. За разлика от преводите на споменатите по-горе трагедии Н.Лазаров ползва щедро и уместно възможностите на разговорната и простонародната реч. Стихотворният размер се приближава понякога до силабическия стих на българския фолклор, понякога – до ямб или до хорей. Системите на римуване са или aabb, или abab. Римите често са непълни. Фолклорното звучене на някои пасажи се оказва добър аналог на звученето на оригинала и е убедително:

Вино, вино, руйно, буйно,
Сън ми носиш, дух ми водиш,
Скърби ломиш, тъги гониш,
Крила твориш, глави трошиш.

Някои пасажи са истински преводачески удачи, въпреки относителната далечност от оригинала:

Пан, пан, пан, пан. Дран, дран, дран, дран.
Тъй налян.
Земя лека хвърка, Полифем пиян.

Паралелно с препреводите се появяват и два превода от езика на оригинала. Първият е на „Вакханки“, 1903, извършен от Г.Кацаров, в проза. За първи път тук е налице стремеж за научност при представянето на текста. Уговорено е изданието на оригинала, което е ползвано, а също и руският превод на Зелински, който е бил твърде полезен на преводача по негови собствени думи. Текстът е снабден с обширен предговор, който, за разлика от повечето предговори от оно-

ва време, не представя популярно личността на Еврипид и сюжета на драмата, а обсъжда въпроса за характера, значението и тракийския произход на култа на Дионис, като предлага и една съмнителна от съвременна гледна точка етимология на името Дионис. От подобно естество са и бележките под линия, някои от които внушават съмнение: например в бележката на стр. 21 Г.Кацаров твърди, че в монолога на Тирезий, освен за Деметра и Дионис, се е говорело за „второто начало, бог Аполон", но стиховете били загубени. Този характер на предговора и коментара внушава мисълта, че интенциите на преводача са не толкова общокултурно-представителни, колкото извороведски. Това обяснява и известната стилова небрежност на превода, в който на места е допусната (съзнателно или не) християнска лексика: „Блажен, който по милост на боговете, посветен в тайнствата им, живее непорочно...". Подобна „християнизация" на текста впрочем е допустима тъкмо при „Вакханки", тъй като тази драма е била интерпретирана по такъв начин още в раннохристиянско време, когато на базата на нейния текст и части от други Еврипидови творби е създадена творбата „Страдащият Христос".

Вторият превод, направен от старогръцки език, е „Медея",1914, от Александър Балабанов, в проза, премиран от Академия на Науките. Противопоставяйки се на тенденцията на небрежно препревеждане, Ал.Балабанов на този и на други свои преводи прави изричната уговорка: „преведе дословно от сатрогръцки език", което очевидно в представите на класически филолог от началото на XX век означава и най-голяма научна стойност на превода. Действително той се придържа максимално близко до оригиналния текст, като понякога именно стремежът към буквализъм довежда до отклонения в смисъла: например непонятният на български език израз „с беззавистна ръка" вместо „с щедра ръка" е в резултат на еднозначно тълкуване на многозначната гръцка дума. В повечето случаи обаче литературният усет на Ал.Балабанов не го оставя да разруши текста чрез робуване на буквата. Особено удачни са диалозите на робите (дойката и възпитателя), в които преводачът е твърде убедителен. Дори нарушенията на българския синтаксис се обръщат в полза на естествеността на изказа: „*Дойката*. А мен – аз не залитам подир големи работи". Впоследствие (1928 г.) Ал.Балабанов ще се върне към текста на „Медея", за да направи стихотворен вариант на превода, поръчан от Народния театър. Този е единственият случай на публикувани два превода от един и същи преводач, отразяващи два етапа от неговите търсения и еволюцията на отношението му към драматичния текст. Те са белег и на разбирането, че превод, направен за сценични цели, изисква подход, различен от този на текст, създаден за печатно публикуване. На този етап от развитието на преводаческото изкуство у нас може би единствено Ал.Балабанов осъзнава тази разлика.

В периода между двете войни в центъра на вниманието на преводачите е „Медея", която излиза в шест различни превода в рамките на десет години. Повишеният интерес именно към тази Еврипидова драма най-вероятно се дължи на това, че тя е включена в учебната програма по литература на средните училища. Това обяснява и многократните преиздания на една част от преводите ѝ. Двете основни тенденции – на препревода и на превода от оригиналния език – си съжителстват. Г. Жечев (1937) превежда през френски и руски, Д.Симидов (1937) не уговаря с кой език работи, но е явно, че не е оригиналът, П.Чинков – през немски. Със старогръцкия оригинал работят Р.Ценова (1939) и А.Андреев

(1939) (в действителност последният заявява, че работи с оригинала, но Ал.Ничев изказва увереност, че неговите текстове също представляват препревод), а през 1932 г. се появява и стихотворният превод на Ал.Балабанов. Всички останали преводи от този период са в проза.

Два превода на „Ифигения в Таврида“ излизат на бял свят: на Ал.Балабанов (1927) и на Д.Симидов (1940). Вторият от двата почти със сигурност представлява препревод, но езикът-посредник не е уговорен. Този текст страда от същите недостатъци, които са господстваща тенденция през по-ранния период: противоестествен синтаксис и стилистично неадекватен подбор на лексика поради стремеж към буквално предаване на текста. В резултат се получава впечатление за скованост. Реалиите в текста са избегнати или оставени без обяснение: например народната етимология, която предлага Еврипид на името Тоас, е преведена, но не е коментирана. Грешките при предаването на собствени имена засилват впечатлението за повърхностна запознатост с античната култура.

Преводът на Ал.Балабанов е снабден с предговор, написан твърде емоционално. В него преводачът прави и неизбежните паралели с творбата на Гьоте. Към този етап от собственото си развитие като преводач Ал.Балабанов като че ли се намира на средата на пътя, който ще измине. Той вече не робува на желанието за буквална еквивалентност на преводния текст и не прави уговорката „преведе дословно от старогръцки“. Изтъкването на голямата точност вече не му е необходимо. Но, от друга страна, преводът е все още извършен в проза. И тъкмо в този текст преводачът започва търсене на разумен компромис между изискването за точност и стремежа да се намери подходящ аналог на метрическата природа на оригиналния текст. За първи път тук Ал.Балабанов изработва някои части на превода с елементи на метрическа организация – нещо като ритмизирана проза. Показателно е, че той прави това в хоровите партии, като по този начин акцентира върху стилистичната нехомогенност на оригиналния текст: факта, че хоровите партии са стилово, а понякога и съдържателно доста независими от останалия текст на драмата. До този момент в нито един превод на антична драма не е търсено средство да се отрази тази нееднаквост. Някои части от хоровите партии се оказват много добри преводачески постижения: „В отговор песни азийски на иностранен глас ще викнем, о господарко, песни тъжовни, приятни на мъртвите, песни без радост, Адът що пее“; „В играта пъстри поли се сгъват, разгъват, из тъмно було къдри се спускат и засенява пламнали бузи“.

В преводите на „Медея“ през периода между двете войни се очертават три тенденции. От една страна подължава практиката на превод чрез език-посредник. От друга – над оригиналния текст работят класически филолози, стремящи се да бъдат максимално еквивалентни в превода на всяка дума. От трета – за първи път се появява превод в мерена реч, втората версия на превода на Ал.Балабанов.

Преводът на Г.Жечев (1937) на „Медея“ е направен по френския превод на Ж.Дюкло и руския на В.Алексеев. Непознаването на оригиналния текст довежда до твърде буквалистично предаване на детайли, чието подминаване би било по-адекватно на оригинала – например „Защото знам, че мнозина от смъртните са проявявали такава гордост – едни съм видяла с очите си, а за други съм чувала“.

Преводът на Андрей Андреев (1939) е направен от старогръцки език (ако може да се вярва на това заявление; както вече споменахме, Ал.Ничев изказва

съмнения относно работата на този преводач). Както повечето ранни преводи на класически филолози той, в търсене на точност, се доближава по общо впечатление до подстрочник. Тъкмо поради това на места текстът става почти неразбираем, което като че ли ни най-малко не смущава самия преводач: „Коринтянки, излязох от двореца, за да не ме упрекнете, защото има хора, които са горди".

Събитието през този период е новата, стихотворна версия на Ал.Балабанов. Тя е била представена на сцената на Народния театър през 1931 г. и е имала успех. Ето как самият Ал.Балабанов обяснява мотивите си за нейното създаване и методите си на работа:

„Преведох съвсем отново и в стихове пак същата Еврипидова Медея. И по тоя начин и на нашата българска сцена Еврипид се изнесе с достойнство с помощта на режисьора г.Н.Масалитинов, който ми услужи много, и с помощта на г-жа Тодорина Стойчева, която издържа огромната роля с особена сила и интелигентност и която, когато учеше ролята си, ми направи ценни намеци за някои места, а аз ги използувах. Също и младият поет Д.Пантелеев, който тогава бе на служба в театъра, ми услужи в много работи.

А какъв е моят сегашен превод – за това не аз ще съдя. Гледал съм да бъда с езика на Еврипида: прост, от живота, не от книгите, да бъда дори груб на някои места, както го изисква тая съвсем не салонна драма и съвсем не книжна поезия".

И така, преводачът обосновава избора си на стил и метод на превеждане чрез два аргумента: от една страна, нуждите на сцената формират окончателния текст на български език, като сътрудничеството с режисьор и актьор се приема охотно и с благодарност; от друга, той заявява търсенето вече не на буквални еквиваленти, а на стилистични аналози на Еврипидовия текст. Известното още от античната критика наблюдение, че Еврипидовият език е по-близък до разговорния, отколкото този на съвременните нему трагически поети, за първи път е изтъкнато като основание за стилистичния облик на преводния текст.

След Втората световна война Еврипид е практически изоставен от преводачите. Това е свързано с характерния за времето отлив от заниманията с антична литература. Единствено изключение е появяването на още една „Медея" – тази на В.Бешевлиев, 1946 г. Преводът е изключително коректен, без отклонения в смисъла, като същевременно преводачът е намерил адекватна в стилистично отношение форма. Текстът е експресивен и представлява добре премерен компромис между стиловата простота на Еврипид и очакването за поетичност от страна на българския читател. Компромисно е и решението на проблема за метриката – този проблем, който се очертава като един от основните при превода на антична мерена реч. Самият преводач счита за нужно да аргументира своя подход: „Оригиналът е написан в стихове в различни стъпки като ямб, анапест и пр., и в различни размери като триметри и тетраметри. Обаче тази стихотворна форма е в същност външната дреха на трагедията, а не нейното съдържание. Затова при превода в стихове много мисли се изкълчват или изобщо пренебрегват за сметка на външната форма. За да се избегне това, предпочете се преводът да бъде в проза, за да бъде по-точен и по-близък до оригинала. Но, за да се създаде илюзията за стихотворната форма на оригинала, на места прозата е ритмувана, доколкото с това не се накърняват оригиналните мисли".

Цитираният абзац от предговора към превода на В.Бешевлиев е показателен за мисленето на цяло поколение класически филолози, които се стремят да

създадат професионален инструментариум на превода от антични езици и в стремежа си към оптимална адекватност понякога са склонни да оставят на заден план формата. В този предговор, както и в самия факт, че В.Бешевлиев счита за необходимо извършването на нов превод на „Медея“, се съдържа може би и скрита полемика със стихотворния превод на Ал.Балабанов – дотолкова, доколкото Ал.Балабанов е търпял от своите колеги обвинения в непрецизност и излишен артистизъм във филологическата си работа.

Освен елементите на ритмизирана проза впечатлението за поетичност на текста се засилва и от инверсиите („решенията нови...“). Ритъмът се доближава до ямбично звучене: „А то печалба би било чрез песни да се лекуват болките човешки. Каква полза има от свирнята там, гдето обедът е пищен“.

Битовите и културни реалии, които практически всички предхождащи го преводачи подминават и заобикалят, в превода на В.Бешевлиев са изтъкнати и коментирани, което придава и допълнителна научна стойност на превода. Единствено у него коментарът не се свежда до елементарни обяснителни бележки (обикновено за срещнатите в текста лични и божески имена), а обръща внимание върху скритите намеци в текста – например алюзиите за някои положения от учението на Анаксагор.

Накратко – изданието на В.Бешевлиев е и първи образец на действително академичен превод с висока научна и художествена стойност.

След продължително затишие в работата на българските преводачи с произведенията на Еврипид през 1977 г. се случва знаменателно събитие: излиза сборникът „Антични трагедии“, издаден от Народна култура в поредицата „Световна класика“. Преводите в стихове са извършени от Александър Ничев. Освен три трагедии на Есхил (излезли паралелно през същата година в събраните творби на Есхил) и две трагедии на Софокъл, познати на българския читател от първото им издание през 1958 г., в този сборник се включват две Еврипидови творби: „Електра“, непревеждана до този момент на български, и „Вакханките“, за първи път преведена в стихове. Към тях е прибавена и трагедията на Сенека „Едип“. Подборът на драмите изглежда е мотивиран от принадлежността към едни и същи митологически цикли. Есхиловата „Орестея“ се свързва тематически с двете „Електри“ – на Софокъл и Еврипид, а „Едип“ на Сенека се явява като реплика на Софокловия „Едип цар“. Ал.Ничев, който е представил изцяло творчеството на другите двама велики трагици, ограничава работата си над Еврипид само с представените в този сборник две трагедии. Това вероятно свидетелства, че той няма изключителен интерес към този автор, а се обръща към него по-скоро с цел сборникът да бъде изчерпателен в своята представителност. Впрочем, по устно твърдение на проф.К.Ничева, Ал.Ничев е имал намерение да се обърне отново към този автор и да преведе „Иполит“ – за съжаление този план е останал неосъществен.

Значението на дейността на Ал.Ничев за развитието на преводаческото изкуство у нас е огромно. Той поставя превода на антична драма на принципно нова основа, като разработва прецизна техника на адекватен, еквилинеарен и еквиметричен превод. Той пръв създава метрически аналог на ямбичния триметър – най-употребимия размер в епизодите на старогръцката трагедия. Преди него тези от преводачите на трите трагически поети, които превеждат в стихове, обикновено избират някаква форма на ямб. Това е мотивирано не само и не толкова от стремеж към еквиметризъм, колкото, от една страна, от европейските

метрически традиции на стихотворната драма (например шекспировият стих или александрините), а от друга – от ямбическата структура на българския език: наблюдение, което изтъква впоследствие и Ал.Ничев. Но именно той създава българския ямбичен триметър по подобие на традиционния български хекзаметър. Метрическата му схема в общи черти е следната: ⏑⏑–/⏑⏑–/⏑⏑–. Тъй като постигането на мъжка клаузула във всеки стих на български език е проблематично, Ал.Ничев следва вече установената в руската преводаческа практика схема на преводния ямбичен триметър: въвежда една „условна" ямбична стъпка в края на стиха – тя се състои от две неударени срички, като по този начин имаме не шестостъпен ямб с мъжка клаузула, а петостъпен с дактилическа клаузула, а броят срички остава непроменен.

По-голям метрически проблем представляват хоровите партии. Преди Ал.Ничев всички преводачи, работещи в мерена реч, използват произволен размер, съществуващ в българската поезия, без да се съобразяват с оригиналните размери. Ал.Ничев разработва техниката на еквиметричен превод, като сложните размери на хоровите партии се доближават по звучене до ритмизирана проза, тъй като нямат аналог в българското стихосложение. На тези стриктни метрически изисквания, които поставя пред себе си преводачът, по неизбежност се принасят много жертви: нарушения в естествения синтаксис, инверсии, избор на необичайна лексика и словоформи (напр. „бози", а не „богове") и понякога дори нужда да се отбележат ударенията на дадена дума, когато те не съвпадат с обичайните за българския език.

Търсенето на еквиметризъм се вписва в обща тенденция на развитие на методите на превеждане от класическите езици. Като аналог на нововъведенията на Ал.Ничев могат да се посочат метрическите търсения на Георги Батаклиев в преводите му на антична лирика.

Описаните техники на стихотворен превод са разработени от Ал.Ничев през предишните десетилетия, и когато се обръща към Еврипид, те вече му служат безотказно. Като че ли единствен голям проблем – обратната страна на обиграността на преводача – се оказва твърде разпознаваемият негов стил, който уеднаквява стила на толкова различаващи се автори като Есхил, Еврипид, Плавт или Менандър.

Преводите на Ал.Ничев на „Електра" и „Вакханките" са адекватни по съдържание, но може да се забележи, че по-тържественият и приповдигнат стил на Есхил и Софокъл повече съответства на неговия преводачески натюрел, отколкото речта на Еврипид, на места битово-естествена и значително по-заредена с емоции. Еврипид на Ал.Ничев е „укротен" от преводача си.

Преводаческата дейност на Ал.Ничев е толкова авторитетна, че след неговата работа над тримата трагически поети на Атина почти никой не се решава да посегне към тези текстове, за да предложи свой прочит, различен от утвърдения, или пък да направи друг метрически избор – дотолкова, доколкото спорът по въпроса за самата възможност за еквиметризъм при две толкова различни системи на стихосложение – старогръцката на квантитативен принцип и българската силаботоническа – не е и не може да бъде приключен. Въпреки това през 80-те и 90-те години се появяват три превода, влизащи в конфликт с преводаческия метод на Ал.Ничев.

През 1983 г. излиза от печат непревежданата до този момент Еврипидова драма „Троянки" в превод на Г.Михайлов. В нея преводачът възприема една не-

очаквана стратегия – на явната модернизация на творбата. При спазване на адекватността при предаването на отделните смислови единици Г.Михайлов избира необичайна форма за своя превод – римуван стих, доближаващ се до александрийски, със съседни рими. Преводачът мотивира своя метод на работа с това, че подготвя текста си за сценични цели, но и не подминава откритата полемика с метода на Ничев. За втори път в историята на превеждане на Еврипид в България са използвани римувани стихове: първият случай е „Циклоп". Г.Михайлов почти със сигурност е познавал този превод и прави опит да възкреси подобен метод за превеждане, който изразява представата, че преводът трябва по-скоро да приближи текста към подготовката и читателските навици на съвременния човек, а не да приближава читателя към текста, пристигащ при него от отдалечена епоха и култура.

От друга страна Г.Михайлов обосновава метода си на работа и с това, че неговият превод е предназначен за сцената, с което подхваща и опита на Ал.Балабанов, водещ към различен подход към оригиналния текст в зависимост от това дали е предназначен за четене наум или за произнасяне в театъра. Но опитът му да внуши тази разлика като че ли остава неразбран, а и резултатът на неговия експеримент е доста неубедителен: търсенето на привични за българския слух метрически форми ни най-малко не прави звученето на този превод естествено и приемливо за съвременния зрител и читател. Ал.Ничев сурово и темпераментно критикува този превод, както и теоретическите размисли на Г.Михайлов. Впрочем пиесата наистина е поставена в Народния театър, където издържа немногобройни представления.

Общото впечатление от превода на Г.Михайлов е по-скоро за един любопитен експеримент, отколкото за голяма преводаческа удача.

Този превод е последният превод на сигурен Еврипидов текст. Освен това съществуват и два превода на драмата „Рез", чиято принадлежност на Еврипид се оспорва.

Първият от тях се появява през 1981 г. в сборника „Извори за история на Тракия и траките", т. I. и е направен от Димитър Бояджиев. Тъй като е създаден за целите на изворознанието, той не преследва целта на художествената адекватност, а представлява по-скоро един много прецизно и добросъвестно изработен подстрочник. Написан е в проза, снабден с коментар, включва и кратките съдържания на трагедията, прибавени от неизвестен автор, и схолиите към трагедията. Независимо от това, че преводът не цели нито четивност, нито художественост, а най-вече документална точност, Д.Бояджиев проявява находчивост и литературен усет в предаването на много фрази, при които е намерен естествен и удачен български аналог – например „Взе ми думата от устата". Преводачът приема транскрипцията на заглавието „Резос". Изданието е билингва.

Вторият превод на същата творба е извършен от Стефан Гечев и излиза през 1995 г. След достигането на определени принципи на професионализъм през последните десетилетия и загърбването на практиката на препревода и на свободния превод текстът на Ст.Гечев буди недоумение. Той е изпъстрен с груби грешки, издаващи неразбиране на смисъла на текста. Най-фрапиращата от тях е въвеждането на действащо лице „Ениох, колесничар на Рес", която е свидетелство за крайна недобросъвестност: думата, която на старогръцки означава колесничар (heniochos) е схваната от преводача като собствено име. Ст.Гечев е

небрежен и по отношение на българския език, който употребява. Някои места от текста са удивително неумели и невярно предават оригиналния текст:

Веднъж във девственото тяло
на майка ти -
Музата сладкогласна – Стримон,
като блестящ
воден секс, се вдигна,
и посади, Рес, твойта златна младост.

За сравнение – ето как звучи същият пасаж у Д.Бояджиев: „...Стримон, който някога се изви като прозрачен водовъртеж в чистите прегръдки на песнопойната муза и създаде днешната ти младежка сила“.

Опитът на Ст.Гечев в превод от новогръцки език, транскрипцията на личните имена, при която той следва – при това непоследователно – приетото в съвременна Гърция произношение, а не приетите правила за транскрипция в България, а също и фактът, признат от автора на предговора С.Стоянов, че преводачът е разполагал със старогръцко-новогръцка билингва – всички тези факти будят подозрение, че имаме пред себе си препревод през новогръцки език, при това извършен твърде немарливо. Краткият послеслов за Еврипид, направен от преводача, изобличава недобрата му запознатост с въпросите на античната драма: той назовава сатировата драма „Циклоп“ комедия и използва словосъчетанието „т.нар. нова атинска комедия“ вместо правилния термин „нова атическа комедия“.

Свободният ямб, с който си служи Ст.Гечев, на места се доближава по звучене до проза, а нарушенията на естествения за българския език синтаксис правят този превод непригоден за сценични цели, за каквито, по думите на автора на предговора, той е бил замислен.

Съществува и още един превод – на „Медея“, извършен от Любен Гройс през 70-те години.. Засега той е неиздаден и е ползван единствено за сценични цели. По всяка вероятност той е просто осъвременена сценична версия на превода на Ал.Балабанов. Към момента на написване на този текст (2002 г.) в учебния театър на НАТФИЗ е поставен именно този превод под заглавие „Медея – някога и сега“, с режисьор Р.Сейкова: един осъвременен вариант на Еврипидовия текст.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ифигения в Таврида. Прев. Л.Попов. Шумен, 1902.
2. Вакханки. Прев. Г.Кацаров. Пловдив, 1903 (1919)
3. Циклоп. Прев. Н.Лазаров, С., 1907.
4. Медея. Прев. Н.Соколов. С., 1912 (1918, 1925)
5. Вакханки. Прев. Г.Шопов. С., 1913.
6. Алкестида. Прев. Н.Соколов. С., 1914.
7. Йон. Прев. Г.Леваков. Шумен, 1914.
8. Ифигения в Авлида. Прев. А.Младенов. С., 1914 (1918)
9. Ифигения в Таврида. Прев. А.Младенов. С., 1914.

10.Ифигения в Таврида. Прев. П.Желев. Шумен, 1914.
11. Медея. Прев. Ал.Балабанов. С., 1914 (1916, 1919, 1921, 1925)
12. Медея. Прев. Ал.Балабанов (в стихове). Пловдив, 1932 (С., 1939, 1942, 1945, 1946)
13. Ифигения в Таврида. Прев. Ал.Балабанов. С., 1915 (1921, 1929, 1937)
14. Медея. Прев. Г.Жечев. С., 1937 (1938, 1940, 1947)
15. Медея. Прев. Д.Симидов. С., 1937 (1939)
16. Медея. Прев. П.Чинков. С., 1938
17. Медея. Прев. А.Андреев. Севлиево, 1939 (1940, 1941)
18. Медея. Прев. Р.Ценова. С., 1939.
19. Ифигения в Таврида. Прев. Д.Симидов. С., 1940.
20. Медея. Прев. В.Бешевлиев. С., 1946.
21. Електра. Вакханки. – В: Антични трагедии. Прев. Ал.Ничев. С., 1977.
22. Резос. – В: Извори за историята на Тракия и краките. Прев. Д.Бояджиев. С., 1981.
23. Троянки. Прев. Г.Михайлов. С., 1983.
24. Рес. Прев. Ст.Гечев. С., 1995.
25. Медея. Прев. Л.Гройс. Неиздаван.

Доротея Табакова

ВЕРГИЛИЙ

Публий Вергилий Марон, най-известният сред поетите на своята епоха, времето на Август, наречено и златен век на римската литература, е роден на 15 октомври 70 г. пр. Хр. в Андес край Мануа. Въпреки незнатния си произход получава добро образование, отначало в Кремона и Милано, а сетне в Рим. Завърнал се в своето родно място, той остава там до 41 г., като се занимава със земеделие и литература. През това време той е от една страна под влияние на епикурейството, а от друга – на неотерическата поезия. Смята се, че към този най-ранен период спадат някои стихотворения, включени наред с много други, непринадлежащи нему, в т.нар. Вергилиев сборник (Appendix Vergiliana). Първата му цялостна творба са 10-те „Буколики“ (Bucolica) или „Еклоги“ (Eclogae), чрез които въвежда в римската литература жанра, създаден от Теокрит. Те му спечелват и първата слава и му осигуряват благосклонността на Азиний Полион и Меценат, които щедро го подпомагат при установяването му в Рим. Между 37 и 30 г. той създава второто си произведение – дидактическата поема за земеделието „Георгика“ (Georgica) в 4 кн., издадени вероятно около 29 г. пр. Хр. Оттогава до смъртта си Вергилий работи над най-голямата си творба – епическата поема „Енеида“ (Aeneis), която не успява да довърши. През 19 г. пр. Хр. той предприема пътуване до Мала Азия и Гърция, за да опознае местностите, където се развива действието на поемата. Тежко заболяване го принуждава да спре в Атина и да се завърне в Италия, където умира при пристигането си в Брундизий (дн. Бриндизи) на 21 септември 19 г. пр. Хр.

С пълна сигурност може да се твърди, че няма римски поет, който тъй дълбоко да е влиял на европейската , а оттук и на световната литература, както Публий Вергилий Марон. Поезията му е призната за образец още по времето на Август, когато неговата „Енеида“ става основен текст в римското училище на мястото на Ениевите „Анали“. А следващите го поколения епически и буколически поети се придържат към синтеза, направен от него между елинската традиция и постиженията на римската поезия от предходната епоха. „Енеида“ е един вид езическа Библия за аристократите от кръга на Претекстат и Симах, чиято начетена беседа в края на IV в. предава Макробий в своите „Сатурналии“.

Но и в християнския свят Вергилий намира дълбока адмирация и непрекъснато подражание, което се дължи на славата му на пророк, предвестил в 4. еклога раждането на божествен младенец. Той е цитиран и използван твърде често от средновековните латински писатели[1].

Още през XII в. се явяват преработки на „Енеида“ на немски и френски. Фолклорната традиция превръща поета в магьосник поради народната етимоло-

[1] Вж. индексите на края на всеки от трите тома на историята на латинската литература на Средновековието от Макс Маниций (Manitius. M., Geschichte der lateinischen Litreratur des Mittelalters)

гия, свързваща името му Vergilius с думата virga – пръчка, разбирана като магически жезъл.

Чрез Данте новата европейска литература го вижда като свой водач – и то не само в адските селения. На него се опират Торквато Тасо и Ариосто, той присъства в литературния контекст на Шекспир и Милтън, усеща се като първоизточник на алегоричната традиция в епическата поезия. Основните моменти на неговото присъствие в литературата отбелязват изследванията на Е. Параторе и Д. Компарети, а огромната, повече от 300 страници библиография в поредицата „Възход и залез на римския свят“[2] позволява да се обхване значението на този автор многостранно и подробно.

Многовековната традицция на превод и използване на Вергилиевата поезия в Западна Европа е непозната у нас[3] – така, както и на родния му латинкси език, който е въведен в българското училище след Освобождението. Римската литература в превод от оригинал се явява значително по-късно от старогръцката и, както може да се заключи от данните досега, първият превод в стих е именно от Вергилий – прочутата втора песен на „Енеида“ за разрушаването на Троя.

Сбит и много полезен преглед на преводите от латински автори до 1943 г. е направен от Б. Геров в сп. „Прометей“[4]. Той дава най-обща прецизна информация за преводите и за техните качества и недостатъци без подробен анализ. Отбелязано е изрично дали преводите са направени от латински или от друг европейски език. Така лишеният от художественост и точност превод на „Енеида“, „Буколики“ и „Георгики“, направен от бившия скопски митрополит Теодосий[5] е навярно от новогръцки. От френски е излезлият през 1939 г. непълен превод на Н.Сотирова на първите шест песни на „Енеида“ с големи пропуски в 3., 4. и 5. песни[6]. Също така от френски е прозаичният превод на Дим. Симидов, носещ много неточности и езикови недостатъци[7].

Споменатият първи превод на латински автор от оригиналния език, на втората песен на „Енеида“, е направен от Райко Горанов и е публикуван в сп. „Български преглед“ през 1896 г. Единственият коментар на Б. Геров към него е: „Езикът му е старинен с няколко неупотребявани вече думи, които смущават иначе плавния му ход“. През следващата година Р. Горанов издава същия превод заедно с преводи на други антични поети – Омир, Овидий и Хораций – в една книга[8]. В своя много кратък предговор преводачът дава ценни сведения с критични бележки за Омировите преводи до неговия, а и мнението си за метричните принципи при превод на хекзаметър. „По мое мнение с редуването на дактили и хореи стихът по̀ се приближава до първоначалния, отколкото с еднообраз-

[2] Suerbaum, W., Hundert Jahre Vergil-Forschung: Eine systematische Arbeitsbibliographie mit besonderer Beruecksichtigung der Aeneis, в серията Aufstieg und Niedergang der roemischen Welt , B.31, Sprache und Literatur der augusteischen Zeit, 1. Vergil, SS. 3 – 358,

[3] Знаменателно , че в сбирката преводи на Ив. Вазов „Из големите поети“, поместени в издадената от него и К. Величков „Българска христоматия“ (Пловдив 1884), Вергилий липсва. Вж. Вазов, Ив., Събрани съчинения, т. IV, София 1943 под редакцията на проф. М. Арнаудов., стр. 23

[4] Геров, Б., Преводите на латински автори, Прометей, г. VIII, 1943 – 1944, кн. 1, стр. 22 – 25

[5] Енеида, Буколики и Георгики, прев. бившият скопски митрополит Теодосий, София 1911

[6] Енеида I – VI, превод от френски Н. Сотирова, София 1939

[7] Енеида, прев. Дим. Симидов, София 1940

[8] Преводи из старите класици – Хомера, Вергилия, Овидия и Хорация, прев Р. Гораноя, Пловдив 1897

ните пет дактила. В това отношение аз се осланям още на немските преводи и на мнението на един писател като Тургенев, който в едно писмо до Леонтева (Русс. Мысль 1886, 12) казва, че дактилите без хореи произвеждат „тропаница“.

И действително този пръв превод доказва предварително заявената свобода в предаването на хекзаметъра, но със съблюдаване на стиховото съответствие между латинския и българския текст. Две проби от по 30 стиха, взети от началото и края на Вергилиевия текст, дават възможност да се твърди, че около 40 процента от стиховете съдържат по два хорея (представящи съответно в спондеите в оригинала), най-често в началото и около цезурата. Еднакво присъствие – 27.5 % – имат чисто дактилните и монохорейни стихове; само 5 % са трихорейни. Много рядко, както е и обичайно за римския хекзаметър, присъства versus spondaicus, предаден като два хорея в края на стоха. В това ритмично разнообразие преводачът интуитивно е доловил преобладаващия тип хекзаметър: както показват малки проби от началото и края на латинския текст, двуспондаичният хекзаметър е най-честият, следван от три- и моноспондаичен стих, а еднакво често е присъствието на крайните случаи – стихове само от дактили или от четири спондея.

Нехарактерно за римската поезия римуване показват два пазажа:

ст. 505: Гдето огън не довтаса, там гръцка ръка наваса;

ст. 759: Вятър бучеше и пламък летеше и страшно пищеше.

Подобна рима ще се яви в латинската средновековна поезия десетина века след Вергилий. Така че тези пасажи нарушават класическия стил, но, от друга страна, доказват чувствителността на преводача към озвучаването на стиха и свободата на инвенцията му.

Постигането на хекзаметър е наложило в много случаи промяна на обичайното ударение: дѝрво (ст. 45), сигу́рно (ст. 63), случа́й (ст. 63), зрели́ще (ст. 200), вра́та (ст. 480), дъбо́вите (ст. 480), вече́ (ст. 619), къдра́ви (ст. 684) и др. Но едно сравнение с поемите на Иван Вазов[9] , написани между 1881 и 1884 г., показва, че подобен ход за постигане на желания ритъм е бил обичайна практика: про́зорци (стр. 107), тегли́ла (стр. 159), разка́з (стр. 167), про́клет (стр. 180 – срещу „Прокле́т да е Цеко, стр. 67), про́клети (стр. 180), прелéстни (стр. 173) сестри́нски (стр. 180) и т. н. Паралел у Вазов намира и употребата на ази, о́чи, сѝрце, както и подчертаното изтегляна на ударението към края на думата във формите за минало свършено време.

Старинността на лексиката е констатирана още преди повече от 50 години в цитираната статия на Б. Геров, която не съдържа илюстриращи примери. Не са споменати, обаче, случаите на неподходящ езиков подбор. напр. „дядо“ вместо естественото като превод на pater „татко“ (ст. 2), „мама“ – прекомерно снижаване на alma parens Venus (ст. 590), „и се пери със сонм“ (ст. 580), „щом забележиха разност в акцента“ (ст. 423); също така и склонността към хапакси напр. *особно* вряха се в боя (ст. 30), да *главутнем* нечистий данайский (ст. 36) или форми за множествено число, напр. мрене́та (ст. 369), реза́ вм. резета (ст. 491). Допуснати са диалектни думи, впрочем засвидетелствувани в литературата ни от XIX и XX в (Ил. Блъсков, Ц. Гинчев, П. Р. Славейков, З. Стоянов, сп.

[9] Вазов, Иван, цит. съч. Томът съдържа освен поемите „Видул“, „ Грамада „„ „Моята съседка Гмитра“, „Зихра“, „Трайко и Риза“, „Загорка“, „В царството на самодивите“, „Кихавицата на Салюст“, „Синайска роза“ и циклите „Легенди при Царевец“ и „Из големите поети“.

„Летоструй“, Ив. Вазов, Алеко Константинов, Пенчо Славейков и др.)[10]: угади (ст. 382) набишкахме (ст. 383), скрипна (ст. 403), срукнаха (ст. 414), срупа (ст. 465), секна (= сепна, ст. 550), страшник (Приам за Пир в ст. 537). Разбираемо е допускането на думи и съчетания под влияние на руски: верний парол (ст. 376 – 377), разсохатий[11] език = trisulca lingua (ст. 475), сметене = tumultus (ст. 486), известний желудок (за утробата на коня, ст. 401).

Не липсват отделни грешки, пропуски и неточности: звездите изчезват, вм. залязват (ст. 9); ст. 201 определя Лаокоон като избран случайно, докато латинският текст изрично споменава sorte – по жребий. В ст. 476 липсва важното пояснение equorum agitator Achillis, докато в ст. 26 е добавено „показвахме с пръсти“, или пък съвсем неоправдано res Italiae е предадено с „ново блаженство“. В ст. 480 – 481 е грешно разбрано разбиването на портите на Пирамовия дворец, а в ст. 350 – 351 не е разбрано, че става дума за напущането на Троя от боговете ѝ. В ст. 97 Синон се оплаква,

Улис почна да ме гони, да ме обвинява пред всички,

докато латинският текст посочва, че става дума за хорска мълва и клюки за говорещия.

Патосът на отделни сцени е туширан, напр. описанието на змиите – убийци на Лаокоон и гибелта на жреца и синовете му (ст. 204 сл., който може да бъде сравнен с превода на Г. Батаклиев в настоящия преглед):

> В същото време две змии, да се стреснеш от тях, се
> Виеха страшно откъм Тенед през тихото море
> И се стремяха към нашия бряг и двете еднакво
> С прави гръди и червени чучули, които стърчаха
> Над вълните, а другата част се влечеше отзади
> По водата, като се виеше на криволици.
> Тутакси взе да шуми по пенестото море, змиите
> Вече достигнаха края, очите им бяха пламнали,
> И току фучаха и плезеха своите езици.

На места се предпочита по-слабо интензивна лексиката, като напр. сравнението с порой, който в латинския текст cumulo furens trahit (ст. 494) съдържа явно указание за луда необузданост, в българския превод „потопява и замита“.

Но много повече са пасажите със сполучливо намерен тон, със замах и умелост, с освободеност от спъваща привързаност към оригинала, като напр. монолога на Еней (ст. 657 сл.)

> Нима ти мислиш, че аз ще
> тръгна без тебе? Такава мисъл бива ли, тате?...

или „вълчето сравнение“:

> Хищни вълци как летят в мъглата, когато
> ги заслепи и нагъне гладът и когато вълчета
> вият с пресъхнали гърла, така се нахвърляхме ние... (ст. 356 – 358)

или анафорираното описание на Ахил:

---

[10] Вж за съответните думи Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX в. , София 1998

[11] Вж. сохатый, смятение в Ожегов, С.И., Словарь русского языка, Москва 1973

Друг човек бе Ахил, от когото уж ти произхождаш,
Друг бе той към Прияма. Когато помолих Ахила
За безжизнений труп на Хектора, той не отказа... (ст. 540 – 542).

Ритмичната свобода, звуковият усет, стремежът към разнообразие на различни нива правят този пръв превод на Вергилий богат източник на размисли за възможностите на преводача на антична поезия на български.

През 1921 г. Николай Врачев публикува под заглавие „Най-хубавото от „Енеида“ втора, четвърта и шеста песни на поемата. Книжката, която претърпява шест издания за 20 години, е снабдена с увод за автора и кратко съдържание на останалите девет песни. Втора песен е всъщност преводът на Райко Горанов. Направените минимални промени с нищо не подобряват основния текст, дори обратното. Почти пълната замяна на „ази“, „във“ и „със“ у Райко Горанов с „аз“, „в“ и „с“ у Врачев в много случаи нарушават хекзаметъра. Най-голямата промяна, при това с допусната неточност, е в описанието на змиите-убийци на Лаокоон (2, 206-207): Вергилиевото iubae sanguineae, предадено у Райко Горанов с „червени чучули“, става у Н. Врачев „алени уши“. Допуснати са ред досадни , вероятно печатни грешки: издъхна вм. издъдна (ст. 53), Тригония вм. Тритония (ст. 226), Енея вм. Епея (ст. 264), на високия кон вм. из високия кон (ст. 328), Перей вм Нерей (ст. 417) и т.н. Непростима небрежност е явяването на формите Бог и Бога (ст. 257, 269, 428, 648) вместо правилните за един езически текст форми бог и бога.

Преведените в проза втора и шеста песни ориентират сравнително правилно в съдържанието на текста, макар че не липсват неразбрани и грешно предадени пасажи. Напр. в самото начало на шеста песен преводът гласи: „Тутакси обръщат корабите, хвърлят котва и ги нареждат с задниците им към брега“[12], докато всъщност се казва много ясно „Към морето извръщат троянците носовете на корабите. . . (прев. Ди Дечев)[13], Или в епизода с откъсването на златната клонка, която Вергилий многозначително описва като cunctantem: при Н. Врачев това въобще липсва – „Еней го (клона) улови веднага, откъсна го и го занесе в пещерата на Сибила[14]. А ето и грижливият превод на Д. Дечев, който дава ясно да се разбере връзката между напътствията на Сибилата[15] и поведението на клонката в момента : „Веднага Еней го сграбчи, ако и това да не му се отдава тъй леко, жадно го откъсва и го отнася под покрива на пророчицата Сибила[16]“. И ако първите три издания са били полезни за най-общи запознаване с поемата дори в този вид, то малко по-късният превод в проза на на Димитър Дечев, и по-точен и по-епичен, измества превода на Н. Врачев.

За този превод на Димитър Дечев Б. Геров отбелязва: „Преводът, който е направен от латински и е снабден с обяснителни бележки, се отличава по своята точност и езикови достойнства между излезлите до сега преводи на Енеидата. Разширен с 5. и 6. песен и преработен, същият превод е издаден отново през 1933 г.“

И действително, текстът предлага отлична четивност, която се дължи не са-

[12] Вергилий, Най-хубавото от Енеида, песни 2.,4. и 6., превод на Н. Врачев, четвърто попълнено издание, София 1933, стр. 69

[13] Енеида, I – VI песни, прев. Дим. Дечев, София 1933, стр. 152

[14] цит. превод на Н. Врачев, стр. 80

[15] цит. превод на Дим. Дечев, стр. 158

[16] цит. превод на Дим. Дечев, стр. 160

мо на свободата от размер, а и на добре намерения епически слог и следване на такова членение на прозаичната фраза, което да наподобява ритъма на оригинала. Така е издържано напр. прочутото сравнение на златната клонка в 6. песен, в което отделните части стигат до почти хекзаметрова отмереност: „Както през мразовита зима се разлиства в гората имелът, чужд на дърветата, върху които вирее, и жълтите му като шафран издънки обхващат гладките им стебла, така изглеждаше и златният клон всред сенчестия дъб и тънките му листца скриптяха от лекия вятър“[17]; или кулминацията на Анхизовото предсказание за мисията на Рим в света: „А ти, римлянино, научи се да владееш народите! Това ще ти бъде призванието – да им налагаш законите на мира, да щадиш победените и да сразяваш надменните.“[18] Стремеж към епическо звучене издава и употребата на характерните за жанра двусъставни прилагателни – високоразположен Рим =alta moenia Romae, широковластен народ и др.

Единствената забележка, която, струва ми се, би могла да се отправи, е прекомерната вярност към латинския текст на места, напр. в началото на същото Анхизово пророчество: „Други – вярвам аз – ще придадат по-нежно (за лат. mollius) на бронза лъха на живота (лат. spirantia aera).“ Тук е пропуснато и споменатото от Вергилий изкуство за ваене от мрамор – vivos ducent de marmore vultus (ст. 848), пропуск, който, като се има предвид дълбоката добросъвестност и прецизност на автора, може да се дължи само на случайно недоглеждане.

През същото десетилетие излизат за пръв път преведени от латински „Буколки“ и „Георгики“. За предшествуващия ги с четвърт век превод на бившия скопски митрополит Теодосий Б. Геров дава следната оценка: „От Буколиките липсва преводът на първата еклога, докато от Георгиките са преведени и четирите книги. И тук, както при Енеидата, преводът не задоволява нито художествено, нито езиково. Друг много по-добър превод на Буколиките и Георгиките в стихове“ продължава Б. Геров“ бе направен от латински от Крум Димитров“.

В тези преводи от 1937 г. личи приемането на известни твърди правила в превода на антична поезия, по-специално на поезия в хекзаметър. Вместо разнообразието на съчетаване на дактил с хорей, предложено и доказано като възможност от Райко Горанов, Крум Димитров превежда последователно в чисто дактилни стихове с рядко допущане на единичен хорей и с внимателно спазване на мъжка цезура след петата полустъпка (penthemimeres)[19]. Звученето става монотонно и се загубва онази характерна за латинския хекзаметър вариативност, която го прави универсален стих, пригоден както за епос, така и за сатира. Понякога се стига до ненужно членуване в случаи, когато напълно приемливо би било да се остави хорей, напр. в ст. 90 „ тайните пори“ спокойно може да се замести с „тайни пори“. Рядко се наблюдава завършек, предаващ редкия versus spondaicus с два хорея, напр „ в спор надвили“ (Георгики 2, 137) или „зреят по тях маслини“ (пак там, 2, 144). Точно се спазва броят на стиховете в отделните еклоги и частите на Георгики.

Вярно е, че на пръв поглед и двата текста изглеждат преведени адекватно и съвестно, като преднина в това отношение заслужават Буколиките, напр. петата еклога в началото (с изключение на отметнатото ударение песни’те) , и

[17] пак там, песни, София 1933, стр. 153

[18] пак там, стр. 178

[19] По този въпрос вж. преговора на Ал. Ничев „Ревностен претворител на древна поезия“ към „Крум Димитров. Избрани преводи“ София 1984, стр. 10 сл.

откъсът ст. 56 – 64 с леко и естествено звучене, с добре намерен тон, словесен избор, подредба и хрумвания, като намереното за предаване на intonsi montes „девствени дебри".

При по-внимателно вглеждане се откриват недостатъци, повечето от които са в „Георгики". Още самото им начало – призив към боговете – създава усещането за напрегнатост; и макар преводачът в увода си да говори за Георгиките като за „свежи, бодри и прости песни", читателят не ги усеща по този начаин. На места за правилното ориентиране е необходим поглед към латинския текст.

Грешките и неяснотите не са единичи, може би поради подценяване на прагматичния аспект на поемата: тя е действително ръководство по замеделие. Самото начало

Нивите що весели

е погрешно, поради недобре разбраното значение на laetus = тучен в земеделската терминология. Неправилно и неразбираемо е споменаването на селяните като

простия род, отклонен в изпитните от пътя (1, 41).

Или поетично третиран на зефира

и зефир полъхне буци ронливи (Георгики 1, 43)

вместо функцията му на помагач на земеделеца :

и зефирът размръзне ронливите буци.

Многократно е проявена небрежност към детайла, и оттук – до неверност в превода. Напр. като важен момент от известната прослава на Италия (Laus Italiae – 2, 136 сл.) се споменава equus bellator, който

arduus sese infert campo.

Много възможно е тук Вергилий, който е отличен познавач на римската религия, да намеква за реалия – за equus October – победител в конно състезание и принасян жертва в чест на Марс на 15. октомври. У Кр. Димитров

Конят войнствено тук пристъпя свободно в полето (2, 145)

войствеността е приложена по-скоро орнаментално, а енергичността на движението е премахната – едно спокойно пристъпване, заместило бурното „sese infert „ – „се носи, препуска „ в латинския текст.

А грешното разбиране на labentia в следващите стихове 366 – 367 довежда до

Вижда: на всички страни търкаля земята велика
всички познати реки

вместо правилния превод

Вижда как всички реки текат под земята огромна.

Не са единични и неточностите в природни описания и реалии.

на лозови храсти пунийски (екл. 5, 17)

вместо

на храст пурпурни рози;

Или

Ябълки сам ще бера, с бледина полъхнати ведра (екл. 2,51):

тук освен че, според мен, е неясно съдържанието на „бледнина. . . ведра", по нищо не се разбира че става дума за мъхнати дюли. Пак в същата еклога, ст. 70, незнайно защо

салкъмите виснат на бряста,

след като , по италийски обичай, той подпира лозниците – дума, която спокойно се вмества в хекзаметъра.

Налице е известна тенденция към използването на редки, диалектни и нововъведени от преводача думи: напр. „рупа“ за „скала, чука „ (екл. 1, 36; 76); „креч“ вероятно със значение „цикада“ (екл. 5,77); „врелина“ (Георгики 1,90) за „зной“ (както е в превода на Г. Батаклиев) и др. Не липсват и сполуки, като „цевница“ (екл. 1, 10) за „ свирка, цафара“ , „негува“ (Георгики 2, 167) – грижа се нежно[20]

Вкусът към необичайното, схванато вероятно като белег на поетичност, е забележим и на ниво словесна подредба с многократен излишен hyperbaton, риск за смисъла и пречка за четивността. Напр. в екл. 2, 31 изразът „ на Пана прилика“ е разложен на две много отдалечени части, така че се губи връзката помежду им; в съседния 36 стих

Имам от седем стебла слепени неравни цевници

основният стремеж е бил, явно непременно постигане на мъжка цезура след „стебла“ и заради него е елиминирано възможното по-гладки подреждане

Имам цевница от седем неравни стебла залепени.

Сред досадните грешки са пропуските на ключови за пасажа думи. Така в екл. 1, 70 превода на miles – войник с „някой нечестив“ напълно променя насоката на цялата еклога, написана по повод изгонването на старите стопани от земите, които се дават на войници ветерани. В екл. 2, 21 пропускът на mea = мои, което прекрасно се вмества в хекзаметъра, лишава говорителя от най-важното в самовъзхвалата му на богат собственик – неговите имоти. Неоправдана волност е разкрасяването на текста, който в оригинала е много по-сдържан, напр. Георгики, 1, 165 – 166:

В нейните жили сребро сред тъмите лъщее, мед жълта,
влачат потоци злато, не секват рудите им скъпи.

Тук текстът е ориентиран към зрителни ефекти, а вторият полустих на ст. 166 след цезурата е измислен. По-точно и по-сдържано превежда същия пасаж Г. Батаклиев в пълното издание на Вергилий от 1980 г.[21]

Същата тази земя ни показва реки от сребро и
медни залежи, тече в дълбините ѝ злато обилно.

В същата насока е и добавянето на epitheta ornantia , напр. на „прозирните“ към „нимфи“ (Георгика 4, 334) или „нещастен“ към „зов“ (Георгики 4, 333), както и дописването на текста, напр. Георгики 2, 154 – 155

Нито пък люта змия пълзи по земята в извивки
гърчеща гадно тело, посипано с люспи тъй бързо.

У Вергилий нито змията е люта, нито тялото ѝ – гадно.

Преводите на „Буколики“ и „Георгики“ на Кр. Димитров остават единствени до излизането през 1980 г. на пълния превод на Вергилий, направен от Георги Батаклиев, и затова предоверяването към него, без контрол чрез оригиналния език, е могло да известни заблуждения следващото използвало го преводаческо поколение. Пример за това как не бива да се превежда Вергилий, според мен, са откъсите от латинския поет в излязлата през 1970 г. антология „Антична поезия“ на Борислав Георгиев.

В предговора си (стр. 7 – 24) преводачът дава обяснения за свободата, която си е позволил по отношение на оригиналните размери. „Трябва да призная

[20] Вж. Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX в., София 1974

[21] Вергилий – Буколики; Георгики; Енеида. Прев. Георги Батаклиев. София 1980.

пред читателя, че си позволих сравнително голяма свобода при превеждането на античните поети, главно що се отнася до формата . . . Аз мисля, че да се превеждат тия поети на български език в размера на оригинала, е напълно възможно, ала неблагозвучно. Голяма част от поезията се жертвува за тоя чужд ритъм. . . Затова реших да преведа античните поети в бял стих и модерен ритъм, които най-много ми допадат главно, защото са белег на нашето време и защото мисля, че с тях ще предам и по-точно образността и емоционалния ритъм на античната поезия, а не формалния. Затова изоставих античния размер. Особено що се отнася до хекзаметъра – това е според мене един от най-трудните размери за нашето, българско ухо ...И разчупих хекзаметъра..."[22].

За уважение е обичта на Б. Георгиев към античната поезия и страстното му желание българският читател да я усети в цялата ѝ хубост – но . . . от трън, та на глог! Заявената свобода – а тя е по същество и ликвидиране на жанровата принадлежност – довежда до еднообразие, до безформена монотонност, в която полиритмите и епиграмиите на Катул се изравняват с хекзаметъра на Вергилий в „Буколики" и с лирическите размери на Хораций.

Сборникът включва 1., 5., 6. и 10. еклоги и края на „Георгики". И това , което действиетлно може да предизвика силна критическа реакция, е не свободата в метъра, а грешките : не една и не две грешки, които не могат вече да бъдат оправдани от необходимостта текстът да бъде напъхан в размер – корсет.

Те са основно два типа:

1. Повторения на грешките в разгледания вече превод на Крум Димитров, явно поради предоверяване и липса на контрол чрез латинския текст;

2. Неверно разбиране на пасажи от същия този текст.

Към първия тип спадат места като напр. сгрешеният превод на анафорираното ipse като „самотен" (стр. 222). Крум Димитров неправилно превежда et modulans alterna notavi (5, 14) като „кат пеех под бука шумата".

Б. Георгиев подхваща грешката във версия „ докато пеех в буковия лес"; а споменатите по-горе като грешка „лозови храсти пунийски" (5, 17) се превръщат в „лозов храст пунийски" (стр. 225).

Още по-досадно е явяването на напълно неразбрани от преводача и неразбираеми за читателя пасажи. Като най-красноречив пример може да се посочи четиристишието в екл. 1., 59 – 62, представящо ясен пример за фигурата paradoxon (или adynaton), предадена правилно, макар и спънато от Крум Димитров.

> Чуй ме! Низ въздуха лек по-напред ще заскитат елени.
> Заливът пустия бряг ще засели с безжизнени (грешка!) риби.
> По-напред свойте земи ще избродят германци и парти,
> тези да пият в Арар, а онези в горещия Тигър . . .

У Б. Георгиев целят парадокс е преминал в чисто и просто обещание за нещо напълно реално – и в резултат напълно безсмислен текст:

> Чуй, в лекия, прозрачен въздух
> елени ще заскитат
> и залива брега ще насели

[22] Антична поезия, прев. Борислав Георгиев, София 1970, стр. 22-23

с безжизнените (преписана грешка!) свои риби.
По твоите (явен индикатор за неразбиране!) земи
ще минат Парти и Германи,
едните жаждата да утолят в Арар,
а други – в Тибър (вм. Тигър).

Напълно погрешен е и напр. краят на пета еклога:

Вземи от мен за спомен тая гега,
която често давах и на Антиген (в. Антигенет). . .,

докато у Вергилий изрично е казано, че Антигенет често я искал, но не я получавал.

Неразбирането, че в пасажа „Било догдето глиган обича“ (екл. 5, 76) Крум Димитров има пред вид планинско било, а не миналото причастие било́, довежда до

И докато глиганът люби . . .

Пропуснати са и някои места, които вероятно са се сторили по-трудни за превод, напр. сравнението в екл. 1, 21-22.

Именно поради подобни неточности и грешки антологията заслужава сурова критика, за съжаление закъсняла с около четири десетилетия. Успокоителното е, че десет години след нея излиза пълният превод на Вергилий от Георги Бакалов, чийто текст е изчистен от подобни грешки.

Само година преди това, през 1979 г., излиза второто издание (първото е от 1940 г.) на превода на „Енеида“ от Борис Тонков.

Цялата поема е издържана в напълно монотонен хекзаметър от пет дактила, без стремеж към спазване на типичната цезура. Впечатлението от прочита е добра четивност, сполучливо намерен наративен тон и естествено звучене, вярно, понякога и благодарение на добавени липсващи в латинския текст детайли, напр. 2, 164 (добавените епитети са отбелязани с курсив):

Тихо, спокойно под тях е морето. Зад тях се открива
плътна стена от *ечащи* гори и тъмен лес хвърля
сянка *игрива* .

Изкушението да се даде на текста плавен широк ход води до неспазване на стиховото съответствие. Следствие от това е раздуването на текста, който е удължен общо с 50 стиха с максимум 10 стиха в 7. песен. От друга страна 2. песен е скъсена с три стиха.

Не са очертани ясно и стиховете – сентенции, като напр. 1, ст. 33

tantae molis erat Romanam condere gentem.:

В превода на Б. Тонков той е разсечен на две половини – ст. 35 след цезурата и началото на ст. 36. и е загубил силното си ударно начало

По всички морета се скитаха дълги години
тласкани все от съдбата, та с толкова трудност и мъка
беше създадено римското племе.

Проличава невнимание към важни детайли, напр. знаменитата златна клонка, изрично наречена discolor от Вергилий и станала обект на многобройни многовековни коментари, тук, явно по прилика с bicolor, просто е преминала като „двуцветно дърво“. На други места са пропуснати важни подробности като определението на Харпалика (1, 316) „тракийка“ – споменаване , важно за българския читател. Натовареното със смисъл определение , вече

споменато, cunctantem (6, 225) , е заменено с неточното, пък и неясно за този контекст

„понеже ти сам го желаеш".

Все пак преводът на Борис Тонков има очарованието на добре течащ разказ, който, обаче, трябва да се чете с повишено внимание и, може би, след прочит на основния превод на „Енеида" на български – този на Георги Батаклиев.

Действително преводът на Вергилий в пълнотата му – „Буколики", „Георгики" и „Енеида"[23] – дава завършека на продължилата почти едно столетие работа по представяне на този поет пред българската публика. Той е снабден с богат на историческа фактология предговор (стр. 7 – 17) и с обширни бележки за митологическите, историческите и географските имена (стр. 387 – 476), изключително необходими, но липсвали в предишните преводи.

Натрупаните навици от превода на „Одисея" теглят преводача към неотклонно прокарване и в трите произведения на извънредно правилен петдактилен хекзаметър с тенденция към спазване на мъжка цезура пентемимерес. Така на голям стихов обем се дава прекалена правилност – и се натрупва монотонност, която още Райко Горанов се е стремил да преодолее.

Очебиен е стремежът за вярност към латинския текст – и оттук произтичат някои неточности и известна езикова спънатост, напр.

от небето стремително тъне (= praecipitat)
росна нощта (Енеида 2, 8-9);

или „ненадежна . . . секира" (пак там 2, 224), като превод на incertam securim, за което Б. Тонков добре е намерил „брадвата лошо забита". Малко са пропуските, напр. в Георгики 1, 64-65 липсва важното условие „ако е тлъста почвата".

В новите преводи са поправени много и много грешки, допуснати в старите. В пълния си смисъл може вече да се разчете напр. краят на 1. еклога, ст. 70 – 72.

Войн нечестив ще владее от мен разораната угар,
варварин -посева. Ей докъде крамолата доведе
клетите граждани!

Неразбираемият у Крум Димитров ст. 163 от втора книга на „Георгики"

„Или пък Юлия де се отеква в простора с талази"

става ясен:

„и непрестанно шуми и се блъска о бента на Юлий".

Намерени са много смислово по-правилни и езиково по-успешни разрешения на неуспешно построени пасажи у предшествениците. Напр. пламъкът (Георгика, 1, 74: crepitantibus flammis) у Крум Димитров е свиреп, а у Г. Батаклиев запращял – и точно този звуков ефект на разгарянето се има пред вид във Вергилиевия текст; Георгика 1, 75 , tristisque lupini: „вълчи боб горчив" у Крум Димитров срещу „тръпчивият жълт боб" у Г. Батаклиев и др.

Сентенциите са добре отделени и подчертани, когато трябва и с подходяща пунктуация. Ето напр. споменатият вече знаменателен стих за римското племе:

Трудно било да се сложи начало на римското племе!
Или прочутото Лаокооново
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes-

[23] Батаклиев, Георги, Вергилий – Буколики, Георгоки и Енеида. София 1980

Както да е, от данайците аз се боя и когато
дари даряват (Енеида 2, 59),

където е допуснато малко преливане извън стегнатата латинска форма.

Преводачът умее да постигне внушителна образност, като напр. в сцената на удушаването на Лаокоон и синовете му (Енеида 2, 202 сл.)

Вижте, от Тенедос вият тела пряко водната гладкост –
тръпна при разказа даже – два змея в огромни спирали,
дружно пълзят над морето , към нашия бряг се забързват.
Вдигат гърди нависоко и кървави гриви изправят
те над вълните, след себе си едри туловища влачат
и гърбовете си гърчат и в извиви страшни превъртат.
Шумно разпенят морето и скоро на суша пролазват;
блика и огън,и кръв от очите на двете змиища,
паст, страховито свистяща, олизват с езици трептящи.

Отлично е подбрана лексиката: туловища, змиища, та дори и необичайното извиви – сякаш уголемително към „извивки“ – което може да се вмести в размера –, паст страховито свистяща, езици трептящи . . . Постигнат е съскаво свистящ – с-з-ш-щ – звуков ефект.

А от друга страна особено „Георгики“ изобилстват на ясни и ведри хармонични описания; някои са по-кратки, напр. отглеждане на фиданките (2, 47 сл.), за различието на дървета и храсти (2, 83), за свойствата на почвата (2, 177 сл.), където при това преводачът не изневерява на точността, изискваща се от една дидактична поема за земеделието; други – по-обемни , напр. възхвалата на Италия (2, 136 сл.):

Тук постоянно е пролет, през зимните месеци лято,
дваж натежават стадата, овошките два пъти носят. (149 – 150)...
Същата тази земя ни показва реки от сребро и
медни залежи, тече в дълбините ѝ злато обилно.. . (165 – 166)
Поздрав, Сатурнова земжо, родителко на урожаи
и на герои! . . (173 – 174)

Или началото на 4. Книга, посветена на пчеларството и съчетваща полезността на съветите с приятността на стиха.

Почвам сега за меда, за небесния дар на росата
аз да разказвам. . .
Първото нещо – удобен бивак за пчелите избирай,
вятърът достъп до него да няма (че вятърът пречи
в къщи да носят кърмата), овци и козлета немирни
да не трошат цветовете и скитащи в пашите крави
да не отърсват росата и буйния злак да не тъпчат. . . (8 -11)
Нека да има наблизо блата, от мъх озеленени,
извори бистри и плитко течащ през моравата ручей,
палма да сенчи пчелина и клонеста дива маслина,. . (18 – 20)
Нека цъфтят край пчелина зелени дарчини, да дъха
мащерка, чубрица нека да лее ухание тежко
и теменуги да смучат от бистрите извори влага. . (30 32)

Така, около сто години след първия превод на Вергилий, благодарение на Г.

Батаклиев българският читател и българската култура разполагат вече с творчеството на най-значителния римски епик (без неговите ранни стихове)[24]. Поради посочените сполуки този превод като цялост би могъл да бъде определен най-добър от всичко до сега. И без съмнение, той представляват добрата основа за по-нататъшна работа над Вергилий, тъй като оттук нататък предстои да се задълбочи изпипването в детайл на текста на големия поет.

И още една важна задача: да се огледат отново принципи за предаване на хекзаметъра на български. По мое мнение, би било добре да се надникне към първоначалото, към Райко Горанов с неговата волност, но не и своеволие. Разчупването на „твърдия" дактиличен хекзаметър ще освободи и фразата от думиплънки, от насилия върху лексиката, от изкуствено членуване и т.н.

В едно бъдеще издание би било уместно и включването на тези измежду стихотворенията в Appendix Vergiliana, които по мнение на изследователите принадлежат към най-ранния, неотерическия, период от творчеството на Мантуанеца. Едва тогава би могли да се твърди, че българската латинистика е изпълнила дълга си и към неговото забележително дело, и към българските читатели.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Геров, Б., Преводите на латински автори, Прометей VIII, 1943 -1944, кн. 1, стр. 22 – 25

2. Ничев, Ал., Ревностен претворител на древна поезия, в „Крум Димитров. Избрани преводи", София 1984, стр. 5 сл.

3. Павлов, Любомир, Древни автори на български език, сб. Преводът и българската култура, София 1981, стр. 302 сл.

4. Manitius, M. Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters, Muenchen 1911 – 1923

5. Norden, E., Die roemische Literatur, Berlin 1960

6. Norden, E., Aeneis VI, Leipzig 1916

7. Schanz Hosius, Geschichte der roemischen Literatur, Leipzig 1907 , B. II

8. Suerbaum, W., Hundert Jahre Vergil-Forschung: Eine systematische Arbeitsbibliographie mit besonderer Beruecksichtigung der Aeneis, в серията Aufstieg und Niedergang der roemischen Welt, B. 31. Sprache und Literatur, Literatur der augusteischen Zeit. 1. Vergil, SS. 3 – 358.

9. Teuffell-Schwabe, Geschichte der roemischen Literatur, Leipzig 1890

10. Vergilius, Eclogae et Georgica; Aeneis, Leipzig 1920

11. Vergil, Aeneide , B. 4 – 6, herausg. von Kappes -Wurner, Leipzig – Berlin 1912:

Преводи на Вергилий на български

1. Енеида, песен втора, прев. Р. Горанов, Из старите класици – Хомера, Вергилия, Хорация, Овидия, Пловдив 1897

2. Енеидата, Буколиките и Георгиките. Прев. в проза от бившия скопски митрополит Теодосий, София 1911

3. Енеида. В 3 т.Прев. епископ Теодосий. Пловдив 1918 (Т.1. София 1930)

4. Най-хубавото от Енеида. Прев. Н. Врачев, София 1921 (1924, 1926, 1933, 1938, 1940)

5. Енеида, песен I-IV. Прев. от лат. Д. Дечев, София 1927

6. Енеида, песен I-VI,. Прев. от лат. Д. Дечев, София 1933

---

[24] Вж и оценката на Любомир Павлов в прегледа му „Древни автори на български език", сб. Преводът и българската култура, София 1981, стр. 302 сл.

7. Буколики Прев. Кр. Димитров, София 1937
8. Георгики. Прев. Кр. Димитров, София 1937
9. Енеида. Избрани отделни части. Прев. от лат. Ат. Танчовски. Пловдив 1937
10.Енеида, песен I-VI. Прев. от френски Н. Сотирова. София 1939 (1940)
11. Енеида. Прев. Д. Симидов. София 1940
12. Енеида. Худ. превод от първообраза от Б. Тонков, София 1940 (1979)
13. Буколики – първа, пета, шеста, десета; финал на Георгики, Прев. Б. Георгиев, антология „Антична поезия", стр. 221 – 238, София 1979
14. Буколики. Георгики. Енеида Прев. Г. Батаклиев, София 1980

Анна Николова

ХОРАЦИЙ

Квинт Хораций Флак е роден през 65 г. пр. Хр. във Венузия, Южна Италия. Баща му е освободен роб, който полага всички усилия и не скъпи средства, за да даде на сина си най-доброто възможно образование, така че Хораций, подобно на младежите от знатно потекло, учи първо в Рим, а после в Атина. Увлечен от епикурейството, той, макар формално да не принадлежи към никоя философска школа, съхранява духа на това учение през целия си живот. Но започналата след убийството на Цезар (44 г. пр. Хр.) гражданска война слага край на мирните му философски занимания. Младежът избира страната на Брут и Касий, защитниците на републиката, и даже стига до чин военен трибун в тяхната войска. Поражението при Филипи (42 г. пр. Хр.) обаче го отрезвява и той, възползвайки се от дадената на републиканците амнистия, се връща в Рим. Останал без средства, тъй като имението на баща му е конфискувано, Хораций успява да си откупи място в колегията на квесторските писари. Тогава публикува и първите си стихове, забелязани и оценени от поети като Вергилий и Варий. На тях той дължи запознанството си със заможния покровител на изкуствата Гай Цилний Меценат, превърнало се по-късно в дружба за цял живот и осигурило му финансова обезпеченост – поетът получава от Меценат малко имение в Сабинската област и оттук нататък има възможност да посвети цялото си време на занимания с поезия. Мирът, установен от Август след гражданските размирици, спечелва поета за политиката на принцепса и той, чийто идеал е възвръщането на предишната строгост и простота на римските нрави, подкрепя предприетите от него в тази насока мерки. Но Хораций никога не става официозен поет и успява за цял живот да съхрани вътрешната си свобода, като отказва дори предложението да стане секретар на императора. Умира на 27 ноември 8 г. пр. Хр., само два месеца след приятеля си Меценат.

Първите му творби са стигнали до нас под заглавието „Еподи“ (Epodi). Те са 17 на брой, разнообразни по съдържание, написани в редуващи се по-дълъг и по-кратък ямбичен стих по подражание на гръцкия поет Архилох. По същото време (30-те години на I в.пр.Хр.) Хораций публикува и два сборника „Сатири“ или „Беседи“ (Sermones), възраждайки един типично римски жанр – първият сборник (35 – 34 г. пр. Хр.) съдържа 10, а вторият (ок. 30 г. пр.Хр.) – 8 сатири. Творбите в тях са посветени на различни проблеми – философски, литературни, лични. Макар да са вдъхновени от сатирите на Луцилий, тук тонът е значително смекчен, жлъчната инвектива е отстъпила място на иронията. Тези от втората книга имат в повечето случаи диалогична форма, която напомня стоическите диатриби. Написани са в хекзаметър – размер, наподобяващ живото разговорно слово.

През 23 г. пр. Хр. се появяват 3 книги с лирически стихотворения – Carmina, известни като „Оди“ – име, дадено им от по-късните коментатори. Тук за образец на Хораций служат гръцките мелически поети Алкей, Анакреонт и Сафо –

той „за пръв път пренася еолийската (т.е. гръцката) песен на италийски лад“, както сам заявява с гордост в одата си „Към Мелпомена“. Поетът действително успява да огъне латинската фраза, следвайки ритмичната гъвкавост на гръцката строфа, като в резултат постига една типично римска геометрична стройност на композицията. Много от стихотворенията ни разкриват, облечени в споменатата изискана форма, философските възгледи на Хораций: за преходността на живота, за спокойствието на духа, за мярката във всичко. Благодарение на тях през следващите векове неговите оди са били възприемани като вместилище на житейска мъдрост. Сред одите има и такива, които засягат политически и социални проблеми. Те се срещат често в последната, IV-та книга, издадена през 13 г. пр. Хр. по настояване на самия Август. Пак принцепсът му възлага през 15 г. пр. Хр. да напише „Песен на столетието“ (Carmen saeculare), която прозвучава в хорово изпълнение на преминалите с небивала тържественост „столетни игри“ , бележещи обновлението на века при Август, настъпило след края на гражданските войни.

Последната творба на Хораций са неговите „Писма“ (Epistulae), 23 на брой, в 2 книги, които поставят началото на нов жанр – литературното писмо. Първата книга се появява през 20 г. пр. Хр., а втората – през последното десетилетие от живота на поета. Това са послания до конкретни адресати, написани в хекзаметър, впечатляващи с искрения си тон. Втората книга е посветена на литературни въпроси. Третото и последно писмо в нея, адресирано до трима видни мъже от фамилията на Пизоновците, станало известно под името „Поетическо изкуство“ (Ars poetica), представя в синтезиран вид естетическите възгледи на поета, които по-късно се превръщат в първоначала на европейския класицизъм.

Интересът към творчеството на Хораций се запазва непокътнат – с редуване на предпочитанията ту към една, ту към друга част от него – през всички следващи векове. Четен, коментиран, имитиран, пародиран, той винаги е бил едно голямо предизвикателство за преводачите, изкушени да пресъздадат на своя език ювелирната завършеност на произведенията му, особено на лирическите.Но това се оказва нелека задача. Първата трудност е възпроизвеждането на Хорациевата метрическа виртуозност. Античната поезия не познава римата, в нея стихосложението е метрическо, изградено върху закономерно редуване на дълги и кратки срички, групирани в ритмични стъпки. Ритмичните стъпки образуват стих, а системата от стихове образува строфа. В одите и еподите Хораций си служи с двадесет различни вида строфи (схемите им обикновено се дават като приложение към всяко едно издание), като трите предпочитани от него са алкеева, сафическа и асклепиадова в нейните четири разновидности. В съвременните езици обаче дълги и кратки срички не съществуват и оттук следва, че всеки опит да се пресъздаде оригиналното звучене е изначално обречен на провал. Преводачите предават античните ритми условно, заменяйки редуването на дълги и кратки с редуване на ударени и неударени срички, т.е. служат си вместо с метрическо със силаботоническо стихосложение, желаейки да наподобят поне отчасти своеобразния ритмически рисунък на оригинала. Но тук е важно и да не се изопачи езикът-приемник, затова трябва стриктно да се следват естествените ударения на думите, а това не винаги се получава.

Не по-малко трудни за подражание са езикът и стилът на поета. У Хораций латинският език се разкрива с цялата си пълнота, с всички свои изразни възможности. Понякога образите му мъчно могат да бъдат възпроизведени не само в

стих, но и в проза, тъй неотделими са те от ритмическата тъкан на стихотворението. Трудно е да се наподоби и пределната стегнатост на израза, и лаконичността, чужда на всякакви реторични украси. „Капризното преплитане на думите“ при него е „не рядкост, а обичайно явление, не изключение, а правило“ (М.Л.Гаспаров) и преводачът не може да не се съобрази с това – доколкото, разбира се, го позволяват синтактичните възможности на езика-реципиент.

Българският читател се среща за пръв път с Хораций в края на миналия век, когато в „Христоматия“-та на Константин Величков, издадена през 1890 г. в Солун, се появяват два превода – единият е на известната 30-та ода от III-та книга („Към Мелпомена“) и принадлежи на Вазов, а другият е на 2-я епод („Към Алфий“ или „Лицемерна възхвала на селския живот“) и е дело на самия К.Величков. Този културен факт е характерен за епохата – макар белязана все още от възрожденската патетика на националното самоутвърждаване, тя е в същото време широко отворена към европейските влияния, като проникването на духовни ценности се осъществява чрез посредничеството на фигури като Вазов и Величков. Те принадлежат по дух на Възраждането, но благодарение на разностранната си образованост са и хора на новото време, за които преводът е част от общото им просветителско дело.

И тук в началото е Вазов. Интересът му към Хораций не е случаен – той е резултат и от неговия стремеж да приобщи четящия българин към, по собствените му думи, „неувядающите творения на человеческия дух“, но и от усещането му за сходна културна мисия. По всяка вероятност Вазов донякъде се идентифицира с поета, който има съзнанието „ за туй, че първий аз песните еолийски на римска арфа пях“ (според собствения му превод); оттук и отгласът от тази ода, който долавяме в „Мойте песни“. Идеята за „неръкотворния паметник“ е вече видимо узряла у него, затова той успява да предаде високото настроение на оригинала, макар че преводът е от език-посредник (вероятно от френски или руски) или от подстрочник. Увлечен от този патос, той си позволява да експлицира някои пестеливо изразени Хорациеви образи (така например „Либитина“[1] става „във тъмний гроб забравен“), дори създава и нови („и красний ми венец всегда ще зеленей“).

Оригиналният размер на одата е първа асклепиадова строфа. Вазов я предава в шестостъпен ямб с кръстосано редуване на женска и мъжка рима. Така при него началото гласи:

„Дигнах си паметник, по-твърд и от метала,
той пирамидите с челото си срами…“

Вероятно това избягване на оригиналната форма е повлияно от превода-посредник. Имаме го и в другия споменат по-горе превод, този на К.Величков – един от първите български професионални преводачи, благодарение на когото читателят се запознава с произведения на Шекспир, Расин, Молиер, Ламартин, Юго и, разбира се, с Дантевия „Ад“. Воден от стремежа си да представи в своята „Христоматия“ действително „избрани образци по всичките родове съчинения“, той се обръща към втория епод „Към Алфий“, известен и под името „Лицемерна възхвала на селския живот“, който е изграден с типичното редуване на

[1] Либитина – римска богиня на погребенията; в споменатата ода Хораций употребява думата метонимично вм.“смърт“.

ямбични триметри и диметри. Пресъздава го на български в шестостъпен ямб, с кръстосана (мъжка-женска) рима, може би под влиянието на неизвестния ни превод-посредник. Очевидно еподът му допада по съдържание. Чудесно владеещ избраната форма, той с увлечение представя идеализираната картина на селския живот, подвластен повече на вдъхновението си, отколкото на стремежа към максимална адекватност. Оттам и очевидните разминавания между оригинал и превод на места. Всъщност преводът е почти свободен – някъде липсват части от оригинала, за сметка на това пък са прибавени несъществуващи детайли. Така например стиховете:

Has inter epulas ut iuvat pastas ovis
videre properantis domum,
videre fessos vomerem inversum boves
collo trahentis languido
positosque vernas, ditis examen domus,
circum renidentis Laris."[1]

В превода звучат така:

Отива после туй, с усмихнато лице,
на къщний сяда праг и гледа със наслада:
рогати бикове и белички овце
у хлева връщат се от китната ливада;
далек след жътвата с работни си деца
край златните кръстци, очи им що пленяват,
седнали селяни със весели лица
и сладки песни там полето огласяват.

И още една волност – в желанието си да бъде по-убедителен, изтъквайки предимствата на селския живот, преводачът не се колебае да пропусне иронично финално четиристишие, което всъщност преобръща нещата и пояснява, че всичко дотук е било само една фантазия на лихваря Алфий, който после без да губи време се захваща отново с обичайните си занимания. Тук по-скоро би трябвало да се говори за имитация, а не за превод на Хораций, явление, типично например за руската литература, където периодът на подражание предшества същинската рецепция на античните автори.

Вероятно пак по същото време, било на страниците на периодичния печат или в някоя от другите появили се тогава христоматии („Българска христоматия", съставена от Вазов и Величков, 1884 г., или „Христоматия по изучаване на словесността", съставена от Ст. Костов и Д. Мишев, 1889 г.), излиза на български още едно Хорациево произведение – 3-та сатира от I-ва книга, озаглавена от

[1] За сравнение ето превода на Г.Батаклиев от „Квинт Хораций Флак, Събрани творби",изд."Нар култура",1992г.,С-я:

Приятно е да гледаш как след този пир
овцете връщат се дома,
волове как влекат обърнатия плуг
с протритите си вратове,
как роят роби, гордост на заможен род,
край Лари светнали стоят.

преводача „Против онези, които осъждат чуждите недостатъци“ (ние познаваме превода от изданието „К. Величков, Избрани преводи“, изд. „Народна култура“, 1979 г., София). Сатирата очевидно е преведена от руски, за което съдим по наличието на думи като „недостатки“, „глупо“,или по това, че името Hermogenes е транскрибирано като „Гермоген“. Тук Величков запазва размера на оригинала – дактиличен хекзаметър, макар и на места той да е при него непълен, с почти неизбежните в стремежа да се спази метриката словесни деформации (ябѣлки, зáщо). Преводът е еквилинеарен, а и по съдържание е много по-адекватен в сравнение с предишния. Успешно са предадени характерният за Хорациевите сатири непринудено-поучителен тон, конкретните описания, редуващи се с абстрактни разсъждения. И тук бихме могли да доловим елементи на авторизация, макар и много по-слабо изразени, отколкото при епода; но това е обяснимо при един препревод, където изискванията за адекватност не могат да бъдат особено високи.

Истински превод на Хораций от оригинала и в размера на оригинала се появява преди малко повече от столетие на страниците на авторитетното литературно-научно списание „Български преглед“, изразител на вкусовете на по-консервативно настроената част от българската интелигенция през 90-те години на миналия век.Сред програмните цели на изданието фигурира и публикуването на „по-отбрани произведения от поетическата литература“ – и действително, още в първите му броеве излиза Величковият превод на „Ад“, явяват се преводи на Шели, на немските романтици. Отворено за европейските културни веяния, то определено служи на идеята за формиране на класическия идеал в създаващата се по онова време съвременна българска култура. Затова не е случайно, че именно в него излиза серията преводи на антични автори, дело на Райко Горанов, сред които и този на Хорациевата I-ва сатира от I-ва книга (бр. 7/1896 г.). А през следващата година преводът е включен в сборника „Преводи из старите класици – Хомера, Вергилия, Овидия и Хорация“ на пловдивското издателство „Х. Г .Данов“. Преводачът, по всичко изглежда, е личност, чиито интереси и познания надхвърлят обичайния за времето културен кръгозор. На пръв поглед целта на изданието е чисто дидактическа – самият Горанов в предговора съобщава, че то се стреми „да направи преводите по-достъпни за учениците, понеже не всички могат да се сдобият с поменатото списание“. А по-нататък дава да се разбере, че е запознат с някои немски преводи на Хораций (вероятно и с руски), уведомявайки читателя, че „новото издание има изменения в някои отделни думи, а размерът на стиховете остава пак същият, защото… с редуването на дактили и хореи (има предвид спондеи, б. а.) стихът по се доближава към първоначалния, отколкото с еднообразните пет дактила“, както и че „се обсланя още на немските преводи и на мнението на един писател като Тургенева, който…казва, че дактилите без хореи (спондеи, б. а.) произвеждат тропаница“. Очевидно амбициите на преводача са за нещо повече от обикновено школско издание – налице е подчертана грижа за формата, което не е така присъщо на една епоха, когато у нас в областта на превода липсва каквато и да било теоретична основа, а самият превод е още в ранна младенческа възраст. Само двадесет години преди това Нешо Бончев, първият български преводач, се е отзовал не особено ласкаво за книжовния ни език: „Днеска всичко, що се пише на български, е дебело, недодялано, защото още не се е обработил и устоял езикът ни…“, а ето че на този език вече четем един нелишен от достойнства превод на Хораций, направен

от оригинала. Изглежда, и тук се проявява феноменът на „ускорено-сгъстеното българско национално развитие“ (Св. Игов), обясним за една култура, претърпяла значителна деформация на своя естествен ход. И тъй, преводът е еквилинеарен, размерът му е дактилически хекзаметър, облекчен и разнообразен чрез използването на спондеи. До голяма степен адекватен е и по смисъл, с една дума, изглежда учудващо зрял за първопроходническа творба. На места той е дори по-лек и стегнат от превода на Г .Батаклиев (1992 г.), без при това да губи откъм съдържание. За сравнение:

в оригинала:

Nescis quo valeat nummis, quem praebeat usum?
Panis ematur, holus, vini sextarius, adde
quis humana sibi doleat natura negatis.
An vigilare metu exanimem, noctesque diesque
formidare malos fures, incendia, servos,
ne te conpilent fugientes, hoc juvat? Horum
semper ego optarim pauperrimus esse bonorum.(73 – 79)

у Горанов:

Знаеш ли ти целта на парата и нейната полза?
Тя е да купиш хляб, зеленчук, шишенце със вино
и подобни потреби, без които човекът не може;
а да не спиш и чезнеш от страх и денем, и нощем,
и да трепериш от огън, от страшни крадци и от робе,
само да те не оберат и бягат, нима е приятно?
В тези блага аз бих желал да бъда най-беден.

у Батаклиев:

Знаеш ли ти стойността на парите и тяхната полза?
Хляб, зеленчук да си купиш, и вино шестинка, и още
Туй, без което не би преживяла природата наша.
И да ти е драго да бдиш нощ и ден в страхове полумъртъв,
да се боиш от лукави крадци, от пожари и роби,
те да не те окрадат и избягат. Аз винаги искам
да съм далеч от такива богатства, най-беден да бъда!

Разбира се, преводът далеч не е съвършен. На места естествените ударения на думите са променени в името на еквиритмичността (кора́бът, гражда́ни, ле-ка́рът, де́цата); срещат се, съвсем естествено, и старинни думи (укуси, сал, ув-рат); тук-там се натъкваме на прозаизми (грухне, оплуе) – но всичко това не разваля общото впечатление за едно все пак хармонично цяло. В този дух характеризира превода и Б. Геров (сп. „Прометей“, кн. 1/1943): „Езикът му е старинен, с някои неупотребявани вече думи, които смущават иначе плавния му ход“. Но така или иначе Райко Горанов заслужава да бъде запомнен с пионерското си дело.

В следващите близо три десетилетия Хораций продължава да бъде почти

непознат в България. Едва през 1924 г. се появяват „Избрани стихотворения от Хорация (оди и еподи) из превода на Георгиевскаго и Манщейна“. Това е препревод от руски в проза (за съжаление руският превод не можа да бъде открит), анонимен, издаден в Русе от книгоиздателството на Асен Хр. Бръснаров. Принадлежи към поредица с амбициозния надслов „Римска класическа библиотека в български превод“, явявайки се може би единствената книга в нея. В томчето са включени общо 32 оди от четирите книги (кн. I – 1, 2, 8, 10, 11, 14, 21, 24, 31, 34, 37; кн.II – 1, 2, 6, 7, 10, 14, 17; кн.III – 1, 2, 3, 9, 12, 23, 30; кн.IV – 2, 3, 5, 7, 14, 15), „Песен на столетието“ и еподи 2,3,7. При всяко стихотворение е отбелязан размерът му, дадени са и обяснителни бележки. В предговора се посочва: „Издателството се постара да се придържа в буквалното значение на латинските думи и израженията в превода“. Логично възниква въпросът, как би могло да се осъществи това, без да се познава езикът на оригинала? Преводите често представляват един низ от думи, връзката между които е труднодоловима. Ето някои откъси, които ни дават представа за този словесен хаос:

И нека извънредно силното духане на вятъра не те занесе към неразположения към нас вследствие нашите пороци. (I, 2)

А оригиналът гласи:

Neve te nostris vitiis iniquom ocior aura tollat.

Един пример от превода на „Песен на столетието“:

Ти, Италия (sic!), която по свой обичай милостиво съдействаш за появяването в света на момченца, предпочиташ ли да бъдеш наречена Луциней или Генеталия, покровителствувайки майките?

Което би трябвало да пресъздава следната строфа:

Rite maturos aperire partus
lenis, Ilithyia, tuere matres,
sive tu Lucina probas vocari,
seu Genitalis.[1]

Прочутият съвет към Левконоя „Carpe diem“ пък звучи на български като „Дръж се, дръж се“! Текстът гъмжи от руски думи: „всадници“, „богиня на охотата“, „селдерей“, „играта на китара“, „кладбище“ и т.н.; от недоразумения: „цар Нуми“ вм. Нума, „лебедът Дирцея“ вм. лебедът на Дирка, т.е. Пиндар, „Платон“ вм. Плутон и др. Последните буквално ни заливат в т.нар. „разбор на думите“ – тук латинските думи като правило са отпечатани грешно (напр. навсякъде буквата q е заменена с g) и са обяснени абсурдно. Само един пример:

[1] За сравнение ето превода на Г.Батаклиев от посоченото по-горе издание:

Ти, която на рождества помагаш,
майките, Илития, ти закриляй,
както – и Луцина, и Гениталис –
да се наричаш.

paveo („треперя от страх“) е преведено „държа“ – очевидно преводачът, владеейки доста слабо руски, е решил, че това е българското съответствие на руското „дрожать“. С една дума, предложеният превод е едно чисто аматьорско начинание, в което няма и следа от духа и буквата на оригинала. Той по-скоро би отблъснал, отколкото да привлече незапознатия с творчеството на Хораций читател; да оставим настрана това, че би оказал лоша услуга на оня, който реши да му се довери като на дидактическо помагало. Не можем да не се съгласим с Б.Геров, който смята, че преводът е „без всякаква стойност“.

Подобна неласкава оценка – „лишен от всякакви художествени качества“ – дава Геров и за друг един превод, дело на известния книжовник митрополит Теодосий (1846 – 1926 г.), чието име е свързано с борбите за национално самоутвърждаване на българите в Македония и Тракия. Този превод се появява през 1926 г., издаден от пловдивското книгоиздателство „Отец Паисий“ на С. Василев. Включва по-голямата част от Одите (кн. I – 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 27, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 27 /не цялата/, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38; кн.II – 2, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30; кн.III – 1, 2, 5, 6, 8, 14, 16, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30; кн.IV – 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14); Еподи: 1, 2, 3, 7, 8, 9, 12, 13, 16; Сатири: I – 1, 2 /не цялата/, 4 /не цялата/, 6; II – 1, 2, 4, 6; Писма: I – 1, 7, 8, 9, 19, 20; II – 1 и 3 („Поетическо изкуство“). Всичко е преведено в проза. Изданието включва биография на Хораций и предговор от редактора А.Д.Пиронков, където той надълго обяснява защо „нестихотворният превод е за предпочитане пред оная свобода, която прозира в стихотворния“. Никъде не става дума за това, от какъв език е направен преводът. Но специфични словесни конструкции, възпроизведени буквално в българския текст, ни насочиха към френски превод (впоследствие бе открит и самият той, популярно издание от поредицата „Les classiques pour tous“). От него са взети и заглавията на одите и еподите, както и кратките коментари към всяко едно стихотворение. В българската версия съвсем механично е привнесена типичната за френските преводи от миналото склонност към експлицитност, често излишна. Така например „gelidum nemus“(I, 1)[1] става „хладните сенки на лесовете“; недоумение буди преводът и на стиха

Flos, terrae quem ferunt solutae (I, 4),

А именно: „цветята, които хладните зефири излупват (sic) с духането си“. Преводачът очевидно не се отличава с особен езиков усет – изрази като „върховете… служили за накацване“ (I, 2) и „защо се държи закрит“ (I, 7) звучат естествено на френски, но не и на български; усмивка извикват словосъчетания като „ухилена Венера“, „тактичен тропот“ и др. подобни. Очевидно е, че и преводите на Хораций като един от множеството обекти на преводаческата дейност на бившия скопски митрополит имат определено просветителски характер. Това се потвърждава и от казаното в предговора: „Целта ни е да дадем в ръцете на ония българи, които имат нужда, да разберат що е създал един древен класически поет“.

Двата гореспоменати превода в проза от език-посредник парадоксално се появяват след като вече е налице професионалният превод на Райко Горанов. Те

[1] Според общоприетата практика с римска цифра се бележи номерът на книгата, а с арабска – този на одата в нея.

представляват крачка назад в художествено-естетическо отношение и въпреки това са интересни като феномен – очевидно не е било възможно да се заобиколи аматьорският период в развитието на рецепционния процес. Но време е вече той да се изживее и действително, след това кратко отстъпление се появяват следващите преводи – дело на професионалист. Десетилетието 1927 – 1937 г. е белязано от преводаческата активност на Крум Димитров (1893 – 1948 г.). Филолог по образование (завършил е славянска и класическа филология в Москва през 1915 г.), а по призвание поет, той през целия си живот е възторжен поклонник на Античността. Свидетелстват го многобройните му преводи от латински и старогръцки, както и от български на тези два езика – уникално явление в нашата култура. През 1927 г. в няколко поредни броя (6-ти, 7-ми, 8-ми, 9-ти) на младежкото литературно списание „Българска реч“ е публикуван неговият превод на „Поетическо изкуство“. Преводачът е положил големи усилия да предаде не само съдържанието, но и звученето на оригинала. Служи си с автентичната стихова форма – дактилически хекзаметър, безупречен като конструкция, в който дактилите са разнообразени тук-там със спондеи. В името на еквиритмичността са направени неизбежните компромиси. Тук те са: честа промяна на естественото място на ударението (съ́дия, клетни́ка, ва́ри, та́лига, песни́, за́твор, пръсти́те и др.), елизии (кат', нек', ил', съд'я и др., употреба на будещи недоумение форми („земено“ вм. „взето“, „купувава“ вм. „купува“ и др.). Изобилието от инверсии от една страна е метрически похват, а от друга допринася за близостта с оригинала (напр. „закон всемогъщ“, „предци знатни“, „приказки гръмки“). Очевиден е стремежът да се предаде характерният за Хораций силно раздвижен синтаксис, като се използват анжамбмани, напр.:

> Общото твоя творба ще стане и собственост, само
> ако не ще се въртиш в необхватния кръг маловажен. (131)

или пък се разместват – понякога доста смело – думите във фразата, напр.:

> С кедров намазани сок в кипарисни да пазят кутии. (332).

За щастие това е традиционен похват в българските народни песн, пренесен по-късно и в творчеството на повлияните от фолклора поети (срвн. П. Славейков в „Кървава песен“: „свирепа е рат там кръвна коситба косила“), стъпил върху който преводачът се чувства по-сигурен. Но в крайна сметка преводът се оказва леко претоварен с подобни фигури и загубва естественото си звучене, става тромав и на места трудно разбираем. Б. Геров сдържано го оценява като „много по-добър“ в сравнение с гореспоменатите два препревода. И въпреки критичните бележки, не можем да пренебрегнем стойността му на културен факт – за пръв път българският читател (нека припомним, че произведението бива отпечатано в авторитетно списание за ученици от гимназиалните класове, което най-малкото би разширило културния кръгозор на младата му публика) има възможност чрез професионален превод от първоизточника да се запознае с едно класическо произведение, съдържащо естетически норми, от векове залегнали в европейската художествена практика.

Най-вдъхновеното дело на Крум Димитров си остават преводите на книги I и II на „Оди“,появили се съответно през 1931 г. и 1933 г. Преведено е всичко

от двете книги (с изключение на II, 15), а също така и прочутата 30 ода от III книга – „Към Мелпомена“, публикувана за пръв път през 1929г. в бр. 19 на в-к „Литературни новини“. За съжаление тук той се отказва от опитите за еквиритмичност, задоволявайки се със запазване на еквистрофичността, като в предговора към I книга излага своите мотиви за това: „Не смятах, че може да се запазят размерите на първообраза, затова си послужих с такива, които ми допаднаха и отчасти се доближават до римските. Нека ми бъде простено, задето съм използвал като средство за засилване музиката на стиха римата“. А в предговора към II книга обяснява: „Аз съм се старал да спазя мислите, чувствата и образите. Ако тук-таме са изчезнали известни подробности, това…се обяснява…с туй, че нам, поне лично на мен, това или онова сравнение и израз не допадат“. Очевидно за преводача е твърде важно „допадането“ на собствения му вкус и като следствие от това неизброимо разнообразните Хорациеви размери зазвучават в неговата версия почти еднакво. Предпочитана стъпка е ямбът, който най-често е тринайсет- или дванайсетсричен, като обикновено в четиристишието се редуват стих в единия със стих в другия размер (I – 1, 2, 3, 5, 6, 14, 16, 27, 34, 37; II – 5, 13, 17, 19, 20; III – 30). Понякога Крум Димитров поставя в края на строфата един или два по-кратки стиха, с което се опитва да загатне звученето на първоизточника. Така например в превода на I, 21 първите два стиха са тринайсет- и дванайсетсричен, а третият и четвъртият – съответно девет- и шестсричен ямб: те би трябвало да дадат някаква, макар и далечна, представа за ферекратея и гликонея в оригинала, който е III-та асклепиадова строфа. В I – 23, 24, 30, 32 след редуващи се тринайсет- и дванайсетсрични ямби последният стих е шестсричен, а в II – 33, 35 и II – 1, 12 – осемсричен ямб; тук целта е да се наподоби гликонеят в оригинала (II асклепиадова строфа). По-рядко срещаме александрин (I – 9, 18; II – 9, 11), както и петнайсетстъпен ямб за предаване на V асклепиадова строфа (I – 11, 18). На второ място по честота на употреба е дактилът, използван в различни комбинации – например дактиличен хексаметър, редуван с триметър (I – 17, 19) или с ямбичен стих (I – 8, 36). За отбелязване е, че в превода на II-ра книга одите в сафическа строфа са предадени със строфи от по три дактилични тетраметъра и един адонисов стих (последният в оригинален размер), например:

Никаква няма облага в среброто,
що е скъперникът скътал в тъмата:
нему се вижда, Салустий, доброто
на светлината. (II, 2)

което говори за очевиден стремеж към наподобяване на автентичната форма. Напълно еквиритмично е възпроизведена обаче единствено архилоховата строфа:

Също и ти се сети да прекъснеш, Мунаций, навреме
грижи тегловни и скърби досадни
с нежно, о Планк мой, вино или щом се на лагер сбереме,
и или в Тибур под шумаците хладни. (I, 7)

Хорей в преводите е употребен само веднъж (I, 4). Оставаме с впечатлени-

ето, че подборът на формата е в повечето случаи произволен, защото алкеева, сафическа и асклепиадова строфа се предават ту с ямб, ту с дактил, като ямбът се използва освен това и за предаване и на архилохова, и на хипонактова строфа.

Друга важна характеристика на Крум Димитровите преводи, маркирана от него в предговора към I книга: четиристишията, в които, подобно на оригинала, са обединени стиховете, издържани в гореизброените размери, са римувани. Римата е винаги кръстосана (с изключение на тук-там срещащия се александрин), обикновено женска-мъжка, по-рядко мъжка-женска, в един случай дактилна (II,14). Според Ал. Ничев „римата у Крум Димитров е е пълнозвучна, не асонантна. По правило тя е интересна и не е банална". Но все пак, облечен в тази чужда му дреха, Хораций звучи различно, въпреки усилията на преводача да наподоби езика и стила на първоизточника, да отбележи честно всички географски и митологични имена. Сам понесен на крилете на вдъхновението, преводачът, иначе перфектен филолог, понякога доста се откъсва от оригинала, като пренебрегва интересни образи, а за сметка на това отрупва превода си с епитети, които му придават на моменти фалшиво-приповдигнато звучене. Това се отнася и за две други негови работи, появили се по-късно: преводите на „Песен на столетието" и на 15 ода от IV книга, озаглавена „Прослава на Августа".

„Песен на столетието" излиза във вестник „Литературен глас", бр. 324 (от 17. 02. 1937г.). Сафическата строфа на първоизточника тук е предадена с три дактилични пентаметъра и един адонисов стих. За съжаление няма и следа от сдържаната тържественост на оригинала: от българската версия лъха прекалена патетичност, откликваща може би на определени обществено-политически настроения. Същите официозни акценти долавяме и в превода на т.нар. „Прослава на Августа", появил се в сп. „Прометей", кн.4 /1938г. Тук оригиналната алкеева строфа е предадена с редуващи се тринайсет- и дванайсетсрични ямби.

Употребата на архаизми, накъсаният синтаксис и множеството анжамбмани (последните две действително присъщи на Хорациевата фраза) са може би умишлено търсени стилови похвати в преводите, ала донякъде затрудняват възприемането на текста. Все пак не бива да забравяме, че вкусът и естетическите критерии на българската четяща публика по това време са вече формирани от поети като Яворов, Дебелянов, Лилиев. Но не подлежи на съмнение фактът, че, по думите на Ал. Ничев, Крум Димитров е „един от онези, които поставиха началото на стихотворната преводаческа традиция на антични поети у нас". Достойнство на изданията на „Оди" е и услужливо поднесеният след всяко стихотворение коментар, кратък, но точен, без който читателят трудно би си пробил път сред дебрите от реалии.

В началото на четиридесетте години се появяват още два превода на Хораций на страниците на сп. „Прометей". Първият, в кн. 6 /1939г., ни представя, за трети път в стихотворна форма на български, одата „Към Мелпомена" (III, 3). Само че авторът му – Йордан Заимов, за разлика от предшествениците си, отдали предпочитание на ямба, избира дактиличния тетраметър, още по-чужд на оригиналната форма. А в кн. 6 /1942г. откриваме едно „Зимно настроение" (I, 2) – преводът принадлежи на ученичката от 7 кл. на Втора софийска девическа гимназия Снежана Тодорова. Издържан в трогателно несръчни ямби, той все пак ни изненадва приятно с някои точно уловени образи.

През същата 1942 г. излизат в отделна книжка, издадена в Пловдив, „Избра-

ни съчинения“ на Хораций, преведени от Ат.Танчовски. За съжаление самият превод не можа да бъде открит, тъй както липсват и отзиви за него, но друг един преводачески опит на същия автор е подложен на унищожителна критика от Вл. Георгиев в кн.2 /1938г. на сп. „Прометей“. По тези косвени сведения можем да съдим за качеството на липсващото издание, вероятно представляващо интерес единствено като културен феномен.

През годините, последвали 9. IX. 1944 г., в духовната сфера се възцарява пълен идеен монополизъм, господстващи стават нормите на „марксистко-ленинската“ естетика , а цялото световно литературно богатство се оценява от позициите на войнстващия „класово-партиен подход“. От само себе си се разбира, че в подобен културен контекст няма място за поезията на Хораций. Преодоляването на този херметизъм, една от проявите на което е събуденото чувство за връзка с традицията, национална и световна, започва едва през 60-те години. Постепенно – по силата на естествено заложената в човека потребност да се опре на миналото, за да се чувства по-сигурен в настоящето – „едностранчивата и идеологизирана рецептивна политика се заменя…от все по-пълноценното общуване с ценностите на световната класическа литература“ (Св. Игов).

В тази атмосфера на възроден интерес към вечните литературни творби, особено присъщ на 70-те и началото на 80-те години, през 1970г. се появява антологията „Антична поезия“ от поредицата „Световна класика“ на издателство „Народна култура“ с преводач Борислав Георгиев. В сборника са включени 33 Хорациеви стихотворения (I – 1, 3, 4, 8, 9, 11, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 30, 32, 37, 38; II – 2, 3, 5, 6, 10, 14, 17, 18; III – 13, 15, 22, 26, 30; IV – 10 и II епод). „Трябва да призная пред читателя, че си позволих сравнително голяма свобода при превеждането на античните поети, главно що се отнася до формата…и все пак според мене този начин е единствено възможният на използваем поетически език. Останалото е мъка.“ – категоричен е преводачът в предговора си към книгата. Той смята, че „да се превеждат тия поети в размера на оригинала е напълно възможно, но неблагозвучно…Всеки опит да се преведе античен поет в размера на оригинала е един риск“. Затова се отказва да рискува и решава да преведе античните поети „в бял стих и модерен ритъм“, а по-нататък изразява съжаление, че при превода на Хораций – оказва се, любимият му древен поет („върхът, където латинската реч е блясък на светкавици“) – не е могъл да предаде „неговите изящни, съвършени, невероятно разнообразни форми, които на латински звучат мелодично и красиво, но да се предадат на български е безсмислено“. Узнали това, ние вече сме подготвени да срещнем Хораций в една по-нестандартна форма, но все пак видяното и прочетеното надминава очакванията ни. Разхвърляни в артистичен безпорядък – защото липсва всякакъв видим принцип при подреждането им, както и общоприетата номерация – одите са с променена графика: не е спазено дори традиционното им деление на четиристишия. Към впечатлението за аморфност се добавя и монотонността, която струи от всички преводи, до един оформени в „свободни бели ямби“, и която няма нищо общо с ритмическото разнообразие на оригинала. Изобилстват многоточията – с тях стихотворенията добиват маниерен и претенциозен вид, например:

О скъпи кораб мой, отново
ще те захвърлят бурите в морето.

Уви, къде отиваш?..Стой си в пристанището…
Не виждаш ли – страните ти са голи
откъм весла
и мачтата – пречупена
от вятър бърз?..(I, 14)

Това създава едно усещане за недовършеност и фрагментарност, което не ни напуска през цялото време, докато четем преводите, и някак си влиза в противоречие с твърденията на преводача в предговора, че стиховете на Хораций са „съвършени като изваяние". Що се отнася до съдържанието, в повечето случаи то е загатнато, давайки възможност за стихоплетстване в стил Хораций, за импровизирано изграждане на нови, несъществуващи в първоизточника образи. Към текстовете липсва и коментар, като изключим един именен показалец в края на книгата.

Безспорна е заслугата на Б. Георгиев за това, че след близо 30 години забрава има амбицията отново да поднесе поезията на Хораций на българската публика, но това не би могло да оправдае онази истинска licentia poetica, поетическата волност, с която подхожда към нея.

Последните преводи на Хораций, представили на българския читател цялото творчество на поета, са дело на известния преводач от латински и старогръцки Георги Батаклиев (1910 – 1993г.). Най-напред, в „Антология на световната любовна лирика" (изд. „Народна младеж", 1968г.) излиза преводът му на 23 ода от I книга („Към Хлоя"). През 1976 г. в сборника „100 шедьоври на европейската любовна лирика" (изд."Народна култура") е включена 9 ода от III книга („Към Лидия"), а през 1983 г. изд. „Наука и изкуство" публикува превода му на „Поетическо изкуство". По-цялостно творчеството на Хораций е представено от него в сборника „Римска литература" (изд. „Отечество", 1988 г.), който включва оди I – 9, 14; II – 3, 10; III – 2, 9, 30; епод 7; сатири I – 9, II – 1; писма I – 20, II – 1(стихове 63 – 166), 3 (стихове 38 – 72, 99 – 135, 189 – 201, 366 – 411). Подборът на творбите и откъсите от тях е съобразен с дидактическите цели на сборника. А през 1992 г. се появяват „ Събрани творби" на Хораций, издадени от „Народна култура".

Освен че респектират със своето количество, преводите на Г. Батаклиев вдъхват уважение и със стриктното придържане към буквата на оригинала. За него със сигурност можем да твърдим, че е най-съвестният Хорациев преводач. Той се стреми към максимална адекватност и до голяма степен успява да я постигне (особено по отношение на съдържанието), скрупулозно изучавайки всяка дума и фраза в търсене на най-подходящите еквиваленти. Конкретността, граничеща с вещественост, изобилието от географски и митологични имена (обяснени в подробния коментар към изданието) на фона на общите философски или литературно-критически разсъждения – всичко това присъства в преводите на Батаклиев. Що се отнася до формата, тук преводачът се нагърбва с един непосилен труд – да наподоби изцяло метрическата структура на оригинала (разбира се, доколкото това е възможно при превода на антична поезия на съвременен език). В повечето случаи той успява да постигне целта си със средствата на силаботоническото стихосложение, но е трябвало на много места да жертва естествения и непринуден изказ на български, променяйки нормалното място на ударението и поставяйки цезурата по средата на думата. Неизбежно

зло са, както изглежда, и изкуствените синтактични построения, злоупотребяващи с гъвкавостта на българската фраза, които оставят впечатлението за известна необработеност и не дават възможност да се почувства съвършенството на Хорациевия хекзаметър, казващ много с малко думи. Преводите на одите имат по-завършен вид, осезаеми са усилията да се внуши на читателя емоционалният тон на творбите. Обикновено в една строфа има и по-добре, и по-неудачно възпроизведени стихове. Рядко се срещат такива, които звучат изцяло хармонично и пресъздават изисканата сдържаност на оригинала.

Въпреки недостатъците, именно благодарение на Г.Батаклиев читателят има възможност да се срещне с пълното творчество на Хораций, появило се на български в резултат на един дългогодишен, незабележим, но добросъвестен труд. Известна представа за този труд ни дава сравнението между по-стария вариант на някои от преводите в сб."Римска литература" и окончателния в „Събрани творби". Многочислените промени, особено при преводите на одите, показват присъщия на всеки преводач стремеж към все по-голяма еквивалентност във всяко новопоявило се издание. Преводите на Хораций от Г. Батаклиев са нов етап в рецепционния процес, опора за следващите, които биха имали дързостта на свой ред да опитат да пресъздадат на български стиховете на този велик поет на класическата древност.

Петя Стоянова

ОВИДИЙ

В римската литература Овидий заема забележително място както заради поетичния си талант, така и заради виртуозното изработване на стиха. Според собствените му думи:

Моята песен сама в съответните ритми тече.
Колчем аз вземех перо, всичко излизаше стих.

Овидий е роден през 43 г. пр. Хр. в Сулмон (дн. Сулмона, Средна Италия) и умира като изгнаник през 17 или 18 г. в Томи (дн. Констанца, Румъния). Овидий бил един от любимите поети за римската публика. Бил четен не само от своите съвременници и поколенията непосредствено след тях, но се превърнал в любим поет и през средните векове. При все това той никога не е поставян наравно с другите блестящи поети от епохата на Август – Вергилий и Хораций. Причината за това бил лекомисленият тон, преобладаващ в произведенията му, писани преди изгнанието. Неговото име дотолкова се свързвало с волност на тона, че Квинтилиан го като определя като поет, който е lascivus (невъздържан, разпуснат).

Овидий оставя богато творчество, което може да се раздели на три периода. Първият период, който продължава до около 2 г., е посветен преди всичко на любовната поезия. Още с първия си сборник в 3 кн. „Любовни елегии“ (Amores) Овидий става популярен. Той е последван от сборника елегии „Послания на героини“ (Heroides) – писма на митологични героини до изоставилите ги съпрузи или любими. Периодът завършва с три псевдодидактически поеми: „Средства за разхубавяване на женското лице“ (Medicamina faciei feminae), „Любовно изкуство“ (Ars amatoria или Ars amandi) и „Лекове срещу любовта“ (Remedia amoris). По това време пише и недостигналата до нас трагедия „Медея“ (Medea), която получила изключително висока оценка в древността. Талантът, лекотата и изяществото на стиха, тънката наблюдателност и чувство за хумор донесли на Овидий голяма популярност. През втория период поезията с любовно съдържание отстъпва място на произведения с по-сериозна тематика . Овидий пише митологичната поема „Метаморфози“ (Metamorphoses) в 15 книги, която представлява един от върховете в римската поезия и изобщо в римската литература. В нея са събрани около 250 легенди, свързани с превръщения на хора в животни, птици, растения или предмети. Композиционното единство е постигнато чрез обединяване на митовете по цикли, по място на действието, по сходство на персонажите, чрез вмъкване на един епизод в друг. В поемата „Празници“ (Fasti) в 6 книги са описани произходът на римските обреди и празници. Поради изпращането на поета в изгнание той не успява да осъществи намерението си да обхване целия календар в 12 книги. Третият период от творчеството на Овидий съвпада с годините на изгнание (8-18 г.). От този период внимание заслужават

„Скръбни елегии“ (Tristia) в 5 книги, в които поетът споделя мъката си от раздялата с Рим и от тежкия живот в Томи, както и сборника „Писма от Понта“ (Epistulae ex Ponto). Макар и не така бляскави като произведенията от предишните периоди, те са изключително важни за развитието на елегията. В тях тъжните настроения вече са резултат от житейски рани, а не от любовни разочарования. В изгнание Овидий пише и памфлета „Ибис“ (Ibis), в който осмива неизвестен за нас негов личен враг, както и „Поема за риболова“ (Halieutica), от която до нас е достигнал само фрагмент.

Първият превод на Овидий е направен и издаден от Райко Горанов в сборника „Преводи на старите класици (Хомера, Вергилий, Овидия и Хорация)“, Пловдив, 1897. В него са преведени ст. 89-150 от първа кн. на „Метаморфози“, известни като „Вековете“. Както е посочено в предговора, изданието е направено, „за да бъдат преводите по-достъпни за учениците“. Преводачът сам отбелязва, че редува дактили и хореи, защото така „стихът по̀ се доближава до първоначалния.“ В „Известия на семинарите при историко-филологическия факултет на университета Св. Климент Охридски“ кн. I. С., 1942 е публикувана статията на Христина Бетева „Български преводи на антични автори от 1800 – 1900 г.“, в която е направен кратък отзив за превода: „Преводът на Райко Горанов е в стихове, хекзаметри с редуване на дактили и хореи. За да се получи нужната рима, на места са поставени неправилни ударения като: мо̀ре, нема̀ло, ражда̀ла, Юпѝтера. Преводът е изпъстрен и с много диалектични думи, не е много художествен и затова е без особено голяма литературна стойност.“

Трябва да се спомене, че преводите на Овидий оттук насетне са предимно на учители по латински език в класическите гимназии. Те са тези, които запознават българската общественост с римската литература в превод и стават нейни популяризатори. Обект на тяхната преводаческа дейност са тримата забележителни поети от епохата на Август – Вергилий, Хораций, Овидий.

Година след основаването на „Класическа библиотека“ при МНП, която има за задача да даде в превод най-важните гръцки и латински произведения, излиза преводът на Крум Димитров на първа и втора кн. от „Метаморфози“ под заглавие „Превръщения“ („Класическа библиотека“ № 4, 1926). Преводи от Крум Димитров на отделни части от произведенията на Овидий са поместени в различни списания. От „Послания на героини“ е преведено посланието „Сафо на Фаон“ и е публикувано в сп. „Книгопис“ (1927, 7-8 и 9-10). Митът за Орфей и Евридика (Метаморфози, X, 1 – 82) е отпечатан в сп. „Родопа“ (1928, 10); от сб. „Скръбни елегии“ кн. IV, 10 – в сп. „Българска реч“ (1928, 4 – 5); митът за Пирам и Тисба (Метаморфози, IV, 55 – 166) – в сп. „Българска реч“ (1928 – 1929, 1); митът за Дедал и Икар (Метаморфози, VIII, 183-235) – в сп. „Българска реч“ (1928 – 1929, 6); митът за Филемон и Бавкида (Метаморфози, VIII, 613 – 726) – в сп. „Прометей“, 1942 – 1943, 3 – 4. Цитираните митове от „Метаморфози“ и елегията са включени по-късно в изданието: Крум Димитров. Избрани преводи. С., Нар. култура „Български преводачи“, 1984. В предговора съставителят Александър Ничев дава недвусмислена оценка за преводаческата дейност на Крум Димитров: „Крум Димитров не е първият у нас, който превежда антични поети, но е безспорно първият, комуто принадлежат преводи на толкова много и метрически тъй разнообразни стихове, че стиховата форма се оказва една от основните проблеми. Първият се отнася до хекзаметъра и елегическото двустишие (хекзаметър + пентаметър). Тях той предава, следвайки отблизо оригинала.

Близостта му до оригинала се проявява и в това, че той предава хекзаметъра не само чрез традиционните за силаботоническото стихосложение дактили. Наличието на спондеи в оригиналните текстове го кара да имитира, и то успешно, музикалното стихосложение на древната поезия. В това отношение негов предшественик е Райко Горанов, който прави първите опити да избегне ритмическото еднообразие на чисто дактиличния хекзаметър." И по-нататък: „Специално за Крум Димитров може да се каже, че с всичко, което е положително в преводаческото му дело, той е един от онези, които поставиха началото на стихотворната преводаческа традиция на антични поети у нас. Защото на пръсти се броя неговите предходници и съвременници, които полагат основите на тази традиция."

Дори и с не особено големия брой преведени стихове от Овидий, все пак Крум Димитров, самият той поет, намира верния път и поставя добро начало. Затова остава необяснима появата на следващите два превода на Овидий от Атанас М. Танчовски. През 1937 г. Ат. Танчовски превежда и издава избрани от Д. Дечев отделни части на „Метаморфози" под заглавие „Метаморфозите на Овидия", ч. 1, Пловдив, 1937. Както е отбелязано на заглавната страница, преводът е предназначен за учениците от VII и VIII класове на полукласическите гимназии в България, а в предговора се казва: „Учителят може да бъде заместен най-успешно чрез тази книга, която, съдържайки буквален превод на латинския текст, дава възможност на ученика да провери не само доколко е спазил правилата на граматиката, но да намери и поправи грешките." Този буквален превод в проза на около 200 стиха е сведен до буквализъм и изобилствува от фактически грешки и безмислени изречения. Примерите за това са многобройни:

Pyramus et Thisbe, iuvenum pulcherrimus alter
altera, quas Oriens habuit, praelata puellis,
contiguas tenuere domos, ubi dicitur altam
coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem.
(Метаморфози, IV, 55-58)

„Пирам и Тисба – единия най-красив от младежите, другата най-личната между момичетата, които изток имаше, държаха съседни къщи гдето се казваше, че Семирам(!) е построил висок град и го опасал със стени с печени тухли." Освен името на Семирамида преводачът не е догледал, че поетът е използувал фигурата еналаге и буквалният превод би трябвало да бъде: Семирамида е опасала града с високи стени от печени тухли. За размер и строеж на стих и неговите особености в поезията на Овидий и дума не може да става. А преводът на този мит от Крум Димитров е вече публикуван:

Двама младежи, Пирам и Тисба, той момък най-личен,
тя пък най-миловидна от всички девойки на Изток,
редом живееха там, дето, както разправят, с високи
Семирамида стени от тухли града обиколи.

Отзив за превода на А. Танчовски е поместен в сп. „Прометей" (1938, 3) от д-р Вл. Георгиев под заглавие „Една гавра с поезията на Овидия". Авторът на рецензията започва така: „Някой си А. М. Танчовски, който се титулува „многогоди-

шен учител по латински език", е издал един превод на избрани части от Овидиевите „Метаморфози" – превод, който е истинска гавра с боговдъхновената поезия на латинския поет. В тая съвсем неграмотно написана книжка рядко се среща ред, вярно предаден. Преводът е изпълнен с грешки, които ясно показват, че преводачът не притежава елементарни познания по латински език. Да се занимаваме с неговия „труд" е, наистина, под нашето достойнство, но тоя превод е зло по-голямо, отколкото изглежда на пръв поглед." След като привежда ред примери за фактически грешки, авторът изтъква, че причина да се занимава с този превод, е голямата вреда, която той може да нанесе на учениците, които посегнат към него. В края на отзива Вл. Георгиев отбелязва: „При това Т. така е нагласил заглавната корица на превода си, че на пръв поглед той изглежда като работа на г. Д.Дечев, професор по латинска филология, който не би могъл да има нищо общо с една такава търгашеска работа." Под линия е посочено, че по повод на този превод „гимназиалният учител Д. Георгиев в статия, постъпила в редакцията на списанието, твърди, че е излишно да се говори за правилност в превода от гледна точка на латинския и българския език, защото рядко са изречения без поне една груба грешка."

Независимо от този отзив, в 1939 г. А. Танчовски прави второ издание под заглавие „Нов превод на някои по-важни части на Метаморфозите на Овидия съгласно превода на J. Chamonard за VII и VIII кл." В него са включени още няколко мита и името на Д. Дечев не се споменава. Избегнати са и някои от грешките, цитирани в статията на Вл. Георгиев. Изглежда, че преводачът по-добре познава френски, отколкото латински език. Това показва сравнението на превода на епилога на „Метаморфозите" в двете издания:

Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira nec ignes
nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.
cum volet, illa dies, quae nil nisi corporis huius
ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
(Метаморфози, XV, 871-874)

Вече свърших работата, която не ще може да заличи нито Юпитер, нито Сарус(!), нито ненаситната старост. Когато иска, онзи ден, който няма право освен на това тяло да ми определи място в несигурния век.

И във второто:

И вече свърших една работа, която нито гнева на Юпитер, нито огънят, нито желязото, нито ненаситната старост (време) ще могат да заличат. Когато ще пожелае онзи ден, който няма никакво право, освен на това (мое) тяло, нека ограничи времето (продължителността) на моя несигурен живот.

Сякаш реакция срещу този буквализъм са публикуваните в сп. „Прометей" под рубриката „Страница на младите" свободни ученически преводи на някои митове от „Метаморфози" – „Пирам и Тисба" в превод на Блага Димитрова (септ. 1940), „Дедал и Икар" в превод на Милка Спасова (дек. 1940/ян. 1941), „Орфей и Евридика" в превод на Блага Димитрова (февр./май 1941). Ето как изглежда свободният превод на началото на мита за Пирам и Тисба, който може да се сравни с цитирания по-горе превод на А. Танчовски:

Чудна любов разцъфтява на Изток под син небосклон.
Чудна любов се вселява в старинния град Вавилон.
Първи сред всички младежи там Пирам и Тисба цъфтят.
Кой ти отгатва копнежа, изникнал в младата гръд?

Вижда се, че преводът е не само свободен, но и напълно авторизиран. В него се разказва мита, без да се следва оригиналния текст и да се държи сметка за поетиката на Овидий.

Нов превод на Овидий се появява чак през 1970 г. в антологията „Антична поезия" (С., Нар. култура, 1970) от Борислав Георгиев. Творчеството на Овидий е представено с мита за Филемон и Бавкида и епилога от „Метаморфози", както и с три елегии. В предговора преводачът отбелязва: „Отдавна така наречените големи литератури имат по няколко антологии на античната поезия, правени в различни времена и превеждани от хора на перото с различни индивидуалности. На български, за съжаление, дори една подобна антология не е съставена и издадена въпреки наличието у нас на много и отлични познавачи на старогръцки и латински език. Наистина това е трудна задача, която изисква големи усилия и много сериозно отношение. Иска се, разбира се, и поетичен дар.

Трудността е наистина двояка: кое може да се преведе и да се покаже на днешния читател, така че той да научи за какво е пял античният поет? и после – как да се преведат античното стихотворение или фрагмент, без да изгубят своето поетично очарование и да въздействуват на нашите чувства?"

Предложеният превод на Овидий обаче едва ли е най-добрият отговор на въпросите, които сам преводачът поставя. Ако от превода читателят може и да разбере за какво е пял античният поет, той в никакъв случай не може да усети поетичното му очарование и въздействие. Защото това не са стилът и поетиката на Овидий, а тези на преводача, който напълно е адаптирал оригинала. Така и не става ясно, че озаглавените като стихотворения „Филемон и Бавкида" и „Паметник" са от „Метаморфози", а трите елегии са от сборника „Скръбни елегии". Стиховете в назованата от преводача „Седма елегия" (която е седмата в кн. IV от сборника „Скръбни елегии") са набъбнали значително и от 26 в оригинала са станали 37 в превода. А ето и един не особено разбираем пасаж: началото на „Филемон и Бавкида" от Овидиевите „Метаморфози":

... Потокът спря. И всички се замислиха
за тая случка. Сякаш на шега
тогава Пиритой, сина на Иксион,
подзе на смях повярвалите: „Басни са това,
о Ахелое. Ти намираш,
че са всесилни боговете
в игра на форми със човека?" (!)
Изтръпнаха, не одобриха никак
надменните му думи.
И Лелекс, на неразумния от всички,
най-зрелия полека се обади:...(!)
(Метаморфози, VIII, 611-617)

Наистина, трудно е читателят, незапознат особено с древността, да си пред-

стави, че чете значителен поет, още повече нещо като поетичния Моцарт на античността, когато се натъква на подобни стихоплетства. Липсва така характерната за Овидий музикалност на стиха, сложните ритми на елегическия дистих и хекзаметъра. Да не говорим за досъчиняванията, неразчетения на места правилно оригинал, откровените грешки.

Няколко години по-късно от печат излиза преводът на Овидиевите „Метаморфози", от Георги Батаклиев, с което започва хегемонията на този наш известен преводач при представянето на творчеството на римския поет пред българската публика. От средата на 70-те години до началото на 90-те той е единственият преводач на Овидий. Амбициите му са да предложи на многобройните през 70-те и 80-те години читатели на антична литература пълен превод на всички съчинения на Овидий. С тази задача той почти успява да се справи. Последователно излизат:

- Метаморфози. Прев. Г. Батаклиев. С., 1974 (1981)
- Избрани части (Из: Любовни елегии. Любовно изкуство. Средства за разхубавяване на женското лице. Скръбни елегии). – в Звезден венец. Римска поезия. Прев. Г. Батаклиев. С., 1987
- Избрани части (Из: Любовно изкуство. Метаморфози. Тъги). – в сб. Римска литература. Прев. Г. Батаклиев. С., 1988
- Елегии (Любовни елегии. Героини. Любовно изкуство. Средства против любовта. Тъги. Писма от Понта). Прев. Г. Батаклиев. С., 1994.

Както се вижда, за около 20 години Г. Батаклиев успява да преведе почти всички основни произведения на Овидий, изброени в началото на настоящия обзор. Като привърженик на немската преводаческа школа, човек изключително пунктуален и стремящ се към максимална точност, Г. Батаклиев възприема принципа на превода в размера на оригинала (изоритмичен превод) и се придържа към него в цялата си преводаческа дейност. Заради пълната вярност към структурата на латинския текст той се стреми да спазва и друг принцип: всеки стих в превода да отговаря на съответния стих в оригинала (краен вариант на еквилинеарния превод).

Безспорно, тези два принципа са приложими и водят често до нелоши резултати. Но, от друга страна, остава напълно вярно наблюдението, че придържането към тях стеснява рамките на поетичното търсене и поставя допълнителни прегради пред полета на въображението, и в крайна сметка поставя ударението по-скоро върху някои елементи на поетичната техника, отколкото върху поетичното очарование и изобщо, усещането за поезия. Причините за това са много, но струва си да изброим най-важните:

1. Българският език – както и повечето съвременни езици – използва силаботоническото ударение, а не музикалното, сиреч при поставянето на ударение върху дадена сричка ние произнасяме по-силно гласната, докато древните елини и римляни са я изпявали с около една квинта по-високо.

2. В българския език почти не съществуват дълги и кратки срички, докато в езиците на античната древност някои гласни (съответно срички) са се произнасяли с една дължина, а други – два пъти по-дълго.

3. В българския език почти са отмрели падежите, като са останали само някои петрифицирани форми в местоименията и в някои изрази.

Като се има предвид, че цялата метрика на древната поезия (както гръцка, така и римска) се гради:

- върху редуването в най-различни варианти на дълги и кратки срички;
- върху контрапунктното комбиниране на дължината на сричките с естественото ударение на думите;
- върху публичния характер на четенето, по-скоро на пеенето на всяка една поезия (най-малкото всеки един текст се е четял на глас, тъй като техниката на нямото четене е била непозната);
- върху почти задължителния музикален съпровод при изпълнението на поемите и одите,

то ясно е, че за адекватност в превода по формални критерии не може да става дума. При всяко положение, който и да било превод не може да изрази комбинацията от хармония, мелодика и ритмика на античния стих. Би могло да се постигне единствено някаква ритмика, но осакатена от липсващите в съвременния език съответни изразни средства.

Така например, античният хекзаметър представлява свободно редуване на дактили (стъпка, съставена от една дълга и две кратки срички) и спондеи (две дълги срички). За древния слушател и двете стъпки са били равностойни, защото са се произнасяли за едно и също време, но докато дактилът е звучал по-бодро и ритмично, то спондеят е бил по-величествен и е увеличавал градуса на емоцията. Естествено, на български тази особеност на латинския език не може да се предаде. Някаква имитация на алтернация от дактили и спондеи би могла да се осъществи посредством редуване на съвременни силаботонически дактили и хореи. Ала тогава се засяга възпитаното по друг начин чувство за ритъм на съвременния читател, който схваща наличието на хорея като разваляне на ритъма и като неумение на преводача да го спазва. Ето защо Г. Батаклиев, следвайки примера на друг известен привърженик на принципите „превод в размера на оригинала“ и „стих в превода, съответен на стих в оригинала“ – Александър Ничев, – се придържа изцяло и без отклонение от тях.

Неслучайно беше обърнато толкова внимание на тези два принципа и тяхната непълна адекватност при предаване на древната словесност. Така става ясно, че претенциите да се предава по най-точния начин оригиналът и да се пише на български поезия, конгениална на римския си образец, не се покриват с действителността. Нещо повече, всеки любител на поезията ще каже, че няма значение формалната страна на превода, сиреч той може да бъде дори римуван, дори изпълнен в бял стих, дори в ритъм, почувствуван от преводача и съвършено различен от този в оригинала, и пак преведената поезия да звучи вълнуващо и завладяващо. Защото конгениалният превод е този, който кара читателя на преведения текст да изпитва вълнения със сходна амплитуда и мощ, каквито е изпитвал и читателят (слушателят) на оригинала. И пак за всекиго е ясно, че някаква мярка, която да измери колко едното съответствува на другото, няма. Затова търсенето на патерици на тази мярка от рода на българска метрика, отговаряща само по дадени признаци на латинската, е често пъти насилие над текста.

Да не говорим какво се получава, когато шестте стъпки от хекзаметъра (най-често 15, 16 или 17 срички) на латинския текст, в който думите обикновено са по-кратки от българските, не са членувани и предлозите в повечето случаи са заместени директно от падежни форми, които не увеличават дължината на думата, трябва да бъдат отразени в задължителните 17 срички на българския превод. Получава се това, че изречение от шест – седем думи на латински тряб-

ва да се предаде с три – четири думи и съответните предлози. Още по-сложно става, когато се стигне до елегическия дистих, съставен от хекзаметър и пентаметър. Последният стих със своята огледална структура, с изискването преди цезурата и в края на стиха да има задължително дума, при която ударението да пада на последната сричка, е изключително предизвикателство за всеки преводач. Знайно е, че българският език не изобилства с чак толкова много думи, чието ударение да пада на последната сричка.

Какво прави тогава преводачът? Или не предава всички думи, целия закодиран смисъл, всички нюанси, а само грубо ги маркира, или започва да насилва родния език, да гради конструкции, които звучат нелепо, ту да прибягва до архаизми, ту да се занимава със словотворчество, изковавайки нови думи и форми, които често стряскат читателя или го докарват до недоумение за какво става дума. При спазването на този принцип и гениалният преводач би достигнал до стихове от следния тип:

Но се страхувайте и не бъдете в началото хищни,
да не би някой новак да се отвърне от вас.
Както ездачът си коня, почувствувал скоро юздите,
и укротения кон води по начин несъщ, (!)
тъй устойчиви сърца и незряла младеж да печелиш,
да ги печелиш сама, нужен е разен подход (!).
Тук е новакът, що пръв на Амур е във лагера влязъл,
който като нов трофей встъпил е в твоя чертог.(!)
Само теб нека познава и само теб нека прегръща
и със стобор по-висок посева да огради.(!)

Ето така са интерпретирани брилянтните стихове от „Любовно изкуство“ (кн. III, ст. 553 -562), в които авторът съветва жените, подвластни на страстта да си намират редовно нови и нови любовници, как да постъпват в случай, че имат насреща си неопитен младок. В оригинала сравненията са меко и плавно разгърнати, звучат естествено и убедително, звучат красиво; епитетите са си на мястото, наистина украсяват, убеждават, дават цвят и пълнота на изказа или описанието, а не докарват читателя до колебание какво точно трябва да разбира, четейки дадено словосъчетание.

Разбира се, класическият филолог ще забележи, че стих 553 от книга III на „Любовно изкуство“ в оригинала отговаря на стих 553 от превода на същата поема. Но какво друго ценно има в еквилинеарния превод, едва ли би могло да се каже.

В античната поезия обаче има и още нещо, което е не по-малък източник на затруднения, особено за привържениците на разискваните дотук два принципа – изключително богатата образност, произтичаща, от една страна, от възгледа, че всичко в света е материално, предметно, осезаемо, и от друга, от повсеместно разпространените категории и персонажи на митологията. Многобройни сравнения, ситуации, типажи, картини, почерпени от митологията, са постоянен спътник на всяко антично стихотворение или поема. Често пъти само споменаването на даден мит е достатъчно, за да даде нюанс, за да подскаже наличието на втори, невидим пласт, за да изрази по иносказателен начин нещо, което е излишно и банално да се изрече направо.

Каква би трябвало да бъде реакцията на преводача, при положение, че българският читател е твърде слабо запознат с античната митология и не се ориентира свободно в нейните лабиринти? Задачата му е усложнена: освен че трябва да превежда поезия, той трябва и да информира читателя за съдържанието на редица митове и същността на редица герои в тях. Това преводачът би могъл да прави имплицитно в самия текст, леко разширявайки и допълвайки написаното от древния поет, или експлицитно, добавяйки повече или по-малко пространни бележки и коментари в края на книгата. Кой е по-добрият подход? Отговорите на този въпрос са различни, но когато става въпрос за поезия, за предпочитане навярно е първият подход. Иначе, ако читателят често бива принуден да оставя четенето и да обръща бележките и азбучния показалец, за да разбере за какво става дума, той губи магията на текста и образността, на ритъма и мелодиката му.

Привържениктът обаче на еквилинеарния и изоритмичния превод няма избор. На него и така не му достигат срички в почти всеки стих, какво остава да дообяснява имплицитно персонажи и ситуации! Затова и бележките в края на книгата са изобилни като в научно издание. Но не е ясно дали читателят печели от това. Както едва ли е останал особено очарован, когато е чел мита за Аскалаф от „Метаморфози“ (кн. V, ст. 533 -550), свързан пряко с фундаменталния мит за Прозерпина (Персефона), отвличането ѝ от Дит (Хадес), нейното търсене от майка ѝ Церера (Деметра), присъдата на парките да не хапва нищо, ако иска да се върне отново на белия свят, изкушението ѝ да изяде няколко зърна от плода на един нар и последвалия компромис, че половината време ще прекарва в горния свят и половината – в подземния свят със съпруга си Дит (Хадес). Ето и откъсът в превод на Георги Батаклиев:

Рече той. Да изведе дъщеря си Церера решава.
Ала отказва съдбата: не постила долу момата.
Докато ходела тя из градинска пътека невинно,
от натежало от бреме дърво си откъснала нар и
седем зърна си отронила тя под кората възжълта
и ги раздъвкала тя. Аскалаф я единствен съгледал.
Както разказва мълвата, родила го някога Орфна,
не най-нищожна по слава от сонма от нимфи авернски,
от Ахеронта, от своя любим, в лесовете на мрака(!).
Той я видял и жестоко възврата ѝ с донос пресече.(!)
Тя пък – царица на Ереб – след вопъл издайника стори
птица прокобница, с пръски от Флегетон ръсна лика му
и го на клюн, на пера, на грамадни очи преобърна.
Той, от вида си лишен, с възкафяви криле се навлича
и големее в главата, превива си дългите нокти,
с мъка помръдва пера, по ръцете отпуснати расли.
Става омразно пернато, вестител на бъдните скърби -
леностен бухал, зловеща поличба за смъртните хора.

Този пасаж изисква по-пространен коментар. Защото в него са концентрирани повечето недъзи на възприетия маниер на превод. Неуместно е използуван изразът с християнско-битов смисъл „постила момата“; още повече, че тук не

става дума за блажно и постно, а изобщо за въздържане от ядене на каквото и да е. Няма да обръщаме внимание върху вътрешната рима в този стих, след като принципът е римите да се избягват. Непоетичен и неподходящ е глаголът „раздъвкала“; твърде изкуствено звучи и буквално предадената литота „не най-нищожна по слава“; неуместно е тройното повторение на подлога „тя“ в едно изречение: „Докато ходела тя... //седем зърна си отронила тя...// и ги раздъвкала тя.“ и четворното повторение на предлога „от“ в съчетание от пет съседни думи: „...от сонма от нимфи авернски,// от Ахеронта, от своя любим...“ ; изразът „...в тъмните гори“ е станал „...в лесовете на мрака“, което е натоварено с друг смисъл. Невинаги коректно е използуван драматичният презенс и редуването на места с преизказно наклонение. Ала стихът

Той я видял и жестоко възврата ѝ с донос пресече,

който идва да изрази изречението: „Той я видял и с присъщата му жестокост ѝ отнел възможността да се върне, като я издал“, показва нагледно цялата изкуственост и липса на пластичност във възприетия маниер на превод. Твърде неясна е и употреба на местоименията в няколко последователни изречения. В току-що цитирания стих: „Той **я** видял...“ мисълта на читателя веднага се концентрира върху споменатата малко по-горе майка на Аскалаф Орфна, докато в оригинала става въпрос за Прозерпина (Персефона). Следващият стих: „Тя пък – царица на Ереб...“ навежда читателя, който едва се е справил с предходния казус, на мисълта, че се има предвид именно Прозерпина. Но това не е така. Става дума за майка ѝ Церера (царицата на Ереб).

И тъй, в настоящия обзор, посветен на Овидий, стана дума най-вече за преводите на Г. Батаклиев и за преводаческите принципи, от които той се е ръководил. Тези принципи създават видимостта за адекватност и точност на превода, но са твърде чужди на природата на поезията, която – особено в края на XX век – е обогатена с редица нови изразни средства. Обзорът бе концентриран около преводите на Г. Батаклиев поради една проста причина – преводите на Овидиевите произведения преди него са твърде малко, а по негово време други съвсем липсват.

И все пак преводите на Г. Батаклиев са важна крачка в поднасянето на античната поезия – когато помислим какво има преди него, е редно да признаем значителния му принос за българския читател. Публиката все пак чете превод на един голям поет от латинския оригинал, но истинската интерпретация на Овидий тепърва трябва да се очаква от българския читател.

БИБЛИОГРАФИЯ

Овидий. Вековете (Метаморфози I 89-150). В: Преводи из старите класици – Хомера, Овидия, Вергилия и Хорация. Прев. Р. Горанов. Пловдив, 1897.

Овидий. Превръщения Кн. 1-2. Прев. Кр. Димитров. С. Класическа библиотека № 4, 1926.

Овидий. Хероиди. Сафо на Фаон. Прев. Кр. Димитров. – Книгопис, 1927. № 7-8, 9-10.

Овидий. Орфей и Евридика (Метаморфози X 1-82). Прев. Кр. Димитров. – Родопа, 1928, № 10.

Овидий. Скръбни елегии IV 10. Прев. Кр. Димитров. – Българска реч, 1928, № 4-5.

Овидий. Пирам и Тисба (Метаморфози IV 55-166). Прев. Кр. Димитров. – Българска реч, 1929, № 1.

Овидий. Дедал и Икар (Метаморфози VIII 183-235). Прев. Кр. Димитров. – Българска реч, 1928-1929, № 6.

Метаморфозите на Овидия. Избрани отделни части от Д. Дечев. Ч. 1. Прев. Ат. Танчовски. Пловдив, 1937.

Нов превод на някои по-важни части от Метаморфозите на Овидия съгласно превода на J. Chamonard. Прев. Ат.Танчовски. Пловдив, 1939.

Овидий. Пирам и Тисба (Метаморфози IV 55-166). Прев. Бл. Димитрова. – Прометей, септ. 1940.

Овидий. Дедал и Икар (Метаморфози VIII 183-235). Прев. М. Спасова. – Прометей, дек. 1940/ян. 1941.

Овидий. Орфей и Евридика (Метаморфози X 1-82). Прев. Бл. Димитрова. – Прометей, февр./март 1941.

Овидий. Филемон и Бавкида (Метаморфози VIII 613-726). Прев. Кр. Димитров. – Прометей, 1942-1943, № 3-4.

Овидий – В: Антична поезия. Прев. Б. Георгиев. С. Нар. Култура „Световна класика“, 1970.

Овидий. Метаморфози. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. Култура „Световна класика“, 1974 (1981).

Овидий. Избрани преводи. – В: Крум Димитров. Избрани преводи. Съст. Ал. Ничев. С. Нар. Култура „Български преводачи“, 1984.

Овидий. (Из: Любовни елегии. Любовно изкуство. Средства за разхубавяване на женското лице. Скръбни елегии). – В: Звезден венец. Римска поезия. Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. Култура, 1987.

Овидий. (Из: Любовно изкуство. Метаморфози. Тъги). – В: Римска литература. Прев. Г. Батаклиев. С. Отечество, 1988.

Овидий. Елегии (Любовни елегии. Героини. Любовно изкуство. Средства против любовта. Тъги. Писма от Понта). Прев. Г. Батаклиев. С. Нар. Култура „Световна класика“ , 1994.

Бетева. Хр. Български преводи на антични автори от 1800-1900 г. – Известия на семинарите при историко-филологическия факултет на Св. „Климент Охридски“, 1942, № 1.

Георгиев. Вл. Една гавра с поезията на Овидия. – Прометей, 1943, 1.

Геров. Б. Преводи на латински автори от Освобождението досега. – Прометей, 1943, № 1.

Николова-Йовева. А. Овидий. – В: Антична литература С., 1988 (1996).

Ничев. Ал. Ревностен претворител на древна поезия. – В: Крум Димитров. Избрани преводи. С., 1984.

Искра Атанасова

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗМИСЛИ

Настоящият заключителен обзор разширява и задълбочава по-ранните споменати вече наблюдения на Христина Бетева[1], Борис Геров[2] и Любомир Павлов[3], а додава и поглед върху историята на един тъй важен за рецепцията проблем, какъвто е познаването на класическите езици и литература и интересът към тях.

* * *

Познаването на византийски гръцки и превеждането на византийската книжнина, опираща се и на старогръцката литература, е характерно за Средновековна България. В увода към книгата си за преводната проза от гръцки А. Алексиева отбелязва, че българските книжници през Средновековието се обръщат преди всичко към патристиката и превеждат св. Василий Велики, св. Атанасий Александрийски, св. Иоан Златоуст, също така и многообразна по съдържание богослужебна, юридическа и научна литература, както и произведения с белетристичен характер[4]. В продължение на три века създаденото от Охридската и от Плиско-Преславската школи не се прекъсва, но се развива с по-бавни темпове. На това развитие се основава разцветът на Търновската преводаческа школа през XIV в. Нейните традиции се продължават през XV в. от Владислав Граматик, а през XVI в. – от софийските книжовници поп Пейо и Матей Граматик. Отличителен белег на следващите два века е извънредно голямата популярност на дамаскина – преводни слова на солунския проповедник Дамаскин Студит (XVI в.), като съставителите на сборниците дамаскини са прибавяли и елементи от съвременната им българска действителност. Въз основа на прегледа на преводаческата дейност у нас от гръцки от началото на старобългарската литература до втората половина на XVIII в., авторката заключава, че през вековете е била създадена традиция на превода от този език. И , бих добавила, че по този начин е създадена и връзката със старогръцкия, връзка, много различна от тази с латинския и латиноезичната литература – антична и средновековна.

Определено може да се твърди с висока степен на сигурност, че първият старогръцки автор, преведен от оригиналния език, е Езоп, макар че в няколкото издания на басните му са използвани като база и преводи на новогръцки на Патусас и на „Еклогар“ на Дим. Дарварис. От старогръцки, както доказва Афр.

[1] Бетева, Хр., Българските преводи на антични автори от 1800 – 1900 г. В: Известия на семинарите при Историко-Филологическия Факултет на Университета „Св. Климент Охридски“, т. I, с. 85 – 118, София 1942

[2] Геров, Б. Преводите на латински автори от Освобождението досега, Прометей, год. 8 (1043), кн. 1, с. 22 сл.

[3] Павлов, Л. Б., Древни автори на български език, сб. Преводът и българската култура, София 1981, стр. 302 сл.

[4] Алексиева, Афр., Преводната проза от гръцки през Възраждането, София 1987, стр. 17 сл. Следващите данни за този период са основно от тази студия и очерка на Й. Сиракова в настоящата книга.

Алексиева[5], през 1837 г. Гавраил Кръстевич е превел втора книга на „Възпоминания“ (Memorabilia) на Ксенофонт под името „Митос Продикос заради Ираклеевата младост“. С посредничеството на новогръцки[6] П. Константинович е направил превода на Кебетова (Кевитова) таблица.

Сръбски превод на „Александрия“ е използвал Хр. П. Василев за своя много популярен превод, претърпял три издания – 1844, 1851 и 1867 г. До Освобождението чрез ред малки откъси , не винаги преведени от старогръцки, стават известни и Плутарх[7], Изократ[8], Лукиан[9], Теофраст[10], Херодот[11], Атеней[12], Филон Александрийски[13]. Пак от средата на миналия век с „Беда от богатство“ започва традицията на превод на св. Иоан Златоуст, която след едно дълго прекъсване бе подновена в 1994 г. с „ Девет слова за покаянието“.[14]

Макар и извънредно оскъдни, съществуват следи на известна запознатост с имената на някои латински автори и исторически персонажи още в началото на старобългарската книжовна дейност. В Симеоновия сборник (изборник от 1073 г.) се явява гръцки превод на малък фрагмент , приписан на св. Августин, с тълкуване за Св. Троица. „Самият факт, че името на този велик западен богослов и мислител прониква в славянската книжнина чрез Симеоновия сборник е показателен“, коментират Кл. Иванова и Св. Николова[15]. А във всемирната хроника на Иоан Малала[16] освен разказите около основаването на Рим, почиващи на познатите Ливиеви истории, се споменават имената на Вергилий, „премъдрият творец“ и Плиний, „римския историк“, най-вероятно Плиний Стари.

Няма преки свидетелства, но не е нелогично да се предположи, че в моментите на най-голямо сближаване между Рим и българската държава латинският език е бил използван устно и писмено от ограничен, разбира се, кръг високообразовани люде – духовници и сановници. Като косвено доказателство за запознатост с латински в царската канцелария след смъртта на цар Иван Асен II би могло да послужи писмото на папа Инокентий IV от 1245 г. до Калиман, син на царя от сестрата на Бела IV Анна[17], в което енергичният папа насърчава невръстния владетел да остане верен на истинската вяра.

След падането на България под турско робство връзката се осъществява от католическите дейци: Илия Маринов, Петър Богдан, Петър Парчевич, Филип

---

[5] пак там, стр. 130

[6] пак там, стр. 133

[7] За възпитанието на децата, Белград 1837 или 1845 г., прев. (вероятно от сръбски) Ив. Стоянов; Плутархови нравствени поучения, прев. Ив. Добровски, 1874 (по данни на А. Алексиева)

[8] Към Демоник, сп. Любословие , 1846

[9] Съновидение или живот Лукиана Самосатеа, 1844, ппрев. Е. Васкидович и И Константинов

[10] Нечувствителният, прев. К. Фотинов, Сирна 1844

[11] Откъс от кн. I „Клио“ на „История“, прев. Т. Шишков, Цариград 1858)

[12] Македонско пируване, прев. Ст. Захариев, в: сп. Читалище, кн 1-7

[13] Първите християни, прев. Д. Войников, Цариград 1860

[14] Беда от богатство, Смирна 1846, сп. Любословие; Девет слова за покаянието, прев. Е. Минева, София 1994

[15] Тържество на словото. Златният век на българската книжнина, София 1995, стр. 238

[16] пак там, стр. 260 сл.

[17] Codex Ecclestasticus ac civilis diplomaticus Hungariae, studio et opera Georgii Fejer, Budae 1829, vol I, pp. 365 – 367

Станиславов и др. като италиански възпитаници са знаели и ползвали латински и италиански[18].

През XVII в. може да се говори за изучаване и ползване на латински в северозападна България. Благодарение на мисионерската дейност на францисканския орден в Чипровци е създадено училище. Там вероятно се изучават на латински основни литургични текстове, с които миряните участват в неделните меси[19].

По-малко се знае за приноса на българското католичество към формирането на новата българска поезия. В статията си „Поезията на българите католици през XVIII-XIX в. и въпросът за нейните образци“[20] Кр. Станчев отбелязва: „Поезията на българите католици се състои както от преводи, така и от оригинални произведения. Тя реализира един поетически модел, на който се подчиняват както новосъздадените творби, така и преводните, независимо от конкретните образци на подражание или източниците на превод. Широко разпространено е мнението, че тези образци и източници са най-вече латински и хърватски. Безспорно тези два езика са били усвоявани от българските свещеници при обучението им в илирийския колеж в Лорето. Но и сегашните ни познания за българо-католическата поезия от XVIII-XIX в. ни насочват към извода, че преки нейни образци (за превод и подражание) са преди всичко италианските популярни духовни стихове Именно писаните (или превеждани от латински) на говорим италиански популярни религиозни книги дават модела, следван от павликянските книжовници“. Няма подробно изследване-сравнение на популярни латински средновековни химни, секвенции и т.н. с текстовете, които са запазени в изследването на Л. Милетич „Нашите католици“[21]. Така че може само да се допусне, че някои сред тях са превод-обработка на латински текстове, тъй като и днес в българската католическа църква и от западен, и от източен обред на Кръстен път (Via crucis) верните пеят Stabat mater dolorosa в превод „Скръбна майка“.

В началото на XIX в. се явяват първите преводи на фрагменти от латински поети, направени чрез посредничеството на новогръцки в „Гражданское позорище“ – Софрониев превод на гръцката версия на написания на латински Theatrum politicum“ на Амброзий Марлиан[22], издадено в Рим през 1631 г. Макар и преведени без спазване на размер, тези откъси дават известна представа за темите, разглеждани от античните автори. .

В учебната книжнина от началото на същия век също се явяват римски древности и персонажи. В „Рибния буквар“[23] те присъстват в:

1, Раздел IV „Умни ответи“: № 17 – отговорът на Рутилий Руф;

2. Раздел VI „Различни истории“: № 8 „Безместна любов“; № 9 „Сам знай всеки къде го боли“; № 24 „Голяма памет“ , където споменатият римски философ е Сенека Ретора, баща на Сенека Философа; № 33 „Изряден самодържец“ и № 51 „Великодушният Камил“;

[18] История на България, София 1983, 4, стр. 209

[19] Документи за католическата дейност в България през XVII в. София 1993, библиография – стр. 8-9

[20] България, Италия и Балканите. В: Четвърта италиано-българска конференция, София 1988, стр. 155 сл.

[21] Сборник народни умотворения, 19, 1903

[22] Афр. Алексиева, цит. съч., стр. 49 сл.

[23] Берон, Петър, Буквар с различни поучения (Рибен буквар), Юбилейно фототипно издание по случай 140 години от първото издание на буквара, София 1964, стр. 34

3. В Раздел II „Добри съвети № 33 „Щото струваш, струвай го добре и мисли за сетнината“ – превод на сентенцията Quidquid agis prudenter agas et respice finem, лайтмотива на 12-те мъдри съвета към рицаря Руодлиб от едноименния латински средновековен епос. Същата поука е минала в 103. разказ на изключително популярната през Средновековието латинска сбирка разкази Gesta Romanorum. Но това явяване не би могло да говори за пряко използване на латински източник от страна на П. Берон, макар че изследователката на живота и дейността му Н. Бъчварова споменава, че в Брашов младият Берович е изучавал наред със старогръцки, румънски, немски и френски също и латински език[24]. Разборът на текста показва, обаче, по-голяма близост с версията му в „Еклогар“ на Дим. Дарварис, послужил за основа на буквара.

В 1873 г. за пръв път излиза на български по-голям откъс от латински прозаик – „Историята на Катилина и Югурта“ в превод на В. Нейчов. Подборът, изглежда се дължи на интереса към политическото устройство и история на републиканския Рим. Преводът е направен най-вероятно пак чрез език-посредник.

Трябва да се стигне чак до края на XIX в., след Освобождението, за да започне преводаческа дейност от латински, внесен като истински „университетски“ език от първите завършили европейски университети и станал задължителен за хуманитарното образование в нас.

Преводаческата дейност и преводите от антични езици до Освобождението биха могли да бъдат представени, най-общо, в следните характеристики:.

1. Старогръцката литература определено има голяма преднина пред латиноезичната.

2. Подбират се произведения с възпитателен и нравоучителен характер, а към 70 – те години – и свързани с държавно устройство и политически живот. Изключение е само преводът на „Илиада“, признавана винаги като шедьовър на старогръцката литература.

3. Превеждането по-често става от език-посредник: през първата половина на века от новогръцки, а и сръбски, през втората – и от френски, руски и румънски;

4. Превеждат се най-често малки по обем откъси или завършени части, напр. песни от „Илиада“.

5. Българската възрожденската интелигенция при цялата ѝ жизненост и енергичност все още няма степента на познаване на старогръцки и латински, която би ѝ позволила да застъпва принципни положения за превеждането на античната литература.

* * *

Промяната в образованието в новоосвободена България, която се стреми да се доближи бързо и енергично към европейската цивилизация, и амбициите на формиращата се интелигенция създават нов тип публика и нови преводачи.

Основаното през 1888 г. Висше педагогическо училище – бъдещият Софийски университет със своите хуманитарни дялове осигурява пълноценното развитие на студентите, завършили класическите гимназии, които се утвърждават като най-висока степен на средно образование. Преподавателите тук – филолози и историци – са и най-проявените и професионално най-отговорните преводачи от гръцки и латински – Гавраил Кацаров, Александър Балабанов (частен

[24] Бъчварова, Н., Д-р Петър Берон. Живот и дейност, София 1993, ст. 34.

хоноруван доцент в 1909 г., доцент в 1912 г., извънреден професор в 1917 г., професор от 1921 г. до 1950 г.), Димитър Дечев (лектор в 1914 г., доцент в 1921 г., извънреден професор в 1924 г., редовен професор от 1928 до 1945 г.).

Едновременно с това големият интерес към античната литература предизвиква появата и на преводи, направени небрежно и не от оригиналните езици, а най-често от новогръцки, руски и френски, като напр. прозаичният превод на целия Вергилий от бившия Скопски митрополит Теодосий, за който Б. Геров споменава като незадоволителен и художествено, и езиково[25].

В периода 1878 – 1918 г. наблюдаваните вече характеристики показват следното развитие:

1. Все още силно преобладаване на интереса към старогръцката литература и превеждането на старогръцки автори. При това многократни се превеждат и издават вече публикувани преводи, т.е. културното пространство се „насища", тъй да се каже, с класическите ценности на древна Елада. Както показват данните в статията на Виолета Герджикова в настоящия сборник, тогава излизат 3 превода на „Илиада" (плюс две адаптации за деца) , 8 различни превода на Есхил в 14 издания, 4 превода на Софокъл, 12 превода на Еврипид в 17 издания, 4 сборника на Езоп.

Римската литература е представена от не по-малко автори, но в много по-малък обем (като се изключи споменатият Вергилиев превод) : Апулей с „Амур и Психея", Вергилий, Овидий и Хораций с откъси съответно от „Енеида", „Метаморфози" и „Сатири" , Петроний с „Гощавка у Трималхион", Плавт с „Гърне", Сенека с „Избрани писма", Тацит с „Германия" (вж. приложената от В. Герджикова библиография).

2. Подборът на текстовете цели представяне на литературата, преди всичко елинската, като общо културна ценност, а не гони главно образователно – просветителски цели, както в предишния период. Вярно, че се наблюдава известна едностранчивост – напр. масово присъствие на драмата , особено трагедия, за сметка на лириката и прозата.

3. Би могло да се твърди, че въпреки съществуването на преводи от език-посредник все по-настоятелно се налага изискването превеждането да става от оригиналния език.

4. Превеждат се вече цели произведения, но все още няма цялостно представяне на автор (с изключение на злощастния Вергилиев превод на бившия Скопски митрополит Теодосий).

5. Любовният възторг към класическата литература и култура дава вдъхновен подтик на такива добри познавачи на класическите езици като Райко Горанов, Ал. Балабанов, Г. Кацаров, Д. Дечев да изработят преводи с оригиналност и свобода. Всъщност началата на истинското професионално превеждане на класическата литература у нас трябва да се търсят в това време.

* * *

Периодът между двете световни войни е по-кратък от останалите три, но този четвърт век е може би най-спокойното време за класическите изследвания у нас, а също и за преводаческа и издателска дейност. Би могъл да се окачестви като време на стабилност и сигурност на класическото образование.

[25] Геров, Б., Из историята на класическото образование в България, Превод на латинските автори от Освобождението до сега. Прометей, VIII, 1043-1944, 1, стр. 23.

Създаването през 1921 г. на катедра класическа филология в рамките на Историко-филологическия факултет прехвърля окончателно върху Софийския университет отговорността и задължението да подготвя специалисти по класически древности. Оттук нататък техните изследователи и преводачи представят българската школа на класическата филология – с нейните достойнства, а и с някои нейни слабости, разбира се. Една от тези слабости, която е всъщност израз на вярност и любов към класическите езици, е например твърдото дактилично предаване на хекзаметъра или пък прекомерно съобразяване с граматичния строй на класическия език с риск текстът да загуби звученето си като български.

И въпреки подобни недостатъци в този период класиката разполага с широк кръг читатели и ревнители – и на тях почива интересът към преводите и успехът на изданията, популяризиращи античната култура, сред които особено важно място заема „Прометей", издавано от 1937 г. от дружеството на приятелите на класическата култура в България под редакцията на проф. В. Бешевлиев и Б. Геров. Само един поглед върху преводите, които са публикувани в списания и вестници през този период (вж. библиографията на края на статията на Ан. Герджиков) показва огромния дял на списанието: само 11 от 48-те не са в него, т.е. то представя около 77 % от тях.

Наблюдаваните характеристики очертават следната картина:

1. Старогръцката литература все още има слаб превес над римската, но с повече издания на стари преводи, главно на трагиците и Омир. Съществено допълнение има в прозата с увеличаване дяла на Платон и Плутарх. Истински новото е реваншът (по думите на автора на статията за този период Ан. Герджиков) на римската литература, която почти се изравнява със старогръцката по степен на присъствие в нашата преводна книжнина, бих добавила, и по количество, и по жанрово разнообразие.

2. Превежданите текстове са най-разнообразни. И все пак, като че са съобразени с представата за „образцова класика" – в старогръцката литература липсва елинизмът, в римската за времената след „златния" Августов век представа дават само малки откъси или дребни произведения на Сенека Млади, Тацит и Апулей.

3. Преводите от език-посредник са вече изключение, но все пак се явяват, напр. от френски на Надя Сотирова и Георги Жечев.

4. Вече има цялостно преведени автори, макар и не от един и същ преводач – Омир и Вергилий. Почти изцяло са преведени и Есхил и Софокъм. Еврипид е представен главно чрез многобройни Медеи. В римската литература също преобладава поезията – части от Хораций, Овидий, Ювенал. Плавт присъства само с „Гърне" . Прозата, огромна като цяло и в двете литератури, се представя оскъдно.

5. Явно се налагат вече известни преводачески неписани правила, напр. „твърд" превод на хекзаметър само в дактили. На лице са преводачески постижения, особено в драматическите текстове на Ал. Балабанов или пасажи в Овидий от Крум Димитров. Не липсват, обаче, и безобразия от рода на Езоповия превод на Ж. Битев и преводите на А. Танчовски.

Твърде много са задачите в теорията и практиката на превода, които предстоят на поколенията от 1944-та година нататък до края на ека. А именно началото на тези 50 години довежда класическата филология до драматично положение.

* * *

Промените след 9 септември 1944 г. дълбоко разтърсват класическото образование у нас. С министерско постановление в края на 40-те години са ликвидирани класическите гимназии, а латински и старогръцки са поставени сред дисциплините, възпитаващи буржоазен мироглед и, следователно, както вероучението и старобългарския, са излишни и едва ли не вредни за средното училище. Тази мотивировка подсказва, че значението на класическото образование у нас е маркирано по различен начин в сравнение с европейските страни, където то има вековни и, в някои случаи, тежащи и затрудняващи традиции. Докато у тях редуцирането му може да се тълкува като знак за демократизиране, у нас може да бъде само белег на варваризиране.

В гимназиите старогръцки изчезва, латински остава само като факултативна дисциплина. Поради липса на учителски места многобройните млади класически филолози са принудени да се преквалифицират – най-често като библиотечни работници или като преподаватели по чужди езици, преди всичко руски, станал номер едно след промените.

Класическа филология остава да съществува в рамките на Филологическия факултет в Софийския университет и от 1953 г. започва да приема студенти, положили конкурсен изпит по западен език. Поради честите нулеви години на прием през учебната 1957/58 г. има само три курса – пети, втори и първи с около десетина студенти. Петгодишното, а в известен период и четиригодишно- обучение по двата класически езика започва от самото начало и едновременно. Принудата за кратко време да се изучат и двата до степен, позволяваща разбирането на текст – защото все пак това е крайната цел – има поне три добри страни: налага строга интелектуална дисциплина, насърчава интелектуалната активност, изисква яснота в професионалната мотивираност. А интерференцията с първия, западен език, чието ниво е достатъчно високо, за да гарантира успешен конкурсен изпит и, от друга страна, остава най-често като втора специалност, поддържа усета към говоримата „стихия".

През несигурното за съществуването ѝ десетилетие до към 1956 г. класическата филология няма външни изяви на преводаческа дейност, с изключение на второто издание на Езоповите басни в превод на А. Балабанов през 1947 г., видели отново бял свят може би поради това, че в увода жанрът басня е формулиран в термини с аромат на класова борба. Заради същата класова интерпретация многократно е издаван и „Прикованият Прометей" в превод на Ал. Ничев.

Но в следващите години появяването на превода на всички Софоклови трагедии, направен пак от А. Ничев, бележи началото на нов момент от разглежданията период, напълно различен от началото му. Фактът на излизането на този забележителен за цялата ни култура труд прави видима една изключително важна характеристика на класиката – способността ѝ да пребивава дълго време в латентно състояние – и да оцелява: та нали ако не оцелее, се разклаща и всичко, което тя крепи и подхранва – т.е. корените на европейската култура у нас?

От друга страна, от средата на 60-те години нататък, и пролетарската култура започва незабележимото си, но оттук нататък непрекъсващо обръщане към културата на Запада. Класическите автори все по-често се явяват в плановете на авторитетните издателства „Наука и изкуство" и „Народна култура". За интензивната им дейност красноречиво свидетелства библиографията за този период в статията на Вл. Атанасов. Преводачите на Платон, Аристотел, Квинти-

лан, Вергилий, Омир, Есхил, Лукреций са главно от по-зрялото поколение – Александър Милев, Георги Михайлов, Александър Ничев, Макарий Порталски, Марко Марков.

Но и следващото поколение присъствува вече чрез своя най-енергичен, амбициозен и талантлив представител Богдан Богданов, започнал преводаческата си дейност с отличните „Характери“ на Теофраст. Именно на неговата настойчивост и перспективно мислене се дължи създаването на поредицата, която осигурява „бума“ на превода от класически езици през 80-те години – „Хермес“. В нея прави първите си стъпки най-младото поколение, сред които са и завършилите Националната гимназия за древни езици и култури, открита през 1977 г. Защото след 30 годишно прекъсване властимащите правят този жест на признание за значимостта на класическото образование и то е подновено – и обновено. Резултат е не само ред отлични випуски на класическа филология, но и преводи, изработени като дипломни работи и публикувани.

След ноември 1989 г. изчезването на строгата централизация в издателското дело и явяването на многобройни частни издателски къщи е, както всяко човешко дело, нож с (най-малко) две остриета. Започна издаването на много разнообразна книжнина, включваща и византийска, и средновековна латинска литература – една изключително важна стъпка за запознаване с християнската литература, останала табуирана почти петдесет години. От друга страна стремежът изданието да бъде бързо и евтино води много често до елиминиране на редакторския преглед и на повърхностно оглеждане на коректурите, т. е. спадане на вече постигнатото професионално ниво.

Този най-дълъг и най-сложен период от живота на класическата филология и на превода от класически езици заслужава много по-подробно изследване поради вътрешната си неравномерност: начално време на дълбок спад (1944 – 1956) – среда със стабилен възход (1956 -1980) – „време на „бум“ (1980 – 1989) – „пазарно“ време (след 1989 г.)

Петте характеристики очертават следната картина в края на този половин век:

1. И двете класически литератури са равностойно представени.

2. Текстовете са изключително разнообразни и по време на написване, и по жанр. Много е нараснал дялът на прозата, до този момент не получила полагащото ѝ се внимание. Представят се различни епохи и стилове, напр. в римската литература Цицероновата периодизирана реч (Цицерон. Избрани речи. София 1983, прев. Дим Бояджиев, В. Атанасов, Л. Йорданова, Н. Георгиева) – и сентенциозен философски диалог („Избрани диалози, София 1987, прев. А. Николова и „Нравствени писма до Луцилий“, София 1995 – 1996 г., прев. А. Шелудко). Хронологичните рамки се разширяват по посока на късната античност.

3. Преводите са правят задължително от оригиналния език, ала понякога интензивно се намесва новогръцки. На авторизиран превод се решава Ст. Гечев (особено „Рес“).

4. Вече са завършени в български превод корпусите на автори, основни за двете литератури: Омир, към който са прибавени и Омировите химни, Хезиод, Есхил, Софокъл, Езоп, Вергилий, Хораций, Салустий. Предстои да се допълнят Платон, Аристотел, прозата на Сенека, Апулей, Ксенофонт и т.н. и т.н. Защото все още по-голямата част от старогръцката и римска литератури остава непреведена.

5. Годините от 1980 нататък показаха съществуването на ново качество пре-

вод от античните езици, в който почтителната вярност към буквата на текста е заменена с по-дълбоката вярност към духа му – и с вниманието към българския читател. Работата в различни стилни регистри, е напълно по силите на многото даровити млади преводачи. В последно време преводът стана лицето на класическата филология пред културния ни социум и с него се занимават не само почти всички преподаватели от катедра класическа филология при Софийския университет и от Гимназията за древни езици и култури, но и колеги от Пловдив и Велико Търново, от Плевен и Варна и др.

След два века натрупване на опит преводът от старогръцки и латински вече е достигнал равнище, което позволява преминаване в нов период – на превеждане вчрно, но и живо, с почтително внимание към достолепната древност, но и със свобода на личната дарба, с дълбоко познаване на древния език, литература и култура, но и с вкус към настоящето и към българската публика. Тя има – и ще има все повече нужда от класическата древност, доближена на хубав български език до днешна България.

Анна Николова

CONCLUSIVE THOUGHTS

This conclusive review is in fact an extension of earlier observations of Christina Beteva,[1] Boris Gerov[2] and Ljubomir Pavlov[3] also casting a glance on the history of such important a proble for their reception, such as the problem of knowledge of Classical languages and literature and interest in them.

* * *

The knowledge of Byzantine Greek and translation of Byzantine literature, based on Greek literature was a characteristic trait of Medieval Bulgaria. In her introduction to his book on translation prose from the Greek Aphrodita Alexieva notes that Bulgarian scholars in the Middle Ages turned above all to Pataristics and would translate above all St. Basil the Great, St.Athanasius of Alexandria, St. John Chrysostomos, liturgical, juridical and scientific literature, as well as literary works[4] In the course of three centuries there was no break in what was created by the Ohrid school and the Pliska-Preslav school, yet it developed over a longer period. The Turnovo translation schools of the 14th century was namely based on that development. Its traditions continued in the 15th century by Vladislav the Gramarian, and in the 16th century by grammarians of Sofia, Father Peyo and Matei the Gramarian. The next two centuries were marked by the great popularity of damascenes, translations of sermons of Damascene Stoudite (16th century) whose compilers enriched contemporary life of the period. Based on a review of translations from the Greek the beginnings of Bulgarian literature up to the Second half of the 18th century, the author notes the tradition of translations from Old Bulgarian, created over the centuries. And I would add, this was how the link with Greek was established, a link, quite different from that of Latin literature and the literature in Romanic languages – the link with ancient literature and Medieval Literature.

We can positively say that Aesop was the first Greek author translated from the original, although the several editions of his fables became the basis of the translation into modern Greek, such as the work of Patoussas and the Eklogaros of Dimitrios Darvaris .

It was from the Greek that Gavrail Krastevich translated Book 2 of Xenophon's *Memorabilia* under the title *Mytos Prodikos, about the youth of Herakles* as

[1] Beteva H.Balgarskite prevodi na antichni avtori ot 1800-1900 (Bulgarian translations of ancient authors between 1800-1900) in: Izvestia na seminaritre pri Istoriko-filologicheskia Fakultet na universiteta Si Kliment Ohridski, vol. I p.85-118, Sofia 1942.

[2] Gerov,B., Prevodite na latinski avtori ot Osvobozhdenieto dosega, Promewtei, Year 8 (1043), BOOK 1. P.22

[3] Pavlov,L.B. Drevni avtori na balgarski ezik, Sbronik Prevodat I balgarskata koultoura, Sofia, 1981, p. 302 et seq.

[4] Alexieva, Aphrodita, Prevodnata proza ot gratski prez Vazrazhdaneto, Sofia, 1987, p.17. The subsequent data from this period are basically from this study and Y.Sirakova's article in this book.

Aphrodita Alexieva proved[5] through the modern Greek, P. Konstantinovich[6] made the translation of the *Kebetos* table .

Hristo P. Vasilev used a translation of Alexandria into the Serbian for his extremely popular translation of 1844, 1851 and 1867. Up to 1878 short excerpts of Plutarch[7], Isocrates[8], Lucian[9], Theophrastes[10], Herodotus[11], Atheneios[12] , Philon of Alexandria[13] appeared, not always translated from Greek. Again from the Middle of the century the translation tradition began with The *Curse of Wealth* a translation of St. John Chrysostomos; it was revived in 1994 with *Nine Sermons on Penance*[14].

However scant the traces there is certain awareness of some Latin authors and historical personages as early as the beginnings of Old Bulgarian literary work. In Simeon's Miscellany, a lectitionary dated 1073, we find the Greek translations of a small fragment, attributed to St.Augustine, with an interpretation of the Holy Trinity. „The very fact that the name of this great Western theologian and thinker penetrated Slavonic letters through Simeon's Miscellany is indicative", comment Klimentina Ivanova and S.Nikolova[15] And in the universal chronicle of John Malalas[16], alongside with narratives about the foundation of Rome, based on Livius, the names of Virgil „the wise poet", and Plinius „the Roman historian" (probably Plinius the Elder) is mentioned.

While there is no direct evidence that Latin, both the written and spoken language was used it would be illogical not to suppose that at the time of the closest relations between Rome and the Bulgarian state it was the language of highly educated people – both clergymen and the nobility, an indirect proof of knowledge of Latin in the royal administration after the death of King Ivan Assen II, is the letter of Pope Innocent IV (1245) to Kaliman, son of the king of Anna, sister of King Bela IV[17] of Hungary, where the energetic Pope urged the young ruler to remain loyal to the true faith.

Following the fall of Bulgaria under Ottoman rule the link was maintained by figures of the Catholic world – Ilia Marinov, Petar Bogdan, Petar Parchevich, Phillip Stanislavov, and others who studied in Italy and knew Latin and Italian[18]

There is ground of speaking of Latin being studies and used in Northwestern

---

[5] ibid, p.130

[6] ibid, p.133

[7] On the education of children, Belgrade 1837 or 1845, translation(probably from the Serbian) by Ivan Stoyanov; Plutarch's Morals, translated by Ivan Dorovsky, 1874 (according to A.Alexieva).

[8] To Demonik, the Ljuboslovie Journal, 1846

[9] Sanovidenie ili zhivot Loukiana Samosatea, 1844, translated by E.Vaskidovich and I.Konwstantinov

[10] Nechuvstvitelniyat, translated K.Fotinov, Sirna, 1844.

[11] An excerpt of book I, Clio, of Histories, translated by T.Shishkov, Tzarigrad, 1858

[12] Macedonian Feasting, tranbslated by St.Zahariev

[13] Parvite christiani (The First Christians), translated by D.Voinikov, Tzarigrad, 1860

[14] Beda ot bogatstvo, Smirna, 1846, Ljuboslovie; Devet slova za pokayanieto, translated E.Mineva, 1994

[15] Tarzhestvo na slovoto. Zlatniyat vek na Balgarskata knizhnina, (The triumph of the word. The Golden Age of Bulgarian Letters) Sofia 1995, p.238

[16] ibid, p.260

[17] Codex Ecclestasticus ac civilis diplmaticus Hungariae, studio et opera Georgi Fejer, Budae, 1829, vol. I ,pp 365-367

[18] Istoria na Bulgaria (History of Bulgaria) Sofia 1983, 4 p. 209

Bulgaria. Missionary activities of the Franciscan order in Chiprovtsi resulted in the establishment of a school. Probably basic liturgical Latin texts were known and studied the lay congregation participating through it in Sunday masses.[19]

Less is known about the contribution of Catholicism in Bulgaria to the formation of modern Bulgarian poetry. In his article *The Poetry of Bulgarian Catholics during the 18th–19th century and the problem of their samples*[20] Kr. Stanchev notes: „The poetry of Bulgarian Catholics consists of translations and original works. It has achieved a poetical model, which comprises both new works and translations alike regardless of the concrete models which were imitations or whose sources were translations. It is commonly held that these samples and sources were above all Latin and Croatian. No doubt the two languages were studies by Bulgarian priests in the course of their training in Ilyrian college at Loretto. However our knowledge of Bulgarian Catholic poetry of the 18th – 19th century led on to the conclusion that their direct models (translations and imitations) were above all popular Italian spiritual poems. It was namely these popular written Italian spiritual verses that became the model followed by the Paulian men of letters". No detailed study and comparison has been carried out of these Medieval Latin hymns, sequences etc. with the texts, preserved in Miletic's study *Our Catholics*[21].We can only conclude that among them some were translations and arrangements of Latin texts, which, in the case of the Bulgarian church both with the Western and Eastern rite at via Crucis, were sung when the Congregation sang *Stabat mater dolorosa* in the translation *Skrubna majka*. The first translations of fragments from Latin poets appeared towards the 19th century through the intermediary of Modern Greek *Grazdanskoe pozoriste,* a translation by Sophroni of the Greek version of the Latin *Theatrum politicum* by Ambrosius Marlianus[22] published in Rome in 1631. Although they were translated without preserving the metre, these excerpts give us an idea of the themes of ancient authors.

In didactic literature we come across themes of the early 19th century coming from Roman antiquity and personages. They occur in *Riben boukvar*[23] as follows:

1. Section IV Wise answers: № 17, the answer of Rutillius Ruffus;

Section VI Various narratives: № 8, Inept love; № 9 Each knows one's own suffering; № 24 The Great Memory where the Roman Philosopher is Seneca Rhetor, the father of Seneca; Exemplary autocrat № 33; № 51 The Generous Camillus

3. In section II Sound Advice; № 33 Whatever you do, think it over and think of the consequences – a translation of the proverb „Quidquid agis prudenter agas et respice finem" – the Leitmotif of the 12 counsels given to knight Ruodlieb from the Latin Medieval Epic poem of the same name The same advice became part of № 103, the narrative of the exceptionally popular collection of *Gesta Romanorum.*

Nevertheless its emergence here is no evidence of a case of direct drawing on a Latin source, by P. Beron, in spite of the fact that N. Buchvarova, the specialist in Beron's life and work, mentions that in Brasov the young Berovich studied alongside

[19] Dokumenti za katolicjeskata deinost v Bulgaria prez 17ti vek v Sofia (Documents on Catholic missionary work in Bulgaria in the 17th c.,) Sofia 1988, p. 155 et seq.

[20] Bulgaria, Italia I Balkanite. In: Fourth Italian-Bulgarian Conference , Sofia 1988, p. 155 et seq.

[21] Zbornik narodni oumotvorenia, № 19 , 1903

[22] Alexieva, Aphrodita, opus cit.. p. 49 et seq.

[23] Beron. Petar. Boukvar s razlichni pouchenia (A primer with wise stories) Jubilee phototypic edition on occasion of the 140th anniversary of the publication of the primer., Sofia 1964, p.34

Greeks, Romanians, Germans and French students who also studied Latin[24] The analysis of the text however shows greater similarity with his version in Eclogar by Dimiitris Darvaris, which was the main source of the Primer.

A larger excerpt came out in Bulgarian for the first time in 1873, translated by V. Neichev. The narrative of Catilina and Jugurtha, which appears in the selection was due to an interest in political events and history of Republican Rome. Probably the translation was done through an intermediary language.

Thus we come to the end of the 19th century, after the Liberation, when translations began, from the Latin, as a real university language of the graduates from European Universities and became mandatory for the humanities in Bulgaria. Translations from ancient languages up to the Liberation, therefore have the following characteristics :

1. Greek literature clearly is preferred before Latin literature.
2. Didactic and moral works were carefully selected and towards the 70ties works related to social and political life. An exception is the Iliad, always recognized as a masterpiece of Greek literature.
3. Translation most often was done through the intermediary language: in the first half of the century from Greek, and Serbian and in the second half from French, Russian and Romanian;
4. Most often short excerpts or complete parts were translated, i.e. sayings from the Illiad.
5. Educated Bulgarians, in spite of all their vitality and energy still did not know Greek and Latin sufficiently, which would have led to principal approach in the translation of ancient literature.

* * *

The changes in the educational system of the newly liberated country which aimed at catching up with European civilization together with the ambitions of the newly formed intelligensia created a new type of audience and new translators emerged.

The Higher Paedagogical School, founded in 1888 – the future University of Sofia with its Department of Humanities made possible the full education of students, graduates of Classical Gymnasiums – the highest level of secondary education. The linguists and lecturers at the University were all outstanding and professional translators from Greek and Latin – Gavrail Katzarov, Alexander Balabanov, (external associate professor in 1909, full associate professor in 1917, professor from 1921 to 1950), Dimitar Dechev (lecturer 1914, associate prof. 1921, external professor 1924, professor 1928-1945)

At the same time the great interest in ancient literature resulted in the emergence of poor new translations, not from the original languages, but from Greek, Russian and French, such as the translation of the entrire Virgil by the former Metropolitan Theodosius of Skopie in prose which B.Gerov criticized as a poor translation both in its imagery and language[25]

Already over the 1878-1918 period the following characteristics emerge:

[24] Buchvarova, N., Dr.Petar Beron. Zhivot I Deijnost (life and Works), Sofia 1993, p.34

[25] Gerov,B., Iz istoriyata na klasicheskoto obrazovanie v Balgaria., Prevod na latinskite avtori ot osvobozhdenieto do sega. (The history of classical education in Bulgaria. The translation of Latin authors from the Liberation to the present. Promethei, VIII, 1043-1944.

1. The interest in Greek literature and translation of Greek authors still prevailed. Existing translations were brought out on many occasions, i.e. the cultural space was filled with the classical works of ancient Greece. Violeta Gerdzikova paper in this collection cites 3 translations of the Iliad (plus two adaptations for children), 8 different translations of Aeschylus in 14 editions, 4 translations of Sophocles, 12 translations of Euripides, in 17 editions, 4 collections of Aesop,

Roman literature is presented by non fewer authors, yet in a smaller volume (with the exception of the above mentioned translation of Virgil); Apuleius with *Amour and Psyche*, Virgil, Ovid and Horace, respectively by excerpts from the *Eneid, Metamorphoses* and *Satires*, Petronius by *Cena Trimalchionis*, Plautes by *Aulularia*, Seneca by selected letters, Tacitus by *Germania* (cf the bibliography given by V. Gerdzhikova).

2. The selection of texts aims at presenting literature, above all Greek literature because of its general merit, not aiming at general educational values, as was the case in the earlier period. No doubt a certain lack of balance appears : drama prevails, in particular tragedy, at the expense of lyrical poetry and prose.

3. It could be claimed that in spite of the existence of translations from intermediate languages increasingly the translation was done from the original language.

4. Entire works were translated, however the complete works by an author were still lacking (with the exception of the unfortunate translation of Theodosius, formerly Metropolitan of Skopie).

5. Enthusiasm for classical literature and civilization was an inspration for classical scholars like Rayko Goranov, Alexander Balabanov, G. Katzarov, D. Dechev, to prepare translations with original sounding and freedom. In fact the beginnings of real professional translations of classical literature in Bulgaria date from that period.

* * *

The period between the two world wars was shorter than the other three, however the quarter century was perhaps the quietest period of classical studies in Bulgaria as well as fruitful for classical translations and publishing activities. It could be seen as a stable times for classical education.

The establishment of a Department of Classical Philology in 1921 within the Faculty of History and Philology finally placed the University of Sofia as the body preparing specialists in classical antiquity. From here on researchers in classical studies and translations represent the Bulgarian school of Classical philology with all its merits and of course some failings, among them, in fact an expression of the striving to remain true to classical languages through the marked didactic rendering of the hexameter or following excessively closely of a grammatical order. This has sometimes led to texts losing their sounding in the Bulgarian translation.

In spite of similar failings this was the time when classical literature enjoyed wide support by the public – this was behind the interest in translations and the success of publications popularizing ancient culture, the journal Prometheus, edited by Prof. V. Beshevliev and B. Gerov, and published from 1937 by the Society of Friends of Classical Civilization, contributing greatly in this respect. A glance over the translations published in journals and articles of the period (see the bibliography at the end of A. Gerdzikov's article) suffices to show that the journal published about 77% of the translations – only 11 out of 48 which are elsewhere.

Their characteristics reveal the following picture:

1. Greek literature stills slightly prevailed over Roman literature, however

mostly through earlier translations – chiefly Aeschylus, Sophocles, and Homer. At the same time additions occurred in prose through the share of Plato and Plutarch. What was really new was the come back (to quote the author of the article A. Gerdzhikov) of Roman literature, which nearly equalled Greek in the degree of its presence in translated literature, and I would add here in quantity and variety of genres.

2. Translated texts are quite varied. Nevertheless they appear to be in line with the idea of the „classical model" – the period of Hellenism is absent in Greek literature, in Roman literature the period following the times after the Golden Age of Augustus – only short excerpts or small works of Seneca the Younger, Tacitus and Apuleius appeared .

3. Translations from an intermediate language are already the exception, however they still appear, a case in point is that of Nadia Sotirova and Georgi Zhechev, from the French.

4. The complete works of some authors, although not the work of one and the same translator: examples are the works of Homer and Virgil. Almost all the tragedies of Aeschylus and Sophocles were translated. Euripides is represented chiefly through numerous translations of *Medea*. Poetry prevailed in most instances concerning Roman literature – examples are separate works of Horace, Ovid, Juvenal. Plautes remained represented by *Aulularia*. Prose, Latin and Greek alike was barely represented.

5. Clearly some unwritten translators' rules emerge – for instance, a regular practice of hexameter only being rendered in dactyls. Real achievements occur in translations , especially of drama, rendered by A.Balabanov, or in passages of Ovid, the work of Kroum Dimitrov, at the same time very bad translations were not lacking, such as the translations of Aesop by J.Bitev and translations by A.Tanchovski.

Much remained to be done on the theory and practice of translation before the generations from 1944 to the end of the century. It was exactly the beginning of the 50ties which put classical philology in a dramatic situation.

* * *

Changes after the 9th of September 1944 deeply affected classical education in Bulgaria. A Decree of the Council of Ministers towards the end of the 40ties closed down the Classical Gymnasiums. Latin and Greek were declared among the subjects, promoting a bourgeois worldview and hence, like religious education and Old Bulgarian were seen as unnecessary and even harmful for secondary education, which comes to show that the importance of classical education in Bulgaria was seen differently in comparison with other countries in Europe, where it had century old traditions, and in some cases traditions, which could not be touched . While a reduction of classical education could be seen as a democratic step, in Bulgaria it could only be seen as a sign of a barbaric attitude.

Greek disappeared in Gymnasiums, Latin remained optional. As no teaching positions for younger classical philologists existed they were forced to seek other jobs – most often they became librarians and teachers in other foreign languages, above all Russian, which came first after the changes set in.

Classical philology remained in Faculty of Philology at Sofia University and from 1953 students were enrolled having passed an entrance examination in a west-

ern language. Owing to frequent years, when no students were enrolled , in 1957/58 there were only three courses: a fifth year course, a second year course, and a first year course, altogether all students numbering 10. The course of studies – 5 years and at times 4 in both languages began simultaneously and ran concurrently. The need for students learning both languages for a short time, in order to reach the level to understand a text – which was the aim – at least had three positive features – they built up a strict intellectual effort, encouraged intellectual activity and required clarity in professional motivation. Also the interference of the first , modern western language, at a sufficiently high level, in order to pass successfully the entrance examination, and remaining a second subject, kept alive the spirit of classics.

Throughout decade of insecurity up to 1956 no translations were associated with classical philology, with the exception of the second edition of the *Fables* of Aesop, translated by A.Balabanov in 1947, and probably seeing the light of day as in the introduction the genre could be associated with the terminology of the class struggle. Because of the same class intepretation Alexander Nichev's translation of *Prometheus Bound* was published many times.

The following years also saw the translation of the complete tragedies of Sophocles again through the A.Nichev's translation, which marked a new moment of the period we are discussing, completely different from its beginning. It is a fact that the publishing of this remarkable opus demonstrated an exceptional feature of classical literature – an ability to lie in a latent state for a long time, and survive – if it were not for this ability to come back to life after everything had been shaken , everything it supported and kept alive , where would the roots of European civilization be?

On the other hand from the 60ties and later on proletarian culture began its quiet turn towards the culture of the West and its literature, this regular and incessant process, part of it represented by authoritative publishers such as Nauka I izkoustvo and Narodna Koultura. The bibliography of the period, included in Vladimir Atanassov's paper is eloquent proof of its intensity. The translators of Plato, Aristoteles, Quintilian, Virgil, Homer, Aeschylus, Lucretius chiefly belong to the earlier generation – Al. Milev, Georgi Michailov, Al. Nichev, Makarii Portalski, Marko Markov.

At the same time the next generation emerged, through Bogdan Bogdanov, their most energetic, ambitious and talented representative, who began his translations with the excellent *Characters* by Theophrastus. It was namely his energy and long-term thinking which led to a series of translations – to *Hermes* – a boom of translations from classical languages in the 80ties, when the youngest generation, among them graduates of the National Gymnasium for Ancient Languages and Civilizations, opened in 1977, allowed their debut. After a break of 30 years, the Government made this gesture of recognition, moreover in an innovative format. The result was not only a great number of fine graduates in Classical philology, but also translations, prepared as Diploma theses, which were published.

After November 1989 strict centralization of publishing was done away with. Numerous private publishers were established which was at least a two-edged knife event. It began with the publishing of a great amount of literature, Byzantine and Medieval literature included, which was an exceptionally important step representing Christian literature, a tabu for 50 years. On the other hand the desire to prepare quick and cheap editions have often led to no editing and superficial proof reading – i.e. a fall in achieved professional level.

This was the longest and most complex period of classical philology and translation of literature from classical languages, owing to its uneven internal development: a period of decline (1944-1956), a period of stabilization (1956-1980), a period of boom (1980-1989) and a period of market values (1989).

Five features characterize the 50 years which have elapsed:

1. Both classical literatures were equally presented.

2. The texts were quite varied, both form the time of their composition and genre. The share of prose which so far had not been given its due place, has grown. Various periods and styles were presented, i.e. in Roman literature Cicero (*Selected Orations*, Sofia 1983, translated by Dimitar Boyadzhiev, V.Atanassov, L.Yordanova, N. Georgieva) and Seneca – philosophical dialogues (*Selected Dialogues*, Sofia, 1987), translated by A. Nikolova and *Moral Letters to Lucillius*, Sofia 1995-1996, translated by A.Scheludko). The chronological framework was extended up to late antiquity.

3. 3. The translations were always done from the original, however. Modern Greek occurs someimes. Steven Gechev diceded on an authorized version of *Rhesos.*

4. The Bulgarian translation of the corpora of authors, basic to both literatures: Homer and the Homeric hymns added to them, Hesiod, Aeschylus, Sophicles, Aesop, Virgil, Salustius. The further enrichment of corpora of Plato, Aristoteles, Seneca, Apuleius, Xenophon etc are forthcoming. Most of the works in Greek and Roman literature are still not translated.

5. The 80ties brought out a new quality in the translations from ancient languages where truthfulness to the letter of the text gave way to a deeper rendering of the spirit and attention to the Bulgarian reader. A considerable number of tallented young translators were a match to works in various registers of style.

Recently translations became the face of classical philology before the public and it involves not only all lecturers from the Department of Classical Philology at Sofia University and the Gymnasium for Ancient Languages and Civilizations, but also colleagues from Plovdiv, Veliko Turnovo, Pleven, Varna, and elsewhere.

After two centuries translations from the Greek and Latin have reached a level which allow the transition for a new period – a true translation, yet at the same time lively, with respect to an esteemed antiquity, at the same time with the freedom of personal talent, real knowledge of the ancient language and culture, together with an awareness of the contemporary public and our ties. It is and will always have a need of Classical antiquity – represented in lively manner and language.

INTRODUCTION

The presence of classical literature is felt to a greater or lesser extent, more or less openly expressed or underlying the literature and culture of every nation in Europe. This review does not claim to deal with the process of Bulgarians becoming part of European literature in greater detail. The modest scope does not allow this, for it was to be devoted to a general panorama of translations only.

Perhaps such an main outline of such a panorama builds up, however vague an idea, yet a true one. Translations were made over four historical periods:

– From 1800 to the Russo Turkish War of Liberation 1878;
– From the Liberation to the 1st World War
– Between the two world wars;
– After the Second World War;

And included eight major authors:

– Homer, Aesop, and Aeschylus, Sophokles and Euripides (Greek literature)
– Virgil, Horace, Ovid (Roman literature)

More of the articles are accompanied by a detailed bibliography. The last one in the end also touches on the teaching of classical languages in Bulgaria – i.e the training of future translators, as well as an attempt to summarize the tendencies in five features, common to all periods.

Two indices – of partially translated authors and exhaustively translated authors, together with translators offer additional chronological information. The new translations and new editions of translations since 1995 are given in a separate list, which opens up new interests and preferences. One is a considerably extended list of good translations of the works of some authors, above all Aristoteles. The other is an ever greater interest in Medieval Literature in Latin and Byzantine Greek literature, which was spread through miscellanies, anthologies and new series such as *Bibliotheca Christiana* or *Archiv za srednevekovna philosophia i koultura* series, (collections of Medieval works in philosophy and culture). These translations from the Latin and Greek not only were published in traditional media, such as *Literaturen vestnik* Journal or the new journal *Promethei* (vol I/1999) (Prometheus), a new site the Romulus Bulgaricus internet site is being prepared for parallel Latin and Bulgarian translations.

Thus in the times of adapting to new conditions Classical literature, the legacy of Greece and Rome, do not lose its strength. It has a proven by the millenia advantage over political regimes and economical systems: it survives them.

ИНДЕКС
на латинските и старогръцките автори, преведени (изцяло или в откъси) на български за периода 1800 г. – 1995 г.

С римски цифри се означават периодите, през които са издадени преводите:

I – XIX в. до Освобождението
II – от Освобождението до Първата световна война
III – между двете световни войни
IV – след Втората световна война

Отделното им разглеждане се означава със „статия“[1].

Август	III
Августин	IV
Авъл Гелий	IV
Алкей	IV
Алкман	IV
Амиан Марцелин	III, IV
Анакреон	IV
Анакреонтични песни	IV
Апиан	III
Артемидор Далдиански	IV
Аполодор	IV
Апулей	II,III,IV
Ариан	II, III
Аристотел	II, III, IV
Аристофан	II, III, IV
Архилох	IV
Атеней	I
Бакхилид	IV
Боеций	IV
св. Василий Велики	IV
Вергилий	статия
Демостен	II, III, IV
Диоген Лаерций	IV
Диодор Сицилийски	III
Дион Касий	III
Еврипид	статия
Езоп	статия
Епиктет	II, IV
Епикур	IV
Есхил	статия
Животът на Александър	I, IV
Ибик (= Ивик)	IV
Изократ	I
св. Иоан Златоуст	I, II, III, IV
История на Александър, цар на Тир	IV
Йордан(ес)	III
Йосиф Флавий	II
Катул	II, IV
Калин	IV
Квинт Курций Руф	II, IV
Квинтилиан	IV
Кебет	I, II
Ксенофонт	I, II, III, IV

[1] Липсата на някои автори, издадени след 1990 г, кактоб и непълнотите в данните за преводачите, са следствие на отмяната на задължението издателствата да депонират екземпляри в големите библиотеки. Не са включени също така и средновековните и неолатинските автори, напр. Абелар, св. Анселм от Кентърбери, Св. Тома от Аквино, Т. Хобс, Спиноза и т.е.

Ксенофонт Ефески	IV
Ливий	IV[2]
Лизий	II
Лонг (Лонгус)	II, III,IV
Лонгин	IV
Лукан	IV
Лукиан	I, II,III, IV
Лукреций	III, IV
Марциал	III
Марк Аврелий	II, IV
Менандър	IV
Мимнерм	IV
Непот	II
Овидий	статия
Омир	статия
Омирови химни	IV
Орфически химни	IV
Петроний	II, III, IV
Персий	IV
Пиндар	IV
Плавт	II, III, IV
Платон	II, III, IV
Плиний Млади	IV
Плотин	IV
Плутарх	I, II, III, IV
Полибий	III
Помпоний Мела	II
Покопий Кесарйски	III, IV
Проперций	III, IV
Псевдокалистен	IV
Публилий Сир	II, III
Салустий	I, II, III, IV
Сафо	I, II, IV
Светоний	II, IV
Седемте мъдреци	II
Сенека Философа	II, III, IV
Симонид Кеоски	IV
Стаций	III
Стезихор	IV
Солон	IV
Софокъл	статия
Тацит	II, III, IV
Теогнид (=Теогнис)	IV
Теофраст	I, II, IV
Теокрит	II
Теренций	IV
Тертулиан	IV
Тибул	III, IV
Тиртей	IV
Тукидид	II, IV
Филон Александрийски	I
Хезиод	IV
Хелиодор	IV
Херодот	II, III, IV
Хипонакт (= Хипонакс)	IV
Хораций	статия
Цезар	III, IV
Цезаров корпус	IV
Цицерон	III, IV
Ювенал	II, III
Юлиан	IV
Юстин	II

[2] Преводачите на сборника подбрани места от Ливий „Достопаменти герои и деяния“ от поредица Хермес (Народна култура 1989) са дипломантите от НГДЕК Силвия Арсова, Силвия Драмбозова, Иванка Георгиева, Антоанета Алескандрова, Рая Байлова, Сирма Гинева, Сирма Печовска, Мария Кондакова и Добринка Шиекова.

ИНДЕКС
на преводачите[1] на старогръцка и латинска литература в периода 1800 – 1995 г.

С римски цифри се означават периодите, през които е работил преводачът:

I – XIX в. до Освобождението
II – от Освобождението до Първата световна война
III – между двете световни войни
IV – след Втората световна война

Александрова, А. III
Ангелов Г. В. II
Ангелов, Д. III
Андреев, Андрей III
Андрейчин, Ст. II
Атанасов, Владимир IV
Бакалов, Георги II
Балабанов, Александър II, III, IV
Балабанов, Марко II
Бакърджиева, Николина IV
Батаклиев, Георги IV
Бешевлиев, Веселин III, IV
Битев, Ж. III
Блъсков, И. II
Бобошесвки, Ал. II
Богдан II
Богданов, Богдан IV
Бончев, Нешо I
Ботушаров, Боян Т. III
Бояджиев, Димитър IV
Бояджиев, Цочо IV
Бръснаров, Асен Хр. III
Вазов, Ив. II
Василев, Хр. П. I
Васкидович, Еманоил I
Велиев, Ф. I, II
Величков, Константин II
Велков, Ив. III
Владикин, Н. Й II
Влахов, Н. Ц. II
Войников, Добри I
Вранчев, Николай III
Генов, Иван IV
Генов, Кр. IV
Генова, Надежда IV
Георгиев, Борислав IV
Георгиева, Недялка IV
Герджиков, Анастас IV
Герджикова (Недялкова), Виолета IV
Геров, Борис III
Гетов, Доротей IV
Гечев, Стефан IV
Горанов, Райко II
Грозев, Цв. IV
Даскалов, Н. III
Данов, Христо III
Денкова, Лидия IV
Дечев, Димитър II, III
Димитров, Крум III
Димитров, Петър IV
Димитрова, Блага III, IV
Димитрова, Витя III
Добровски, Иван I
Дочков, А. И. III
Драганов, Хр. II
Душанов, Д. II
Жечев, Георги III, IV
Желев, П. II
Заимов, Й. III
Захариев, Ст. I

[1] Включени са и преводачите от език-посредник – главно в първия преиод от новогръцки, руски и френски.

Иваго и Нип III
Илиев, Б. III
Илчев, Ст. III
Йовков, Й. III
Йорданова, Лили IV
Казаска, М. III
Карадимчев, Драгомир III
Кармен II
Кацаров, Гавраил II
Кацарска, Боряна IV
Коджаев, А III.
Константинов, И. I
Константинова, Е. III
Костантинова, Ралица IV
Коснтантинович, И IV
Костакиев, Кост. IV
Костова, Мария IV
Котова, Добриела IV
Кръстевич, Гавраил I
Кънева, Атина IV
Лазаров, Н., II
Латинов Г. Й. III
Леваков, Р. II
Лица, Никола К. II
Манев, Г. III
Манева, В. III
Марков, Марко III, IV
Милев, Александър IV
Милев, Гео II, III
Мирчев, Милко IV
Михайлов, Георги IV
Мицков, Георги IV
Мишев, Ал. III
Мишев, Д. II
Младенов, Ас. II
Молчанов, Михаил III
Недялкова, Станка IV
Нейчов, В. I
Николова, Анна Б. IV
Николова, Василка IV
Нип III
Ничев, Александър IV
Палашев, Г. II
Панайотова, Стела IV
Памуков, Ат. Д III
Паницидис, Хар. IV
Паниципу, Цв. IV
Пепулева, Ф. III
Петкова, С. IV
Попов, Г. II
Попов, Л. II
Попов, Иван III
Попова, Иванка IV
Попович, Райно I, II
Порталски, Макарий IV
Пърличев, Григор I
Разцветников, Асен II, III
Радев, Огнян IV
Радев, Петър IV
Радева, Надина IV
Радоилска, Любомира IV
Ран Босилек III
Русев, Руси III
Сарафов, Тодор IV
Симидов, Димитър III
Славейков, П.Р I, II.
Славова, Мирена IV
Сотирова, Надя III
Стефанов, Румен IV
Стоянов, Иван I
Стоянов, Рачо II
Соколов, Н. (Г. Бакалов) II
Стоянова, Петя IV
Табакова, Доротея IV
Танчовски, А. III
Теодосий
бивш митрополит Скопски III
Томов, Тодор IV
Тодоранова, Василена IV
Тонев, М. III
Тонков, Борис III
Филипова, Юдит IV
Фол, Александър IV
Фотинов, Костантин I
Хрисчев, Теодор IV
Цанкова, Геновева IV
Царчински, Борис III
Цветанов, Милко IV
Ценова, Райна М. III
Чинков, Панайот К. III
Шелудко, Анна IV
Шишков, отец Иван II
Шопов, Г. С. II
Шишков, Т. I
Юруков, Г. III
Янакиева, Светлана IV

ПРЕВОДИ ОТ ЛАТИНСКИ И СТАРОГРЪЦКИ (1995-2002)

Аврелий Августин. Малки трактати (Съдържа: За щастливия живот. Превод Анастасия Делчева. За безсмъртието на душата. Превод Евелина Митева. За истинната религия. Превод Теодор Хрисчев. За природата на доброто. Превод Цочо Бояджиев. За благодатта и свободата на волята. Превод Цочо Бояджиев). ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 4), С., 2001.

Аврелий Августин. За учителя (текст и на латински). Превод Петър Рогалски. Софи-Р, С., 2001.

Амиан Марцелин, Из „Дела“ (XIV,1; XVI,1; XXV,3; XXV,4). Сп. Демократичен преглед, кн. 33, есен 1997, стр. 171 -183. Превод Бела Стоянова.

Аристотел. Аналитики, т. 1 (За тълкуването, Първа аналитика). Превод Иван Христов. Христо Ботев, С., 1997.

Аристотел. Метафизика. Превод Николай Гочев (книги I-III, X-XIV), Иван Христов (книги IV-IX). Сонм, С., 2000.

Аристотел. Политика. Превод Анастас Герджиков. Отворено общество, С., 1995.

Аристотел. Топика. Превод Иван Христов. Захарий Стоянов, С., 1998.

Аристотел. Физиогномика. Превод Хари Паницидис. ЛИК и Вермеер, С., 1998.

Василий Велики. Шестоднев и други беседи. Превод Росен Тенев. Народна култура (Библиотека за антична литература „Хермес“), С., 1999.

Василий Велики. За Светия дух. Превод Владимир Атанасов. ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 8), С., 2002.

Гален (Клавдий Гален). Диета за отслабване. Превод Тодорка Христова. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 1997.

Гален (Клавдий Гален) За лечебната диета. Превод Тодорка Христова. Зограф (Библиотека Времена 4). Варна, 2001.

Григорий Нисийски. За душата и възкресението (текст и старогръцки). Превод Иван Христов. ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 7), С., 2001.

Еврипид. Рес. Превод Стефан Гечев. Христо Ботев (Поредица „Старогръцка класика“), С., 1995.

Езоп. Басни. Превод Тодор Сарафов (3. изд.). Планета-3 (Библиотека „Пъстър свят“), С., 1999.

Елеати. Фрагменти. Превод Любомира Радоилска. ЛИК (Библиотека „Касталия“), С., 1996.

Епикур. За щастието. Превод Христо Данов (Включва и допълващи текстове. Превод Евелина Банева, Доротея Табакова). Кибеа (Серия „Оракул“), С., 1999.

Епиктет. Наръчник за живота. Беседи. Превод Калина Гарелова. Кибеа (Серия „Оракул“), С., 2000.

Есхил. Прикованият Прометей. Превод Александър Балабанов. Фама („Пантеон“), С., 1999.

Катул (Гай Валерий Катул). Книгата на Катул от Верона. Превод Николина Бакърджиева. С., 1996.

Квинтилиан. Обучението на оратора. Превод Макарий Порталски (2. изд.). Софи-Р, С., 1999.

Ксенофонт. Киропедия. Превод Владимир Атанасов. Народна култура (Библиотека за антична литература „Хермес“), С., 1995.

Марк Аврелий. Към себе си, знаменитият дневник на императора-философ. Превод Богдан Богданов (2. прераб. изд.). Кибеа (Серия „Познай себе си“), С., 1997.

Омир. Илиада (Песен I, XVIII, XXII, XXIV; из песен II, VI). Превод Асен Разцветников. Фама („Пантеон“), С., 1999.

Омир. Илиада (Песен I, II, VI, XVIII; XXII, XXIV). Превод Александър Милев, Блага Димитрова. Слово („Критически прочити и коментари“), Велико Търново, 1999 (2000).

Омир. Одисея. Превод Георги Батаклиев (3. изд.). Анубис (Библиотека Класика), С., 1995.

Палатинска антология. Подбор. Седемнадесет века гръцка поезия. Превод Стефан Гечев (2. изд.). Епсилон, С., s. a.

Петроний. Сатирикон. Превод Димитър Бояджиев (2. изд.). Мнемозина (Библиотека „Класика“), С., 1997.

Плавт (Тит Макций Плавт). Призракът. Превод Доротея Табакова. Прозорц, С., s. a.

Плотин. Енеади, Книга първа. Превод Цочо Бояджиев. Софи-Р, С., 1996.

Плотин. Енеади, Книга втора. Превод Цочо Бояджиев. Софи-Р, С., 1996.

Плотин. Енеади, Книга пета. Превод Цочо Бояджиев. Софи-Р, С., 1997.

Полибий. Всеобща история, книги 1-4 (текст и на старогръцки). Превод Валерий Русинов. БАН-Институт по тракология (Поредица „Антични автори“ към изворите за Тракия и траките, т. 1), Рал-Колобър, С., 2001; т. 2, кн. 5 -10, С., 2002.

Порфирий. Пещерата на нимфите (Включва: Мисли върху умопостижимото. Пещерата на нимфите. Животът на Плотин. Писмо до Марцела). Превод Владимир Маринов. Библиотека 48, С., 2000.

Прокъл. Първооснови на теологията. Превод Нора Димитрова. ЛИК (Библиотека „Касталия“), С., 1995.

Птолемей (Клавдий Птолемей). Тетрабиблос или трактат по астрология в четири книги. Превод Владимир Ненов. Зограф (Библиотека Времена 3). Варна, 2000

Сенека (Луций Аней Сенека). За благодеянията. За снизходителността. Превод Петя Стоянова. Рива, С., 2001.

Сенека (Луций Аней Сенека). Диалози. Превод Петя Стоянова. Анна Шелудко, Анна Николова, Рива, С., 2002.

Сенека (Луций Аней Сенека). Нравствени писма до Луцилий, т. 2 (Включва и Тацит, Анали, XV, 61-64, Смъртта на Сенека). Превод Анна Шелудко. Рива, С., 1996 (т. 1, 1994).

Сенека (Луций Аней Сенека). Нравствени писма до Луцилий (Включва и Тацит, Анали, XV, 61-64, Смъртта на Сенека). Превод Анна Шелудко (2. изд.). Рива, С., 2000.

Софокъл. Антигона. Превод Александър Ничев. Слово („Критически прочити и коментари“), Велико Търново, 2000.

Софокъл. Едип Цар. Превод Александър Ничев. Ариадна („Класика за ученика“), С., 2002.

Старогръцка лирика (Архилох, Тиртей, Алкей, Сафо, Пиндар). Превод Бориславе Георгиев. Слово („Критически прочити и коментари“), Велико Търново, 2000.

Старогръцка лирика. Съставителство и коментари Дияна Николова. Превод Александър Балабанов, Борислав Георгиев, Георги Батаклиев, Стефан Гечев, Цветана Паниципи и Хари Паницидис. Летера (Поредица „Текст - контекст“), Пловдив, 2001.

Стоици. Фрагменти (Включва фрагменти от Зенон, Клеант, Хризип). Превод Силвия Минева. ЛИК (Библиотека „Касталия“), С., 1995.

Цезар (Гай Юлий Цезар). Исторически съчинения. Превод Костадин Костакиев (2. изд.). Жарава, С., 2002

Цицерон. Етически трактати (За приятелството. За старостта). Превод Юдит Филипова (2. изд.). Планета-3, С., 2001.

Съставила: Невена Панова

Преводи на по-късни автори, писали на латински и старогръцки (1995-2002)

Анселм Кентърбърийски. Защо Бог стана човек. Превод Георги Каприев. ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 5), С., 2001.

Анселм Кентърбърийски. Четири диалога (За истината. Превод Георги Каприев. За свободата на избора. Превод Георги Каприев. За падението на дявола. Превод Георги Каприев. За граматика. Превод Росен Стоянов). ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 6), С., 2002.

Дионисий Ареопагит (Св. Дионисий Ареопагит). За божествените имена. Превод Лидия Денкова. Гал-Ико („Духовно наследство"), С., 1996.

Дионисий Ареопагит (Псевдо-Дионисий Ареопагит). За божествените имена. Превод Лидия Денкова (2. коригирано и допълнено издание, включва и Писма. Превод Иван Христов). Гал-Ико („Духовно наследство"), С., 1999.

Дионисий Ареопагит (Св. Дионисий Ареопагит). За небесната йерархия. За църковната йерархия. Превод Иван Христов. ЛИК, С., 2001.

Михаил Псел. Хронография (съчинение на най-мъдрия монах ипертим Михаил, разказващо за деянията на багрянородните василевси). Превод Веселин Н. Иванов. Зограф (Библиотека Времена, 2), Варна,1999.

Никифор, патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий. Превод Веселин Н. Иванов. Зограф (Библиотека Времена, 1), Варна,1997.

Николай от Куза. За не-другото. Превод Цочо Бояджиев. ЛИК (Bibliotheca Christiana, s. n. 2), С., 1998.

Тома от Аквино. За човека. Превод Цочо Бояджиев. ЛИК (Библиотека „Касталия"), С., 1995.

Фичино (Марсилио Фичино). Малки трактати. Превод Цочо Бояджиев. ЛИК (Bibliotheca Christiana, s.n. 9), С., 2002

Съставила: Невена Панова

Съдържание

Увод 5
Преводната литература от старогръцки и латински
език у нас преди Освобождението – *Йоана Сиракова* 6
Рецепция на античната литература в България от Освобождението
до края на Първата световна война – *Виолета Герджикова* 17
Преводна рецепция на античната литература
в България в периода 1918 – 1944 г. – *Анастас Герджиков* 37
Преводите от антични езици от 1944 до 1995 година – *Владимир Атанасов* 55
Езоп – *Анна Николова* 68
Омир – *Цвете Лазова, Невена Панова* 80
Есхил – *Огнян Радев* 94
Софокъл – *Доротея Табакова* 106
Еврипид – *Доротея Табакова* 119
Вергилий – *Анна Николова* 131
Хораций – *Петя Стоянова* 145
Овидий – *Искра Атанасова* 159
Заключителни размисли – *Анна Николова* 170
Conclusive Thoughts – *прев. на англ. Васил Атанасов* 179
Introduction – *прев на англ. Васил Атанасов* 187
Индекс на ланските и старогръцките автори, преведени
(изцяло или в откъси) на български за периода 1800 г. – 1995 г. 188
Индекс на преводачите на старогръцка и латинска литература
в периода 1800 – 1995 г. 190
Преводи от латински и старогръцки – *съст. Невена Панова* 192
Преводи на по-късни автори, писали на латински
и старогръцки (1995 – 2002) – *съст. Невена Панова* 195

Преводна рецепция
на европейските литератури
в България

Том 3

Класическа литература

Българска
Първо издание

Техн. редактор Драга Бонева
Художник Богдан Мавродинов

Издателски индекс 193
Формат 70×100/16 Печатни коли 12,50

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5 Поръчка № 173

http://www.bgob.net/acad_publ_house.asp

ISBN 954-430-889-X (т. 3) (АИ „Проф. М. Дринов“)
ISBN 954-8712-16-4 (т. 3) (ИЛ–БАН)